

יותר מהמה בני הזהר

**על הלכות ספרים החיצונים שהוזכרו
בחז"ל ובפוסקים וההשלכות בזמנינו**

מאת

שלמה מן סטון

שנת תשס"ט לפ"ק

בני ברק

הכתובת:
רח' יברוב 6
בני ברק

לעילוי נשמת
ר' יוסף בן חיים דב בער ז"ל
נפטר כ"ו טבת תשס"ח
ורעיתו במשך ס"ו שנים
מרת רחל בת פייבל ע"ה
נפטרה י"ט טבת תשס"ו
ת. נ. צ. ב. ה.

מפתח

- הקדמה. א
- פרק א' – הגישה ההלכתית באופן כללי לספרים ותקשורת חיצונים. ג
- פרק ב' – לאוין. ה
- א. אל תפנו אל האלילים; ב. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם; ג. ונשמרת מכל דבר רע; ד. ואלהי מסכה לא תעשו לכם; ה. בחוקותיהם לא תלכו, ולא תלכו בחוקות הגוי אשר אני משלח מפניהם, השמר לך פן תנקש אחריהם; ו. ושם אלהים אחרים לא ישמע על פיד; ז. לא תחלל את שם קדשי; ח. השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך; ט. רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייד; י. לא תשא שמע שוא; יא. ולא תביא תועבה אל ביתך; יב. ולא תחנם
- פרק ג' – עשין. טז
- א. ודברת במ; ב. ללכת בהם; ג. ואהבת את ה' אלקיך; ד. קדושים תהיו; ה. ובו תדבק, ולדבקה בו; ו. את ה' אלקיך תירא; ז. ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם; ח. ואבדתם את שמם
- פרק ד' – איסורים מנביאים וכתובים. כא
- א. הרחק מעליה דרכיך; ב. ובמושב לצים לא ישב; ג. בשיר לא ישתו יין; ד. עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, אז ימלא שחוק פיננו ולשוננו רנה, אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, בכל עצב יהיה מותר; ה. למה תשקלו כסף בלוא לחם ויגיעכם בלוא לשבעה, שמעו שמוע אלי ואכלו טוב, תתענג בדשן נפשכם, כמו חלב ודשן תשבע נפשי
- פרק ה' – עונשים. כט
- פרק ו' – הלכות ספרי עבודה זרה ומינות. לג
- פרק ז' – הלכות ספרי שאר החכמות. מג
- פרק ח' – הלכות ספרי חשק. נו
- פרק ט' – הלכות ספרי חולין. נח
- פרק י' – בירורים. סב
- א. הערה על קריאת ספרי שאר החכמות; ב. הערה על סוגיא דהקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא

הסכמות רבותינו שליט"א
(לפי סדר קבלתם)

שריה דבליצקי

בני ברק, רחוב ירושלים 50

טל. 6182649

פקס. 6181091

בס"ד, יום ג' אייר ח"י למב"י תשס"ט

הנה בא אלי האברך היקר הרה"ג ר' שלמה מן סטון שליט"א והראה לי את ספרו אשר זכה לחבר בשם "יותר מהמה בני הזהר". והוא ספר רב היקף על כל עניני קריאה והתעסקות בספרים חיצונים לסוגיהם, וכ"כ בעניני הדיבור של דב"ט [דברים בטלים] ושיחת חולין וכו' והאריך והרחיב בענינים אלא בהבאת מקורות וכו', והכל בכדי לברר ההלכה על בוריה בנוגע למותר ולאסור. בפרסום ספר נחמד זה יהיה זה לתועלת גדולה לדקדק ולהיזהר יותר בהלכות אלו, ולהיות ממילא הרוח והדעה יותר ויותר קבוע רק בתורה ועבודה כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה. ואברכהו להוסיף עוד כהנה וכהנה בזיווי הרבים לעבודתו ויראתו ית"ש ואין לנו שיור רק התורה הזאת.

החותם בברכה מרובה

שריה דבליצקי.

*

הסכמת הרה"ג רב שמואל אליעזר שטרן שליט"א

דומ"צ בביד"צ דמרן הגר"ש ואזנר שליט"א

בני ברק

תחזקנה ידיו הטהורות של האברך היקר והנעלה מוה"ר ר' שלמה מן סטון שליט"א, ויזכה להגביר פעלים לתורה ולתעודה כאשר עם לבבו הטוב.

שמואל אליעזר שטרן

מסעוד בן שמעון
דיין ומו"צ
ורב דקהל בספרדים
רמת אלחנן בני ברק

בס"ד, יום א' כה בניסן, תשס"ט

לכבוד הרב רבי שלמה מן סטון שליט"א

ראיתי את חיבורו היקר והחשוב יותר מהמה בני הזהר, על ענין קריאה
בספרי חיצונים מסודר בטוב טעם, ובדעת תורה מהאיסורים השייכים בזה, ולחזק
ידיו הנבי להוסיף בזה את אשר כתב רבינו חיים פאלגי זצ"ל בספו נפש חיים
מערכת מ' אות קפו בהרחבה ושעל כן מ"ש בגמ' ב"ק דף צה מנא הא מילתא דאמרי
אינשי וכו' הוא דאם אין להם רמז במקרא אין לאומרם וללמוד מהם, וציין שם
למש"כ עוד בהקדמת ספרו תוכחת חיים לחומש בראשית.

גם ראה בשדי חמד כללים מערכת ל' כלל קמ"ה תובה ארוכה בענין זה,
ושאין ללמוד מתוך ספר שחיבר אדם רשע הגם שכתב בו דברים טובים כי מתדבק
בנשמתו מדות לא טובים ועו"ש.

ישא ברכה מאת הקב"ה, מלך שהשלום שלו מחבר הספר הזה רבי שלמה
מן שליט"א אשר אסף וקיבץ לתועלת הרבים את ההרחקות בענין זה ויזכה לכל
טוב סלה.

בברכת התורה
מסעוד בן שמעון

הסכמת הרה"ג ר' שריאל רוזנברג שליט"א
דומ"צ בביד"צ דמרון הגר"נ קרליץ שליט"א

שריאל רוזנברג
רב שכונת רמת דוד (פרדס ברמן)
בני ברק

רח' חזון איש 66 דירה 2
(קרית משה)
טל. 03-6184743 פקס: 03-6161319

בס"ד ז' מנ"א תשס"ט

איתי את הקונטרס "ויותר מהמה בני הזהר", שחיבר אחד מלומדי בית-מדרשנו "כולל חזון איש" ה"ה האברך המופלא אשר יראתו קודמת לחכמתו הרב שלמה סטון שליט"א, ובו ערך השולחן בענין איסור הקריאה בספרים החיצונים, הכוללים ספרי מינות וספרי חשק וספרי הבל אשר אין בהם מועל, ובענין לימוד חכמות החיצונות. ועמל ויגע הרבה לברר הדברים, לאור דברי רבותינו האחרונים זיע"א אשר לאורם נלך.

אם כי ברור כי לא לנו לקבוע משמרות בענינים אלו, ובכל דור ודור חכמי הדור הם שהורו לעם את הדרך אשר ילכו בה מה לקרב ומה לרחק, אך אין ספק כי רבה התועלת בקונטרס זה לפקוח עינים עורות לראות כו"כ איסורים חמורים מדאורייתא ומדרבנן יש בזה, ואיך לא יירא האדם לנפשו לקרוא בספרים אלו בטרם ידע הוראה ברורה שאין איסור בדבר. ועכ"פ תהי' בזה התעוררות לבני תורה המשתדלים להקפיד על קלה וחמורה, לשמור נפשם ולהזהיר ילדיהם וב"ב להשמר מקריאת דברים האסורים.

יה"ר שנזכה במהרה לגאולה השלמה, לשמוע קול מבשר לציון ולראות בבנין אפריון, ואז תמלא הארץ דעה את ד', וכל הרשעה כולה כעשן תכלה. באעה"ח לכבוד ידידנו המחבר ולכבוד חשיבות הקונטרס.

שריאל רוזנברג
רב שכונת
רמת דוד בני ברק

הקדמה

התקופה שבה אנו חיים היא תקופה מלאה נסיונות וסכנות העומדים עלינו בכל יום. יש היום פחד גדול מה יהיה עתידנו עם כל שונאי ישראל הסובבים אותנו ועומדים עלינו לכלותינו רח"ל, אבל כתב רש"י^א הטעם שמצרי ואדומי מותר להם להכנס לקהל אחרי שלושה דורות אבל עמוני ומואבי לעולם אסורים שגדול המחטיאו יותר מן ההורגו, שההורגו הורגו בעולם הזה והמחטיאו מוציאו מן העולם הזה ומן העולם הבא. לומדים מכאן שיש יותר מה לפחד מאלה שעומדים עלינו להחטיאנו, רח"ל. הנשק העיקרי להחטיאו היום הוא אמצעי התקשורת למיניהם שעל ידיהם כל תועבה שבעולם יכולה לכנס לתוך ביתנו בלי מאמץ גדול. בסביבתנו יש ספרים, עיתונים, עלונים, מחשבים, טלפון, פלאפון, רדיו, סרטים וקלטות שאנחנו נפגשים בהם בכל יום ואפשר למצוא בהם מינות, פריצות, ניבול פה ולשון הרע וכל מיני תועבה. ואפילו אם אין בהם שום דבר תועבה, יש דברים שמביאים לביטול תורה, ביטול קדושת החיים ועוד איסורים ודברים לא רצויים. פעם הבית היהודי היה מקום שמור מכל השפעות זרות, אבל היום צריך שמירה מיוחדת שלא יכנסו השפעות אלה לתוך ביתנו. גם בבתי חינוך תורניים יש לחצים ללמוד וללמד חכמות שאינן בכלל לימוד תורה, בין בגלל הלחץ להכין התלמידים להתפרנס, בין בגלל דרישות הממשלה.

יש כח בדברים האלה לא רק להחטיא אלה גם להוציא את הרואים והשומעים מעולם התורה, עולם החיים, ולהכניסם לעולמות של מיתה והעדר, כמו שלמדנו במשנה בפרק חלק בסנהדרין בתוך אלה שאין להם חלק לעוה"ב ר' עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצוניים. ונראה פשוט שכל שכן אמצעי התקשורת המרתקים אליהם את חושי הראיה והשמיעה.

ויש לציין מש"כ הרמב"ם במורה^ב "כי החוטא בהרהור, הנה הוא חוטא בשכל, במבחר מדותיו, ואינו דומה מרי של עבד פחות למרי של שר גדול". וכן מובא ענין זה בנפש החיים^ג שהביא מה שאמרו חז"ל "הרהורי עבירה קשו מעבירה"^ד.

לכן מוטל עלינו לנקוט בדינו דרכים להתרחק מהסכנות האלה כמי שמתרחק מסכנת מות. חייבים אנו להתרגל לזהות את הדברים האסורים ממה שרואים ושומעים ולהתרחק מהם מיד. כמו שכל שומרי התורה והמצוות נזהרים

^א דברים כג:ט.

^ב ח"ג פ"ח.

^ג שער א' פי"ד.

^ד יומא כ"ט ע"א.

לא להכניס לפה דבר לא כשר, כך צריך להיזהר לא "להכניס" לעינים ולאוזניים דברים לא כשרים.

חובה זו עמדה לנגד עיני בבואי לכתוב קונטרס זה המפרט את ההלכות השייכות לכל הנ"ל מבוסס על מקורות בדברי חז"ל ועל פסקי האחרונים, כדי שנדע כיצד להזהר בהם הלכה למעשה. רבים כתבו כבר קונטרסים על הענינים האלה בדרך המוסר והחיזוק, אבל ידוע הכלל של החזון איש בספר אמונה ובטחון^ה שההלכה היא המכרעת את האסור ואת המותר של תורת המוסר וצריך לשקול בפלס ההלכה לדעת מי הוא הרודף ומי הוא הנרדף. מטעם זה בחרתי לערוך את הדברים במתכונת ספר חפץ חיים על הלכות לשון הרע ורכילות, לפרט הלאוין, העשין וההלכות השייכים לענינינו. ואע"פ שאינני ראוי לתפקיד הזה, לא נמנעתי מזה, מאחר שאחרים לא עסקו בזה באופן מסודר ומרוכז. ואם יבואו עתה אחרים וירחיבו את הדיבור יותר בענינים האלה, והיה זה שכרי.

כמובן שאין לפסוק הלכה למעשה ממה שכתוב בקונטרס הזה, שלא באתי אלא לעורר, ויה"ר מלפני אבינו שבשמים שלא תבא תקלה על ידי.

הקונטרס נקרא "יותר מהמה בני הזהר" כלשון הפסוק בקהלת' שעליו דרשו חז"ל במדרש רבה "כל המכניס בתוך ביתו יותר מכ"ד ספרים [שהם ספרי התנ"ך, שזה היה כל ספרי הקדש בזמנם] מהומה הוא מכניס בביתו", אזהרה לנו שלא להתעסק בספרים החיצונים אלא בספרי התנ"ך ופירושיהם.

מסתבר שכלי התקשורת בשימוש הנכון יכולים לשמש להפצת דת האמת, כי הנסיון מורה שאין לעולם הגדול התנגדות עקרונית לשמוע האמת כמו שיש לנו התנגדות לשמוע תועבותיהם, וסוף דבר האמת לנצח שהשקר אין לו רגלים. ואם נהיה אנחנו בענינים אלו בבחינת "פולט ואינו בולע", נזכה לקיים מה שכתוב "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"^ה.

*

תודה וברכה לכל מי שטרח ללמדני תורה, לאפשר לי להיות פנוי ללמוד, לספק לי ספרים, להכין ולממן הקונטרס, ולעבור על הקונטרס ולהעיר הערות, תהי משכורתם שלמה מעם ה'.

^ה בתחלת פרק ג'.

^י יב:יב.

^י ישעיה יא:ט.

פרק א' – הגישה ההלכתית באופן כללי לספרים ותקשורת חיצונים

כתב הרב אברהם יצחק בלוך זצ"ל אב"ד ור"מ בטלז בתחלת תשובתו בענין לימוד שאר חכמות: "קשה מאד בענינים כאלו להשיב תשובה ברורה כהלכה, כי ענינים כאלו בנויים הרבה מאד על השקפות ודעות המקושרות עם חלק האגדה, וגם יש בזה האופי המיוחד שבעניני אגדה כמו בעניני דעות ומדות שאף שיש בהם כמה עשין ולאין עכ"ז אין לקבוע בהם מסמרות כמו בחלק הלכה היינו להוציא פסק הראוי לכל, כי תלויים הרבה מאד עם מזג האדם ודרכו המיוחד וג"כ תלויים בתנאי הזמן והמקום והמצב והסביבה. דברים אלו א"א לבררם עפ"י דיני תורה לבד, כ"א צריך לצרף לזה בעיקר דעת תורה, עכ"ז יש לסמן בזה גבולים ידועים בתור הוראה כללית, אבל עדיין נשאר שטח ידוע שנמסר ללב ולשקול הדעת לפי האדם ולפי המצב. אנסה נא לברר איזה הוראות כלליות שלפע"ד נכונים הם בכל זמן, וכו".

ברוח זו גם דברינו בקונטרס זה.

מי שבא לידו לדון אם לעסוק בספרים ותקשורת חיצונים, צריך קודם להגדיר לעצמו מה הצורך שלו לעסוק בהם (שהרי באותו זמן הוא יכול לעסוק בתורה או באיזה מצוה ממצוות התורה), וכתב הרב יוסף אברהם וולף² ששמע מר' אלחנן וסרמן שכמו שלמדנו באבות (פ"ד מ"ז) אל תעשה התורה קרדום לחפור בה, כך לימודי חול אינם מותרים אלא אם יעשה אותם קרדום לחפור בהם דוקא.

אחר כך צריך לדון ברמת הנזק של הדבר שהוא רוצה לעסוק בו. יש נושאים כל כך מסוכנים שאסור אפילו להתקרב אליהם. נושאים אחרים מותר לעסוק בהם רק באופן עראי, מפני שהעסק התמידי בהם יכול לשבש את מערכת הערכים של מי שעוסק בהם. לפעמים מדובר בעירבוב של דברים מזיקים ביחד עם דברים מועילים וצריך לבחור מה לקרב ומה לרחק. דברים מסוימים צריכים להקפיד להרחיק מילדים שעדיין קשה להם להבחין בין טוב לרע. יש דברים שבחורי ישיבה צריכים להתרחק מהם כדי להתמסר כראוי לגמרא, ויש דברים שהם מותרים רק לגדולי הדור.

אחרי כל זה, אם הגיע למסקנא שמותר לו לעסוק בדבר, צריך עדיין להיות על המשמר לא לקבל דעות רעות ושלא יעלה במוחו מחשבות אסורות. וכבר כתב ידידי היקר הרב אברהם יוסף אהרמן שליט"א בהקדמת ספרו הליכות עולם "לב' בהלכה הנה הרגיל בספרי הלכה מורגל שמושג 'עבירה' הוא או במעשה (כגון אכילת איסור, מעשה מלאכה בשבת ויו"ט, לקיחת כסף של גזל או רבית, וכיוצא

² פורסמה בקובץ המעין (ניסן תשל"ו).

³ התקופה ובעיותיה חלק חינוך עמ' ק"ב

בזה) או בדיבור (שהדיבור מהווה מעשה איסור, כגון דיבור של לשון הרע, ואונאת דברים, שבועת שקר וכדומה) אבל אין רגיל במושג של מחשבת איסור. אבל האמת היא שיש עבירות במחשבה, והתורה אמרה מפורש 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם', וכן כל יסודות האמונה הם בלב וכו', והנה אדם יודע היאך להמנע מעבירות שהם במעשה או בדיבור, דפשוט הוא, לא יעשה העבירה, או לא ידבר באיסור. אמנם בעבירה שבלב אין רוב בני אדם יודעים מהותו, מתי עובר, והיאך להמנע ממנו. והנה ידוע דכפי שהאדם מתאמץ לא לחשוב איזה מחשבה, דוקא מחשבה זאת מתנוצצת בקרבו, וא"כ יעלה על הדעת שהאדם המתאמץ שלא לחשוב הרהור של איסור, ובדרך כלל בעל כרחו נכשל, הרי הוא עובר עבירות רוב שעות היום, ועלול להיות נשבר חס ושלום מזה. וזה בודאי אינו רצון השי"ת, שהשי"ת רוצה שנהיה בריאים ושלמים בגוף ונפש לעבודתו ית'. אמנם כל המהלך טעות הוא, (וכן ראיתי בשם מרן בעל קהלות יעקב זצוקללה"ה דכל הרהור בעל כרחו של אדם ע"פ דין אינו כלום) והביאור האמיתי הוא כפי ששמעתי מת"ח יקר שליט"א שהעבירה הוא כשברצונו מרשה לבו להיות נתפס כולו במחשבת איסור. ואם בא לאדם הרהור של איסור כגון זנות או גאות וכדומה, דרך התורה הוא שלא להבהל מזה, אלא מתוך שלווה הנפש יזכיר לעצמו האיסור, ויעסוק בדבר אחר שיעסיק מוחו, (ובודאי הכי טוב הוא שיעסוק בתורה, וכמו שאמרו חז"ל אם פגע בכך מנוול זה משכחו לבית המדרש). וממילא יסיח דעתו ממנו. והעיקר, שלא ליבהל ולהתייאש, אלא תמיד יעסוק בעבודת השי"ת, וכמו שכתוב 'בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך', וכל זמן שאינו ממלא לבו בזדון במחשבת איסור, אין בה עבירה, שה'מעשה' עבירה הוא למלא לבו בזדון, אבל הרהורים המבצבצים בלבו בעל כרחו, אין זה איסור. אמנם זה ודאי, שיש לאדם לעסוק בספרי יראה ומוסר כדי לקדש עצמו.^ג

^ג ואח"כ ראיתי בדרך חוקיך של הגר"ב יצחקי שליט"א ח"א מאמר י"א שכתב בשם הגר"א (כתר ראש, ארחות חיים סי' קל"ו) ובעל התניא (לקוטי אמרים פ' י"א וי"ב) דכל האיסור דהרהור הוא להביא הרהור לבו למות, ותחלת הרהור הוי אנוס ואין אדם אחראי אלא על ההמשך.

פרק ב' – לאוין

יש הרבה לאוין מן התורה שיכול מי שקורא בספרים החיצונים או משתמש באמצעי תקשורת לעבור עליהם. ואלו המצויים שבהן:

א. כתב הרמב"ם^א "ספרים רבים חברו עובדי עבודה זרה בעבודתה האיך עיקר עבודתה ומה משפטה ומעשיה. צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל, ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה, ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור, שנא' 'אל תפנו אל האלילים'^ב". גם ספר מינים הם בכלל לאו זה^ג. השלחן ערוך מוסיף^ד שאף הקורא בספרי מלחמות של אומות העולם, ספרי שיחת חולין וספרי חשק עובר גם כן על לאו זה, שפירשו חז"ל אל תפנו אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם^ה. יש מוסיפין עוד שגם המסתכל על צורות משונות המושכים לבו של אדם ומפנים אותו לבטלה, אף הוא עובר על לאו זה^ו, אבל המנהג להקל בזה^ז. אמנם הירא את דבר ה' יש לחוש לזה^ח.

^א משנה תורה הלכות עבודה זרה פ"ב ה"ב.

^ב ויקרא יט:ד.

^ג אג"מ יו"ד ח"ב סי' קי"א וז"ל: ומסתבר לע"ד שגם הלאו דאל תפנו אל האלילים איכא בקריאה דספרי כפירה אף שלא הוזכר שם עניני ע"ז, דאף שפשטות הקרא הוא על ע"ז מ"מ יש למילף מזה גם איסור לפנות לעניני כל כפירה בה' ובתורתו דבכל התורה למדין זמ"ז, ובפרט למה שפי' ר' חנין הקרא אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם בשבת דף קמ"ט ופרש"י אל אשר אתם עושים מדעת לבבכם שזה הא הוא גם בכל עניני כפירה ולכן מה שיש בזה גם איסור קריאה בספרי ע"ז כמפורש ברמב"ם פ"ב מע"ז ה"ב שהוא מלאו זה שהוא גם בכל עניני ספרי כפירה אף ספרי צדוקים, עכ"ל. וכתב ר' אלחנן וסרמן בקובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז ס"ק א' דהוי ק"ו וז"ל: וק"ו לספרי כפירה החמורה יותר מע"ז, שהרי ע"ז נידון בבב"ד וצריך התראה והרודף אחרי ע"ז לעובדה לא ניתן להצילו בנפשו, ואילו כופרים מצוה על כל אדם להורידן, ואינו צריך התראה ולא בב"ד, עכ"ל.

^ד או"ח סי' ש"ז סעיף ט"ז וז"ל: מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק כגון ספר עמנואל וכן ספרי מלחמות אסור לקרות בהם בשבת ואף בחול אסור משום מושב לצים ועובר משום "אל תפנו אל האלילים" אל תפנו אל מדעתכם, עכ"ל.

^ה לפי פי' רש"י המובא בהערה הבאה הקריאה היא אַל עם סגול, ולפי הערוך המובא בר"ן הקריאה היא אַל עם צירה.

^ו מקור לענין זה בגמרא מסכת שבת קמ"ט ע"א תנו רבנן כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות אסור לקרותו בשבת ודיוקנא עצמה אף בחול אסור להסתכל בה משום שנאמר "אל תפנו אל האלילים". ושואלת הגמרא מאי תלמודא ומתרצת אמר רבי חנין אל תפנו אל מדעתכם. וכתב רש"י וז"ל: כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות כגון בני אדם המציירים בכותל חיות משונות או דיוקנאות של בני אדם של מעשים כגון מלחמת דוד וגלית וכותבין תחתיה זו צורת חיה פלונית וזו דיוקנית פלוני ופלונית וכו' אל מדעתכם אל אשר אתם עושים מדעת לבבכם וחלל שלכם אלילים לשון חללים, עכ"ל. ענין הלאו לדעת רש"י מפורש יותר במאירי בבית הבחירה דכתב וז"ל: שהם

דברים המושכים לבו של אדם ומפנים אותו לבטלה ומיאשים אותו מעבודת בוראו, עכ"ל. ונ"ל לפרש האיסור, שהצייר מצייר עולם אחר מדעתו והסתכלות על זה יותר מדאי מוציא את האדם מן העולם של הקב"ה לעולם הדמיוני של הצייר ועקב זה הוא יתעסק פחות בעבודתו בעולם של הקב"ה. תוס' בעבודה זרה נ' ע"א ד"ה בנן של קדושים הקשו מכאן על מה דאיתא התם בגמרא דבנן של קדושים אפילו בצורתא דזוזא לא מיסתכלי דמה חסידות יש בזה, דאמרינן בגמרא שבת שאסור משום אל תפנו אל האלילים, ותירצו וז"ל: ושמא בצורתא דזוזא שרגיל לראות בה תדיר לא שייכא בה הפנאה ואפ"ה לא מסתכלי, עכ"ל. ובאמת גם רש"י רמז לזה במה שכתב וז"ל: חיות משונות וכו' ומעשים כגון דוד וגלית, עכ"ל, דהוי ג"כ מעשה משונה, משמע דצורה שרגיל בה מותר.

התוספות בשבת ד"ה ודיוקני כתבו מכח קושיא דבנן של קדושים דדוקא בעשאה לשם עבודת גלולים אסור, אבל לנוי מותר. וכן כתב הרא"ש, והוסיף דאע"פ שלא נעבדה עדיין אסור. וזו גם דעת הרמב"ם שכתבתי למעלה.

לגבי מה שהשו"ע פסק להחמיר לאסור ספרי מלחמות, שיחת חולין ודברי חשק משום אל תפנו, היד אפרים על המג"א הקשה על השו"ע למה הביא אל תפנו, דבשבת דף קמ"ט ע"א איתא לאו זה דוקא על הדיוקנאות. ולפי דעתו המג"א חולק על השו"ע וסובר דלא שייך לאו דאל תפנו בקריאת הספרים האלה. היה אפשר לתרץ שהבין השו"ע שעומק הסברה שעובר באל תפנו הוי משום שהסתכלות על הדיוקנאות מושכת לבו של אדם ומפנים אותו לבטלה ומיאשים אותו מעבודת בוראו כדאיתא במאירי, וכ"ש דזה שייך בקריאת ספרים האלה, שהדרך הוא שאדם שקוע בהם טפי מהסתכלות בדיוקנאות.

אבל יש בזה תמיה נוספת דהשו"ע פסק בסוף סי' קמ"ב דינו"ד שרק לנוי אלילים אסור להסתכל עליו, ולא אסר כל הצורות, ובאו"ח אסר גם ספרים שאינם של עבודת אלילים, ומ"ש זה מזה.

בספר אליה רבה הקשה שתי התמיהות האלה. על הראשונה תירץ ז"ל: ואפשר דס"ל כיון דיש בו מושב לצים עובר משום כל תפנו מדעתכם, עכ"ל, ועל השניה תירץ ז"ל: ואפשר דספרי חשק גרע מדיוקנאות וצ"ע, עכ"ל. נ"ל דספרי חשק לאו דוקא אלא קאי גם אמליצות ומשלים ומלחמות דהרי כתב השו"ע על כולם דעובר על אל תפנו. נראה דכוונת האליה רבה בשני התירוץ שהרי לא אסר הכתוב הפנאה אלא"כ הוי הפנאה לדבר דהוי ההפך מרצון ה'. והא דכתבו תוס' דלא שייך איסור אל תפנו אלא לדיוקנאות של ע"ז הוי משום דאל"כ למה שיהיה איסור להפנות אחרי ציורים על הקיר שהרי אין זה הפנאה אחרי דבר שלילי. אבל הספרים הנ"ל אע"פ שאין בהם שום ענין עבודה זרה אבל יש בהם הפנאה לדבר כנגד רצון ה' מאחר שיש בו משום מושב לצים, וזה גרע טפי מדיוקנאות ואסור אפילו לפי הפוסקים הסוברים דדוקא דיוקנאות של עבודה זרה אסורות. וא"ת דא"כ אין איסור תורה דאל תפנו בספרים כיון דאין איסור מושב לצים אלא מדברי כתובים, י"ל דגילוי מילתא בעלמא הוא בספר תהילים דזה נגד רצון ה'. ואם תמצא לומר דגדר מושב לצים הוי ענין ביטול תורה כדכתבתי לקמן בענין מושב לצים שפיר הוי דאורייתא ממש.

¹ מג"א מביא באו"ח סי' ש"ז בס"ק כ"ג המחלוקת בין תוס' שבת לתוס' עבודה זרה וכתב דהעולם נוהגין כסברה הראשונה, וכן כתב המשנה ברורה וערוך השלחן.

² מובא בברכי יוסף על יו"ד סי' קמ"ב סעיף ט"ו דשו"ת רדב"ז (אצלנו נדפס בח"ד סי' ק"ו) הבין מהפוסקים וממשמעות הסוגיא דהלכה להחמיר בכל הצורות, וברכי יוסף הקשה עליו ממה שהרמב"ם הסמ"ג הרא"ש והטור פוסקים דדוקא בע"ז אסור. ולהלכה פסק עכ"פ דהירא את דבר ה' יש לחוש לדעת המחמירין. ונ"ל שגם המקילין אינם חולקים על המציאות של הפנאה, אלא שאומרים שאין הקרא מיירי בזה.

היום שאנחנו רגילים לראות צורות משונות עקב התפתחות אמצעי הדפסה פשוט שאין שייך להחמיר בזה^ט רק בהסתכלות באמצעי תקשורת שמסירים את האדם מן העולם, ולא בצורות פשוטות.

ב. כתב הרמב"ם^י "הזהירנו שלא לתור אחרי לבבנו עד שנאמין דעות שהם הפך הדעות שחייבתנו התורה, אבל נקצר מחשבתנו ונשים לה גבול תעמוד אצלו והוא מצות התורה ואזהרותיה. והוא אמרו יתעלה 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם'^{יא}, ולשון ספרי 'ולא תתורו אחרי לבבכם' זו מינות כענין שנאמר 'ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה'^{יב}, 'ואחרי עיניכם' זו זנות כענין שנאמר 'ויאמר שמשון לאביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני'^{יג}. רוצה באמרו זו זנות, המשך אחר ההנאות והתאוות הגשמיות והתעסק המחשבה בהן תמיד^{יד}". ומוסיף ספר החינוך^{טו} "כגון שהוא משים לבו תמיד להרבות תענוגים

^ט דאין הטעם אלא משום משיכת הלב כדכתב המאירי, ובדבר הרגיל אין הפנאה כדכתבו תוס' ע"ז (שם), ולכן אין שום צד איסור של אל תפנו. מיהו מה שכתבתי דלא שייך להחמיר אין זה אלא מצד חשש שמדינא אסור, אבל מדת חסידות איכא כהא דבנן של קדושים שלא הסתכל אפילו בצורתא דזוזא.

^י ספר המצות ל"ת מ"ז.

^{יא} במדבר טו:לט.

^{יב} הל' ז:כו.

^{יג} שופטים יד:ג.

^{יד} כדי להבין את גדרי הלאו הזה, יש לדייק בלשון הרמב"ם כאן, דבשלמא החלק הראשון של הקרא דמיירי במינות, מובן מלשון "אחרי לבבכם" דהוי חטא ע"י מחשבה, אבל החלק השני של הקרא "אחרי עיניכם" דמיירי בזנות משמע דהוי חטא ע"י הסתכלות העינים, ולשון הרמב"ם כאן אינו משמע כן דכתב "המשך אחר ההנאות והתאוות הגשמיות והתעסק המחשבה בהן תמיד" משמע דהוי חטא ע"י מחשבה. ועוד, משמע כאן דהרמב"ם התכוון להרחיב את גדרי הלאו יותר מהפשטות בלשון ספרי דהזכיר רק זנות דהוי ע"י העינים. א"כ צריך להבין מה הבנת הרמב"ם בגדרי הלאו.

והנה כתב הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ד ה"ד וז"ל: והמסתכל בעריות, מעלה על דעתו שאין בכך כלום שהוא אומר וכי בעלתי או קרבותי, והוא אינו יודע שראיית העינים עון גדול שהיא גורמת לגופן של עריות שנ' "ולא תתורו אחרי לבבכם", עכ"ל, כפשוטו דקרא. משמע מזה דהאיסור אינו אלא אם כן יש תוצאה במעשה איסור מדכתב "שהיא גורמת לגופן של עריות" משא"כ בספר המצוות שאסר מחשבה בלבד בהנאות ותאוות.

כדי לישב כל זה נקדים במה שכתב הסמ"ק מצוה ל"א ד"לא תתורו" נאמר שלא יסתכל בנשים לשם זנות והמסתכל שלא לשם זנות רק שנהנה בהסתכלות אסור מקרא ד"ונשמרת מכל דבר רע", ובאוצר הפוסקים אבן העזר סי' כ"א ס"ק ז' אות א' הובא בשם הפני משה שסברת הרמב"ם הוא שהמסתכל שלא לשם זנות אינו אסור אלא מדרבנן אבל הא דספר המצוות מיירי במתכוין לשם זנות.

נראה דודאי שורש הלאו דלא תתורו הוי איסור לחשוב בעינים שעל ידיהם יבא לעבור על איסור תורה. ויש שתי דרכים שאדם יכול להגיע על ידן לעבור על דברי תורה: ע"י דעות פסולות וע"י תאוות. מי שחושב על דעות שאינם לפי דעת תורה, בסוף יבא להאמין בדעות האלה

גדולים לנפשו מבלי שיכון בהן כלל לכוונה טובה, כלומר שלא יעשה כדי שיעמוד בריא ויוכל להשתדל בעבודת בוראו, רק להשלים נפשו בתענוגים". מכאן פשוט שכל הקורא ספרי מינים או מקשיב לאמצעי תקשורת שיש בהם מינות קרוב מאוד לעבור על לאו זה אם יהיו לו על ידי זה מחשבות אסורות. ואם מתכוון לעסוק בדברים האלה בחשבו אולי יש בהם דברי אמת הרי הוא עובר על הלאו כבר בשעת תחלת התעסקו בהם שהרי הסכים בדעתו לא לשים גבול למחשבותיו. וכן מי שעוסק בספרי חולין וספרי חשק וה"ה כל אמצעי תקשורת מתוך תאוה ועושה כן תמיד, גם כן עובר על לאו זה.

ג. אם מתעסק בדבר שמעורר בו הרהורי נשים כגון שקורא בספרי חשק או מסתכל בתמונות נשים או שומע קולם, עובר על "ונשמרת מכל דבר רע"^{טז}. אע"פ שאין הרמב"ם^{יז} והחינוך מונים לאו זה במנין המצוות, הרבה ראשונים סוברים שזה לאו דאורייתא^{יח}. לאו זה אינו נוהג בנשים^{יט}.

ולעבור על המצוות, וכן מי שחושב על הנאות ותאוות ג"כ בסוף יעבור על מצות התורה, אבל בענין התאוות יש תנאי נוסף שחושב בהם תמיד, כדכתב הרמב"ם בספר המצוות, לא רק באופן אקראי, שרק מי שחושב בהם תמיד יגביר עליו יצרו ולא יצליח לעמוד נגדו, אבל החושב באופן אקראי, עדיין קיים אצלו מעצור שלא יעבור על מצוות התורה. ומש"כ הרמב"ם בהלכות תשובה בענין מסתכל מיירי כדכתב הפני משה במסתכל לשם זנות, שזה כבר דומה להחושב תמיד, שהרי הוא כבר חושב לעשות עבירה מסוימת, ויצר העריות כל כך חזק שכבר הגביר את יצרו ע"י הסתכלות לשם זנות לבד. ונראה דה"ה שאר הסתכלות שגורמת לעבירה ג"כ אסור משום לא תתורו כגון הסתכלות על מאכלות אסורות המושכים את העין. והא דנלמד איסור התעסקות בתאוות ממש"כ "אחרי עיניכם" נראה הטעם מפני ששורש התאוות הוי ע"י העינים, הגם שאח"כ חושב על זה והמחשבה היא טעם האיסור אבל כל זה הוי רק אחרי ראיית העינים. לפי זה אין שום סתירה בגדרי "לא תתורו" בדברי הרמב"ם.

יש לעיין לפי מה שכתבנו אם המסתכל בתמונה של אשת איש לשם זנות עובר משום "לא תתורו", דמצד א' יש לומר דהוי ככל דבר שבראיית העין כבר עובר, ומאידך יש לומר כיון דאין האשה עצמה לפניו הוי כמו מחשבה ואינו עובר אא"כ מסתכל בה ממש.^{טו} מצוה שפ"ז.

^{טז} דברים כג"י. איתא במסכת עבודה זרה כ ע"א-ב ונשמרת מכל דבר רע שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה באשת איש ואפ' מכוערת ולא בבגדי צבע של אשה ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה. ובהמשך שם איתא ת"ר ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה.

^{יז} בהלכות איסורי ביאה פכ"א מובאים דיני הסוגיא בע"ז אבל לא נזכר דהוי לאו דאורייתא, משמע דסובר שזה רק אסמכתא.

^{יח} תוס' ע"ז כ' ע"ב ד"ה שלא יהרהר אדם ביום, ח"י הרמב"ן וחי' הר"ן חולין ל"ז ע"ב, סמ"ג מצוה ל"ת קכ"ו, סמ"ק מצוה ל"א, רבינו יונה אגרת התשובה אות כ' ושערי תשובה שער ג' אות מ'. באוצר הפוסקים אבן העזר סי' כ"ג ס"ק ח' אות א' מובא בשם פתח הדביר דגם הרמב"ם סובר דהוי איסור תורה, דיש איסורי תורה שאינם לא לאו ולא עשה. מיהו אין איסור התורה אלא על הרהור ממש, וכל הדברים האחרים המובאים בגמרא אינם אלא מדרבנן.

וכן אסור מדרבנן להסתכל בתמונת אשה אם הוא מכיר אותה^י אפילו אם אינו מתכוין ליהנות, וי"א אפילו אין מכירה^{כא}. ולשמוע הקלטה של קול שירתה, י"א שמותר, שלא שייך איסור דרבנן הנ"ל אלא ע"י ראייה^{כב}. וי"א שאם מכירה

^{יט} אג"מ אבן העזר ח"א סי' ס"ט דהרהור אינו גורם להן שום דבר כאנשים שגורם להם קרי. אע"ג דממסילת ישרים פרק י"א דכתב וז"ל: בענין המחשבה – כבר אמרו בתחלת הבריתא שלנו (עבודה זרה כ' ע"ב): ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום וכו', ואמרו עוד (יומא כ"ט ע"א) הרהורי עברה קשים מעברה ומקרא מלא הוא (משלי טו:כו) "תועבת ה' מחשבות רע", עכ"ל, משמע דענין הלאו הוא ההרהור ולא מה שמביא לידי קרי, אבל פשטות לשון הברייתא וכל הראשונים אינם משמע הכי.

^י איתא בגמרא דע"ז הנ"ל דהא דאסור להסתכל בבגדי צבע של אשה הוי דוקא אם מכיר בעליהן וכתב רש"י טעם האיסור וז"ל: שזוכר את האשה כמו שהיא מלובשת בהן שמייפין אותה ומהרהר אחריה, עכ"ל. ומובא באוצר הפוסקים אבן העזר סי' כ"א ס"ק ז' אות ד' בשם נחלת בנימין ושלמת יוסף דתמונת צלום וציור של אשה לא גרע מבגדי צבעונין דאסור במכירה. נראה דזה כ"ש דהרי התמונה מזכירה את בעליה טפי מבגדיה.

^{כא} מובא באוצר הפוסקים הנ"ל דכתב הר"י גרשון הכהן להעיר מכח הגמרא תענית ה' ע"ב אמר רבי יצחק כל האומר רחב רחב מיד נקרי ואוקים דמיירי ביודעה ובמכירה והקשה העיון יעקב למה צריך כפל לשון יודעה ומכירה ותירץ וז"ל אע"פ שלא היה מכירה ממש רק צורתה ראה מצוייר ביפיה וכו' וזה ג"כ מחמם במזכירה וכדאיתא בסנהדרין דף ל"ט ע"ב אחאב איש מצונן היה ועשתה לו איזבל שתי צורות זונות לחמם אותו, עכ"ל. וגם מכח הגמרא דסנהדרין הנ"ל מכלל דראיית ציור של אשה יכול לגרום הרהור אפילו אם אינו מכירה. אבל תימה, עם כל זה עדיין אין זה אלא ספק הרהור, דמובא בעזר מקודש באבן העזר סי' כ"ג סעיף ג' דאין חוששין לספק, א"כ עדיין מנין לגזור באופן שלא מוזכר בגמרא. ועוד הקשה הר"י משה שחר שליט"א שאולי אין להביא ראיה מצורות שעשתה לו איזבל שהרי הם גורמים הרהור טפי מתמונות.

^{כב} מובא באוצר הפוסקים אבן העזר סי' כ"א ס"ק כ' אות ה' בשם מערכי לב דשלא בשעת ק"ש ותפלה יש להקל, ומביא ראיה מגמרא סוטה ח' ע"א דדייקה הגמ' ממתני' דסובר ר' יהודה דסוטה שלבה נאה לא היה מגלהו ואם היה שערה נאה לא היה סותרו דר' יהודה חייש להרהורא והקשה הגמ' דר' יהודה סובר דאשה הנסקלת נסקלת ערומה מכלל דלא חייש להרהורא ותירץ רבה דבסוטה שמא תצא מב"ד זכאית ויתגרו בה פרחי כהונה אבל אשה הנסקלת, הלא הולכת היא להיות נסקלת. והקשה הגמ' וכי תימא אתי לאגרויי באחרניתא האמר רבא גמירי דאין יצר הרע שולט אלא במה שענינו רואות. נראה שהבין המערכי לב שכשם שאין יצר הרע שולט ע"י ראיית אשה א' להרהר באחרת כן אין יצה"ר שולט ע"י דבר הנשמע ואינו נראה.

ותימה דהא אמרינן בגמרא דעבודה זרה כ' ע"ב דהרואה בגדי צבע של אשה גורם להרהר אחריה, לכאורה ה"ה התם למה ישלש יצה"ר באשה שאינה נראית? לכן נראה לחלק דאין החשש של הגמרא בסוטה חשש הרהור מפני "ונשמרת מכל דבר רע" (אע"פ שלפי מאי דס"ד דר' יהודה חייש להרהורא שפיר הוי חשש מפני "ונשמרת" הגמ' חזרה בה מזה) אלא חשש עבירה מדין "איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא יח:ו), כלשון הגמ' שמא תצא וכו' ויתגרו בה פרחי כהונה. בנידון דידן דקול אשה מוקלט ג"כ אין חשש הרהור, מדהתירו לשמוע קול פנויה כדאיתא בבית שמואל בתחלת סי' כ"א אלמא אין החשש אלא באשה ערוה מפני קריבה אסורה, אלא

אסור לשמוע הקלטה של קול שירתה^{כג}. וי"א שאסור בכל ענין אפילו אינו מכירה^{כד}. המנהג להקל להתפלל ולקרות ק"ש כשנשמעת קול זמרת אשה מרדיו או קלטת^{כה} כשאי אפשר לו להפסיק קול זה^{כו} וכשאינו מתכוין ליהנות^{כז}, וג"כ נגד תמונה לא צנועה אין איסור זה אם אינו גורם הרהור, אבל נגד צורה של אשה במראה, אסור^{כח}.

ד. כתב ספר הזהר^{כט} שמי שמסתכל ביופי של אשה ביום ובא להרהר בה בלילה עובר משום "ואלהי מסכה לא תעשו לכם"^ל. פשוט דה"ה תמונות^{לא} שהרי רואים בהם יופי של אשה.

שבא המערכי לב לאפוקי דאין חשש קריבה ע"י שמיעת קלטת דאין היצה"ר שולט אלא במה שענינו רואות.

^{כב} כ"כ כמה פוסקים המובאים שם באוצר הפוסקים. ולמדו דין זה מהא דבגדי צבע המובא לעיל דזה גורם הרהור אחרי האשה שהבגדים שייכים לה. תימה על דבריהם דהא קיי"ל דקול פנויה מותר ולמה לא חששו גם בשמיעת קולה כמו בבגדי צבע, הא גם בפנויה יש איסור הרהור, אלא ע"כ לא גזרו משום הרהור אלא בדבר הנראה, דכל מה שמובא בעבודה זרה כ' ע"ב הוו דברים הנראים. אבל גם זה תימה דבתענית ה' ע"ב איתא אמר רבי יצחק כל האומר רחב רחב מיד נקרי ואוקים דמיירי בידועה ובמכירה. הא אפילו בלי ראייה גם חששו. אולי התם גרע טפי דמוציא בשפתיו וצ"ע בכל זה.

^{כד} אוצר הפוסקים שם בשם חלקת יעקב ועוד פוסקים. סברתם דהאיסור הוא שנהנה מקול ערוה והרי נהנה גם ע"י קול מוקלט. נראה דהם סוברים דקול מוקלט הוי כמו קול אמיתי ולכן רק קול של אשה שהיא ערוה אסור אבל פנויה טהורה מותר לשמוע קולה. ותימה, דהא קול האשה כבר פסק ומה שהוא שומע הוי קול חדש כאלו שאדם אחר מחקה את קולה, ואולי אפילו ע"י רמקול איכא למימר הכי, דהקול הראשון נהפך לזרם חשמל ונולד קול חדש. נראה דזה תלוי בחקירת האג"מ באו"ח ח"ב סי' ק"ח בענין לצאת ידי קריאת מגילה ברמקול שצייד כמו שכתבתי שזה קול אחר, אמנם היה לו עוד צד וז"ל: מטעם שכיון שעכ"פ רק כשהוא קורא נשמע הקול יש להחשיב זה כשמיעת קולו ממש דהרי כל זה שנשמע עושה קולו ממש. ומנין לנו עצם כח השמיעה איך הוא שאולי הוא ג"כ באופן זה שנברא איזה דבר באויר ומגיע לאזנו. וכן מסתבר לפי מה שאומרים חכמי הטבע שהקול יש לו הלך עד האזן וגם יש קצת שיהיו זמן בהלכו, ומ"מ נחשב שהוא קול האדם לכן אפשר שגם הקול שנעשה בהמיקראפאן בעת שמדבר ששומעין אותו הוא נחשב קולו ממש וכן הא יותר מסתבר, עכ"ל. אי נימא הכי, איכא למימר גם בעניננו דהוי קול אשה ממש. מיהו אי איכא הרהור ע"י השמיעה, ודאי אסור דאפילו קול פנויה אסור בכה"ג.

^{כה} ספר שלהי דקייטא סי' צ אות ו' בשם הגר"ח קניבסקי.

^{כו} הערת הג"ר שריאל רוזנברג שליט"א.

^{כז} דאם מתכוין ליהנות אסור אפילו שלא בשעת קר"ש ותפלה.

^{כח} שמעתי מהגר"ח קניבסקי שליט"א בשם החזו"א, אבל הג"ר שריאל רוזנברג שליט"א

העיר שזה ודאי מביאה לידי הרהור. נראה דהכל לפי הענין.

^{כט} ח"ג דף פ"ד ע"א וז"ל: וכל מאן דיסתכל בשפירו דאנתתא ביממא, אתי להרהורי בליליא ואי סליק ההוא הרהורא בישא עלויה, אעבר משום "ואלהי מסכה לא תעשו לכם", עכ"ל, ופי' מתוך מדבש וז"ל: כל מי שמסתכל ביופי של אשה ביום הוא בא להרהר בה בלילה, ויבא לידי

ה. בלימוד ספרי חכמה שיש בהם מינות, וכ"ש ספרי מינים ממש, יש גם איסור משום **"בחוקותיהם לא תלכו"**^{לב}. לאו זה הוכפל במה שכתוב **"ולא תלכו בחוקות הגוי אשר אני משלח מפניכם"**^{לג} וגם במה שכתוב **"השמר לך פן תנקש אחריהם"**^{לד}. הקורא בספרי חשק וספרי חולין שלהם יש להסתפק אם עובר על לאו זה^{לה}.

מקרה לילה, ואם עולה עליו אותו הרהור הרע, אעבר על ידי הרהור הוא עובר משום ואלהי מסכה לא תעשו לכם לפי שעל ידי הרהור רע נבראים מיני חיצונים הנקראים אלהי מסכה.^ל ויקרא יט:ד.

^{לא} אע"ג דתמונות של אלילים אינם בכלל זה, זהו רק מפני שאינם עובדים להם, אבל תמונה של אשה הרי הוא מהרהר מחמתה כמו בראיית האשה עצמה.

^{לב} ויקרא יח:ג. כן הבין שיירי כנסת הגדולה יו"ד סי' קע"ח בהגהות הטור אות א' בדברי הרשב"א סי' תי"ז, ומובא גם בדרכי תשובה סי' קע"ח אות א'. וצ"ע כי לא מצאתי מפורש בשו"ת הרשב"א הנ"ל שיש בזה איסור משום ובחוקותיהם ואדרבה משמע דאין איסור דאורייתא בזה רק חרם של הרשב"א למי שעוסק בספרים ההם למטה מכ"ה שנים ורק לדורו, אבל הרמב"ם כתב בהל' עבודת כוכבים פי"א ה"א ז"ל: אין הולכין בחקות העובדי כוכבים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר **"ולא תלכו בחקות הגוים"** ונאמר **"ובחוקותיהם לא תלכו"** ונאמר **"השמר לך פן תנקש אחריהם"** הכל בענין אחד הוא מזהיר שלא ידמה להן אלא יהיה הישראלי מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו, עכ"ל. ונראה דקריאת ספרים המיוחדים להם הוי בכלל **"שאר מעשיו"**. לכאורה לשון השיירי כנסת הגדולה משמע דכל חכמות החיצוניות בכלל זה אבל המעיין בדברי הרשב"א המובא יראה שאין הנידון שם אלא לאסור ספרים שיש בהם מינות שגורמים עקירת יסודי התורה.

^{לג} ויקרא כ:כג.

^{לד} דברים יב:ל.

^{לה} ב"י יו"ד סי' קע"ח בשם מהרי"ק ז"ל: אין לאסור משום חק אלא באחד משני חלקים האחד הוא הדבר אשר אין טעמו נגלה כדמשמע לשון חק וכדפירש רש"י והרמב"ן בפרשת קדושים דכיון שהוא עושה דבר משונה אשר אין בו טעם נגלה אלא שהם נוהגין כן אז נראה ודאי כנמשך אחריהם ומודה להם דאם לא כן למה יעשה כדבריהם התמוהים ההם וכו', וענין השני אשר יש לאסור משום חוקות הגוים לפי הנראה לע"ד הוא הדבר אשר שייך בו פריצת דרך הצניעות והענוה ונהגו בו הגוים גם זה אסור אם הלכה כתנא דברייתא דספרי דקתני שלא תאמר הואיל והן יוצאין בארגמן אף אני אצא בארגמן וכו' ואף גם זאת נראה דהיינו דוקא כשהוא עושה כדי להדמות אליהם בלא תועלת אחרת, עכ"ל. לפי זה היה מקום לומר שהקורא בספרי חשק עובר על הלאו הזה אם עושה כן כדי להדמות לגוים, וכן ספרי חולין שלהם יש ללמוד איסור מהא דתני בספרא פ' אחרי מות פרק י"ג ז"ל: ומה תלמוד לומר **"ובחוקותיהם לא תלכו"** שלא תלכו בנימוסות שלהן, בדברים החקוקין להם כגון תיטריות וקרקסאות והאסטריות, עכ"ל. ולקמן בענין מושב לצים הבאתי התוס' והרא"ש שלמדו ממה שתיטריות וקרקסאות אסורים משום מושב לצים דה"ה ספרי חולין אסורים גם משום מושב לצים. וכן אפשר לומר לענין ובחוקותיהם דגם נילף לאסור ספרי חולין משום ובחוקותיהם, אבל הרמב"ם בספר המצוות לא תעשה סי' ל' פירש דתיטריאות וקרקסאות הם מינים ממושבים שהיו מתקבצים בהם לעבודת הצלמים, עכ"ל, משמע דמיני מושבים לשחוק וליצנות אין להם איסור משום חוקות הגוים. וכן דייק הב"ח ביו"ד סי' קע"ח והקשה למה הרמב"ם פי' כן ולא פי'

ו. לפי דעת הזהר הקדוש^ל מי שקורא בספרים של חולין, וכ"ש ספרי חשק, ע"ז ומינות, עובר על "ושם אלהים אחרים לא ישמע על פיך"^{לז} אפילו שלומד מהם גם דברים טובים.

ז. אם הוא איש חשוב שהכל מסתכלים על מעשיו עובר על "לא תחלל את שם קדשי"^{לח}. ועל אחת כמה וכמה אם היה העבירה הזאת ברבים בוודאי שהחטא גדול עד מאוד שנקרא מחלל שם שמים ברבים^{לט}. דבר זה שייך במי שמסתכל על טלויזיה וסרטים וכדומה במקומות ציבוריים.

ח. מי שקובע עצמו לעסוק בדברים בטלים ע"י שהוא שכח שה' לנגדו עובר^מ על "השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך"^{מא}.

ט. מי שפונה לבו לבטלה עובר^{מב} על "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך"^{מג}. נראה

כבפ"ק דע"ז דף י"ח ע"ב שהם מקומות של שחוק וליצנות ותירץ הב"ח וז"ל: י"ל דדבר הלמד מעניינו הוא שלא כיון המקרא אלא בנימוסים וחוקים שקיבלו עליהם מאבותיהם אבל פלטין העשוי לשחוק וליצנות אינו חוק קבוע, עכ"ל. נראה לפרש חוק קבוע ר"ל שכולם עושים כן. לפי זה נראה דכ"ש דבספרי חולין אין איסור משום חוקות הגוים. וי"ל דה"ה לספרי חשק דגם אינם חוק קבוע כמו לבוש ארגמן וכדומה שמסתמא היה מנהג קבוע.

^{לז} ח"ב דף קכ"ד ע"א, וז"ל: רבי חייא אמר "ושם אלהים אחרים" דא מאן דיתעסק בספרין אחרנין דלא מסטרא דאורייתא "לא ישמע על פיך" דאסור אפילו לאדכרא לון ולמילף מנייהו טעמא כל שכן על אורייתא, עכ"ל. תירגם מתוק מדבש וז"ל: "ושם אלהים אחרים", זה נאמר על מי שעוסק בספרים אחרים של חכמות חיצוניות שאינם מצד התורה, "לא ישמע על פיך" פירושו שאסור אפילו להזכירם וללמוד מהם טעם על עניני העולם כל שכן שאסור ללמוד מהם טעמי תורה, שנמצא ח"ו משליט עבד על רבו. והנה ספרים של הבל וסיפורי מעשיות ודבר בדאות כולם הם בכלל "שם אלהים אחרים" שאסור להזכירם, אבל מה שנוגע קצת אל התורה כמו ספרי רפואות שהם לקיום העולם וכדומה אינם בכלל זה (רמ"ק ורא"ג מפרשים), עכ"ל.

ענין זה כתוב בזהר אחרי מה שכתב דמאן דמשתדל באורייתא כמאן דמשתדל בשמא קדישא. נראה להסביר (אע"פ שאין לי עסק בנסתרות) שכל מה שאדם עוסק בו יש לו מקור חיות בעולמות הרוחניים. מי שעוסק בתורה קשור למקור החיים, הקב"ה, וזה כאלו מזכיר שם ה'. כמו כן, להבדיל, מי שעוסק בספרים החיצוניים קשור לכוחות אחרים, שזה מקור הספרים האלה בעולמות הרוחניים.

^{לז} שמות כג:יג.

^{לח} ויקרא כב:לב.

^{לט} לשון חפץ חיים פתיחה לאוין אות ו' ובאר מים חיים עי"ש שהביא מרמב"ם ספר

המצוות ל"ח ס"ג.

^מ ראשית חכמה שער הקדושה פרק י"ב סעיף י'.

^{מא} דברים ח:יא.

^{מב} ספר יראים סי' שנ"ט (כ"ח) ממתני' דאבות פ"ג מ"ח שדרשה הקרא דתנן רבי דוסתאי

בר ינאי משום ר' מאיר אומר כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו שנא' "רק השמר לך" וכו' "אשר ראו עיניך" יכול אפילו תקפה עליו משנתו ת"ל "ופן יסורו מלבבך

שאין לאו זה שייך בנשים^{מז}, מיהו פניית לבן לבטלה גורמת להן לעבור עבירות ולבטל מצוות שהרי ע"י זה לא תדענה את המעשה אשר תעשנה וגם תהינה חסרות יראת שמים. ואלו דברים שצריכים תמיד חיזוק שלא תשכחם.

י. אם יש במה שקורא^{מח} או שומע דברי גנאי על אחד מישראל ומקבלו להיות אמת^{מז} או מטה אזניו לשמוע^{מז} עובר^{מח} על "לא תשא שמע שוא"^{מט}. ועובר על הלאו אפילו אם דבר זה מפורסם אצל הרבה אנשים^{נא} וכן אם ראה תמונה^{נא} או שמע קלטת^{נב} שישראל עושה עבירה, ג"כ עובר על לאו זה.

יא. כתב בספר החינוך^{נב} "שלא נדביק שום דבר מעבודה זרה עם ממוננו וברשותנו ליהנות בו, ועל זה נאמר 'ולא תביא תועבה אל ביתך'^{נב} וגו', ביארו

כל ימי חיך" הא אינו מתחייב עד שישב ויסירם מלבו. ופי' ספר יראים שמפנה לבו לבטלה, ודייק המהר"ל בדרך חיים מדלא כתיב פן תסירם ומדלא תנן עד שיסירם מלבו אלא עד שישב ויסירם מלבו שלא צריך לכוין להסרה אלא שאם פונה לבו אל הבטלה כבר עובר. הסמ"ק מצוה ט"ז מוסיף שגם השח שיחת חולין עובר בלאו זה.

^{נג} דברים ד:ט.

^{מד} מפני שאינן מצוות בתלמוד תורה, כדמובא בשמירת הגוף והנפש במבוא פי"ט שכן כתבו החות דעת (יו"ד סי' ע"ב סעיף ב') והמשמרת שלום (סי' ע"ב שפ"ד סק"ב בא"ד א') בשם הכנה"ג והבית לחם יהודה ועוד ספרים דנשים אינן צריכות ליזהר באכילת דברים הקשים לשכחה. אולם מובא שם שספר הליכות ביתה חולק על זה ושלכאורה נראין דבריו בזה לפמש"כ הב"י באו"ח סי' מ"ז בשם הסמ"ק שחייבת האשה ללמוד המצוות וההלכות שמחוייבת בהן, וכ"פ הרמ"א ביו"ד סי' רמ"ו סעיף ו', מיהו אין זה מצד מצוות תלמוד תורה אלא רק תחלת עשיית המצוות כדכתב שו"ת בית הלוי בהקדמה וכן שו"ת אבני נזר יו"ד סי' שנ"ב, ולכן אינה עוברת על לאו דשכחה. אבל פשוט שפניית לבה לבטלה תגרום לה לעבור עבירות ולבטל מצוות מצד שלא תדע דינים וגם תהיה חסרה יראת שמים.

^{מה} חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל א' סעיף ח' דאיסור סיפור לשון הרע אפילו בכתב, ופשוט דה"ה קבלת לשה"ר, דאין מספר בלי מקבל.

^{מו} שם כלל ו' סעיף א'.

^{מז} שם סעיף ב'.

^{מח} שם סעיף א'.

^{מט} שמות כג:א.

^נ חפץ חיים הל' לשה"ר כלל ז' סעיף ד'.

^{נא} כתב שו"ת בית יצחק ח' אהע"ז סי' פ"ז דלא מקבלים ראייה למעשה שנעשה ע"פ

תמונות מפני שאינם ממש כצורת האדם. פשוט דכ"ש היכא דיש חשש זיוף.

^{נב} עיין משפטיך ליעקב ח"ג סי' ל"ב שהאריך להביא ראיות שאין להוציא ממון ע"פ דין

בהודאה מוקלטת, ומגמ' פסחים קי"ג ע"ב מוכח דמי שאינו נאמן בעדות עובר על איסור לשה"ר דרב פפא נתן מלקות למי שהעיד יחידי, נ"ל דה"ה לעניננו.

^{נב} מצוה תכט.

^{נד} דברים ז:כו.

לנו^{גה} שהמבשל בעצי אשרה לוקה שתיים, משום 'ולא תביא תועבה', ומשום 'ולא ידבק בידך מאומה מן החרם'^{גז}, ששני ענינים הם, אחד המכניס דבר עבודה זרה לרשותו כדי ליהנות בו, ואחד הנהנה בו, שבשניהם מראה האדם בנפשו החפץ עליה וכו', ומן הנכלל במצוה זו, שלא ידביק האדם אל ממונו שחננו האל בצדק ממון אחר שהוא של גזל או חמס או מרבית או מכל דבר מכוער, שכל זה בכלל משמשי עבודה זרה הוא, שיצר לב האדם רע חומד אותו ומביאו אל הבית, והיצר הרע נקרא בשם עבודה זרה וכו'". ופשוט דבכלל "מכל דבר מכוער" הם כל הספרים ואמצעי התקשורת המשמשים ליצר הרע של אדם, אם יכניסם כדי ליהנות מהם. וכן במדרש קהלת רבה^{גז} כתוב "ויותר מהמה בני הזהר, מהומה, שכל המכניס בתוך ביתו יותר מעשרים וארבעה ספרים [מספר ספרי התנ"ך שזה היה כל ספרי הקדש בזמנם] מהומה הוא מכניס בביתו, כגון ספר בן סירא^{גח} וספר בן תגלא".

יב. מצוי מאוד שמי שקורא או רואה או שומע אמצעי תקשורת של גוים משבח את מעשיהם בדיבור או במחשבה ועובר על ידי זה על "לא תחנם"^{גט} וכמבואר בספר החינוך^ס "שלא נחמול על עובדי עבודה זרה ולא יישר בעינינו דבר מהם, כלומר שנרחיק ממחשבתנו ולא יעלה על פינו שיהיה במי שהוא עובד עבודה זרה דבר תועלת, ולא יהי מעלה חן בעינינו בשום ענין, עד שאמרו רבותינו זכרונם לברכה^{סא} שאסור לומר כמה נאה גוי זה או מה נחמד ונעים הוא, ועל זה נאמר 'ולא תחנם', ובא הפירוש על זה^{סב} לא תתן להם חן, כענין שאמרנו. "וכתב על זה טעם "בהמנענו במחשבה ובדבור ממצוא בעובדי עבודה זרה תועלת וכן, הננו נמנעים בכך מלהתחבר עמהם ומלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר מכל מעשיהם הרעים". נכלל בזה^{סג} שאסור לשבח מעשיו בדיבור או במחשבה. איסור זה שייך בכל גוי, אפילו ישמעאלי, אבל לא בגר תושב^{סד}, ולא בישראל מומר להכעיס או לעבודה זרה

^{גה} מכות כ"ב ע"א.

^{גז} דברים יג:יח.

^{גח} פרק י"ב פסוק י"ב.

^{גח} איתא בגמ' סנהדרין ק' ע"ב דרב יוסף אסר למיקרי וכתב רש"י ז"ל: שיש בו דברי הבאי ובא עליהם לידי ביטול תורה, עכ"ל. ופשוט דה"ה כל ספר דאסור לקרות אינו כדאי שיהיה בבתי ישראל.

^{גט} דברים ז:ב.

^ס מצוה תכו.

^{סא} עבודה זרה כ' ע"א.

^{סב} גמרא שם.

^{סג} ממש"כ החינוך ז"ל: ולא יישר בעינינו דבר מהם, עכ"ל, ולשון הרמב"ם הל' עבודה זרה פ"י ה"ד ושו"ע יו"ד סי' קנ"א סעיף י"ד ז"ל: קל וחומר [מלשבח צורתו] שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריו, עכ"ל.

^{סד} ש"ך על שו"ע שם ס"ק י"ח.

או לחלל שבתות בפרהסיא^{טו}. אם מכוין להודות להקב"ה על החכמה שנתן לבני אדם^{טו}, או שמזכיר גם גנאי שלהם^{טו}, מותר.

^{טו} לכאורה היה צריך להיות איסור זה גם בישראל מומר להכעיס או לעבודה זרה או לחלל שבתות בפרהסיא, דאיתא במג"א סי' קפ"ט ס"ק א' וז"ל: כשיש עכו"ם בבית נוהגין לומר [בברכת המזון] כולנו יחד בני ברית וכו' והטעם לפי שאסור לברך העכו"ם דכתיב "לא תחנם" וכשיש מומר לעכו"ם במקום סעודה צ"ל בני ברית דמומר אינו בכלל ברית כמ"ש תוספות בסנהדרין דף ע"ב (ע"ב ד"ה ישראל), עכ"ל. אע"ג דהאג"מ כתב באו"ח ח"ב סוף סי' נ"א וז"ל: לשבחו במה שהוא ראוי באמת ודאי ליכא איסור דרק בעכו"ם נאמר לאו ד"לא תחנם" לא תתן להם חן בע"ז דף כ' ע"א אבל בישראל אף בעוברי עבירה ליכא איסור זה, עכ"ל, ושם היה הנידון ברופא יהודי מפורסם וז"ל: בעל מדות רחמים וצדקה באופן גדול וגם עושה הרבה טובות לעניני הקהלה, אבל הוא נשוי נכרית, עכ"ל, האם לכבדו בבית הכנסת, מ"מ אפשר לתרץ בדוחק שהיה רק בעל עבירה לתיאבון ולא מאלה שדינם כגוי לכל עניני מצוות, דבאלה י"ל דלא חלק על המג"א. וכן מסתבר מטעם האיסור שכתבו הרמב"ם והחינוך שלא ילמדו ממעשיהם הרעים. אבל אין זה דעת הפוסקים, דכתוב בקונטרס ציץ שלמה על דיני הנהגות עם העכו"ם שחיבר הרב אליהו הכהן מונק פרק א' ענף ג' אות א' בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א דלא בכל הדברים מומר כגוי, וכן שמעתי מהגר"נ קרליץ שליט"א ד"לא תחנם" אינו נוהג במומר. וגם באגרות משה משמע יותר כדעתם. אולי דייקו ענין הקרא דמשמע דמיירי בגוים ממש, ומש"כ המג"א אין טעם האיסור לברך מומר כמו הטעם לא לברך גוי, אלא כדאיתא בתוס' שהביא מסנהדרין דטעם דאינם בני ברית הוי משום דדינם מורידין ולא מעלין.

^{טו} שו"ע יו"ד סי' קנ"א סעיף י"ד וז"ל: אם מכוין בשבחו להודות להקב"ה שברא בריה נאה כזו מותר, עכ"ל. פשוט דה"ה שמכוין בשבח מעשיו להודות להקב"ה.

^{טו} ציץ שלמה (שם) ענף ד' אות ד' כתב וז"ל: נשאל לגרי"ש אלישיב שליט"א כיצד שיבח הרמב"ם את אריסטו וענה שבמקום ששבחו שם גינהו ומקור היתר לזה נמצא בשערי תשובה לרבינו יונה שער ג' אות קפ"ט וז"ל "על כן לא ראוי להזכיר צדקתם בלתי אם יזכיר רשעם וכסלם" ע"כ ונקט הגריש"א דבאופן זה גם לא שייך להמשך אחריהם, עכ"ל.

פרק ג' – עשין

ע"י העסק בספרים החיצונים ואמצעי תקשורת מצוי שמבטל ג"כ מספר מצוות עשה. ואלה השכיחות שבהן:

א. אמרו חז"ל^א אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר "ודברת במ"ב^ב, במ ולא בדברים אחרים, וכתב על זה רבינו יונה^ג "שיחת חולין מיקרי כשמדבר בדברי הבאי אבל כשמדבר בעסקיו לצורך פרנסתו אע"פ שאינה שיחה של תורה מותר". הקורא בספרי חולין עובר בעשה זה, שהרי הוא מוציא מפיו דברים אחרים בשעת קריאתו^ד. ואע"פ שהרבה ראשונים סוברים שאין זה מצות עשה^ה, הכריעו האחרונים להחמיר בזה^ו. גם העוסק בחכמת אומות העולם עובר על

^א יומא י"ט ע"ב.

^ב דברים ו:ז.

^ג ברכות דפי הרי"ף דף ט' ע"ב.

^ד אף שלפי לשון רבא אינו עובר כי אם ע"י שיחה ממש שקורא בפה, אבל באמת אפילו הקורא בשקט או שמשקיע מחשבתו בדברים אחרים ע"י שמיעה וראיה עובר על "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א:ח) דאיתא בגמ' מנחות צ"ט ע"ב דהעוסק בשאר חכמות עובר על זה דהגיון הוי אפילו בלב שנא' "והגיון לבי לפניך" (תהילים יט:טו) וכ"ש העוסק בדבים בטלים.

^ה לשון הגמרא ביומא: ת"ר "ודברת במ"ב במ ולא בתפלה "ודברת במ"ב במ יש לך רשות לדבר ולא בדברים אחרים רבי אחא אומר "ודברת במ"ב עשה אותן קבע ואל תעשם עראי אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר "ודברת במ"ב במ ולא בדברים אחרים רב אחא בר יעקב אמר עובר בלאו שנאמר "וכל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר" (קהלת א:ח). בעין משפט שם ציין להלכות דעות פ"ב ה"ד וז"ל: לעולם ירבה אדם בשתיקה ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להן לחיי גופו אמרו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטילה כל ימיו וזו היא שיחת רוב כל אדם. ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים ועל זה צוו חכמים ואמרו כל המרבה דברים מביא חטא ואמרו לא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה, עכ"ל, ולא כתב הרמב"ם שאסור דבר זה בעשה. וכן בפה"מ אבות פ"א מ"ז פירט הרמב"ם סוגי הדיבור ולא מביא שיחת חולין כדיבור האסור אלא כדיבור הנמאס.

גם ברי"ף בברכות דף י"ט ע"א בדפי הרי"ף ששם הביא הסוגיא, לא הביא הא דרבא ורב אחא בר יעקב. וכן העתיק הרא"ש. ותר"י מביא רק בשם הירושלמי משמע דלא גרסו ענין זה בבבלי. וא"ת הא דכתב הרי"ף לשון הברייתא במ יש לך רשות לדבר ולא בדברים אחרים הוי משמע האי מלתא דרבא, ליתא, דתר"י שם פי' לשון הברייתא באופן אחר.

^ו אע"ג דבש"ע לא מובא ענין זה, אבל ברמ"א יו"ד סי' רמ"ו סעיף כ"ה מובא וז"ל: ואסור לדבר בשיחת חולין, עכ"ל, ובמג"א או"ח סי' קנ"ו כתוב וז"ל: השח שיחת חולין עובר בעשה פי' דבר גנאי וקלות ראש, עכ"ל. וכן מובא במ"ב סי' ש"ז ס"ק ב' דדברי גנאי וקלות ראש אסור אפילו מעט. התפארת ישראל ג"כ מביא בסנהדרין פ"י מ"א אות ח' דהקורא דברי ימים של גוים עובר בעשה זה, מיהו התיר שם באופן עראי מסוכה דף כח ע"א דאיתא שם שבח על ריב"ז דלא שח שיחת חולין מעולם משמע דהוי רק מידת חסידות.

עשה זה^א. מיהו באופן אקראי מותר^ב. עשה זה אינו נוהג אלא בזכרים^ט. עיין לקמן בהלכות ספרי חולין מה הם האופנים המותרים.

ב. תניא בתורת כהנים^א "ללכת בהם"^ב עשם עיקר ואל תעשם טפלה, "ללכת בהם" שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם שלא תערב בהם דברים אחרים בעולם שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלמוד חכמת אומות העולם תלמוד לומר "ללכת בהם" אינך רשאי ליפטר מתוכם. ופירש על זה ר' שמשון רפאל הירש^ב

נראה שיש לחלק בין דברי גנאי וקלות ראש לדברי ימים של גוים שיש בזה לפעמים קצת תועלת. וכן איתא במור וקציעה דבתחלת סי' ש"ז כתב דדברים בטלים אסורים אפילו דיבור אחד ואח"כ בסעיף ט"ז כתב להתיר קריאת ספרי מלכי האומות באקראי ובדרך עראי או בבית הכסא ומקום שאסור להרהר בדברי תורה, וכן התיר קריאתם וז"ל: לעתות הטיול, כדחליש לבא מגרסא וביומי דפגרי בהו רבנן, כדי ללמוד מתוכו לשון נקי וצח, גם כדי שלא להיות הת"ח ערום בידיעה בקורות הימים ושינויי הזמנים, למען יידע להשיב שואלו דבר, ולא יהא נחשב פתי וסכל בעניני העולם. ואף לפעמים יש בו נפקותא לענין ספורי דברי הימים השייכים אל אומתנו ללמוד מאלה על אלה, או יצא ממנו למוד עצה ותבונה בעסקי עולם הנצרכים לנו ג"כ, ביחוד בענין השתדלות והפקת רצון אצל מלכים ושרים, עכ"ל.

^א דתניא בספרי פ' ואתחנן ל"ד: "ודברת בהם" עשם עיקר ואל תעשם טפלה שלא יהיה משאך ומתנך אלא עליהם שלא תערב בהם דברים שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אומות העולם תלמוד לומר "ושמרתם את מצותי ללכת בהם" (ויקרא יח:ד) ולא ליפטר מתוכם. ומובא בשו"ע הגר"ז הל' תלמוד תורה פרק ג' הלכה ז'. וכן ברמ"א יו"ד סי' רמ"ו סעיף ד' איתא וז"ל: ואין לאדם ללמוד כי אם מקרא משנה וגמרא והפוסקים הנמשכים אחריהם ובזה יקנה העולם הזה והעוה"ב אבל לא בלמוד שאר החכמות, עכ"ל.

^ב המשך דברי הרמ"א (שם) וז"ל: ומ"מ מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות ובלבד שלא יהיו ספרי מינים, עכ"ל, וכפי' הש"ך ס"ק ו'. עיין לקמן במצות "ללכת בהם" לביאור נוסף.
^ט שנשים אינן מצוות בתלמוד תורה. פמ"ג משבצות זהב סי' ש"ז ס"ק א בא"ד וכלפי. מיהו שייכים כלפיהן בזה איסורים אחרים כדלהלן.

^א פרק י"ג.

^ב ויקרא יח:ד.

^ב בפירושו על התורה ביאר את התורת כהנים הנ"ל וז"ל: נראה שהמשפט הפותח מאמר זה בא להוציא טעות מלבנו, לבל נבין מהמשך הדברים, שעלינו להתעלם מכל חכמה הנלמדת מחוץ ליהדות, שחובה עלינו להתנזר מכל מדע שאיננו נוגע במישרין לדברי תורה. שהרי פתח ואמר: "עשם עיקר ואל תעשם טפלה", נמצא שהרשות נתונה לעסוק גם בתחומים אחרים של ההכרה, אלא שעלינו לעשות את התורה עיקר, ההכרה הנלמדת מדברי תורה תהא לנו בגדר נתון קבוע ומוחלט, שאר חכמות יהיו רק מדעי עזר, יש לעסוק בהן, רק אם יש בהן כדי לסייע ללימוד תורה, והן משתעבדות לה כטפל לעיקר, ואילו אמיתה של תורה תהא לנו בגדר נתון ללא תנאי, היא קנה-מדה לכל התוצאות המתקבלות בתחומים אחרים של מדע, רק דבר שהוא מתאים לאמיתה של תורה יהא בעינינו אמת. כל משאנו ומתננו לא יהא אלא בהם, כל קליטתנו ויצירתנו הרוחנית תצא מנקודת המבט של התורה ותנוע במעגלותיה ונמצא שלא נקלוט דברים שאינם מתאימים לה, לא נקבל דברים היוצאים מהנחות אחרות ונערב אותם בדברי תורה, התורה לא תהא שוות-ערך בצד מדעים אחרים, כאילו גם היא מדע במניין כל המדעים. אל יעלה על הדעת, שיש חכמה ואמת יהודית, ויחד

שעלינו לעשות את התורה עיקר ושאר חכמות יהיו רק מדעי עזר, ושהתורה היא קנה-מדה לכל התוצאות המתקבלות בתחומים אחרים של מדע, ושהתורה לא תהא שוות-ערך בצד מדעים אחרים.

ג. על ידי קריאת ספרים ושמיעת וראיית אמצעי תקשורת שמתעסקים בענינים גשמיים והבלי העולם שלא לצורך עובר על "ואהבת את ה' אלוהיך"^{יג} כמבואר בספר החינוך^{יד} "שנצטוונו לאהוב את המקום ברוך הוא, שנאמר 'ואהבת את ה' אלקיך'. וענין המצוה שנחשוב ונתבונן בפקודיו ופעולותיו עד שנשיגהו כפי יכולתנו ונתענג בהשגתו בתכלית העונג, וזאת היא האהבה המחוייבת. ולשון ספרי לפי שנאמר 'ואהבת' איני יודע כיצד אוהב אדם המקום, תלמוד לומר 'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך', שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, כלומר שעם התבוננות בתורה תתישב האהבה בלב בהכרח וכו' וייגע תמיד כל היום בבקשת החכמה למען ישיג ידיעה בו וכו'. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר על זה וקובע מחשבותיו בענינים הגשמיים ובהבלי העולם שלא לשם שמים רק להתענג בהם לבד וכו' ביטל עשה זה ועונשו גדול".

עמה ובאותה מידה של חשיבות וסמכות יש גם חכמות ואמיתות לא יהודיות, וכשקלטנו די צורכנו מדברי תורה, נפנה באותה רוח גם לחכמת האומות, וכך נציג ברוחנו מדע בצד מדע, אמת בצד אמת, וכך-נהיה ריקים מכל אמונה והשקפה אחידה, ונאבד מחמת הפיצול של ידיעתנו והשגתנו, אלא כשם שאנחנו בטוחים שהתורה היא משמים וכל המדעים שנתגלו בידי אדם אינם אלא חכמת לב אנוש, והם כוללים מסקנות רק על פי הבנתנו המוגבלת ביחס לטבע הדברים, כן בטוחים אנחנו, שיש רק אמת אחת, ורק מדע אחד ישמש לנו קנה-מדה, לעומתו כל שאר המדעים תקפים רק על תנאי, ורק על פיו נעריך את כולם, ונמצא, שגם בשעת עיסוקנו בתחומים אחרים, לא נעזוב את יסוד התורה ומטרותיה, כל עבודתנו הרוחנית תהא מוקדשת לדברי תורה – 'ואינך רשאי ליפטר מתוכן', עכ"ל. אע"פ שיש מפרשים מאמר רז"ל הזה דמיירי לענין ביטול תורה שאסור לעסוק בלימודים אחרים כי אם מעט באקראי, כדמוכח בביאור הגר"א על שו"ע יו"ד סי' רמ"ו ס"ק י"ז ובברכת שמואל קידושין סי' כ"ז אות ח', ומסתמא כן הפי' הפשוט במאמר הזה, מ"מ לא נמנעתי מלהביא כאן פי' רש"ר הירש כיון שדבריו נכונים בכל אופן, והם נוגעים במי שעוסק באופן אקראי בספרי חכמה, וכן לנשים שלא שייך אצלן איסור ביטול תורה. ועוד שיש לחלק דהגר"א וברכת שמואל פירשו כן על הספרי דקאי על הקרא "ודברת בהם" דמיירי בענין דיבור בתורה ובא ללמד שיש עיקר מצד הדיבור שצריך שיהיה עיקר דיבורנו בתורה שהעסק בשאר חכמות יהיה רק באקראי, ורש"ר הירש פי' כן על התורת כהנים דקאי על הקרא "ללכת בהם" דמיירי בענין הליכה, שמשמע יותר ענין השקפה ולא ענין ביטול תורה, ובא ללמד שיש עיקר מצד ההליכה, דהתורה חייבת להיות העיקר מצד שומכים עליה יותר, דהיינו ששאר ספרים אינם אלא עזר ושהתורה היא הקנה-מדה לתוצאות חכמות אחרות, ושהתורה לא תהא שוות-ערך בצד מדעים אחרים. מסתבר לפי זה ש"ודברת בהם" אינו אלא דין תלוי במצות ת"ת ואינו נוהג אלא בזכרים, משא"כ "ללכת בהם" הוי דין בקביעת השקפת העולם ולכן שייך גם לנשים.

^{יג} דברים ו:ה.

^{יד} מצוה תיח.

ד. בקריאת, שמיעת או ראיית אמצעי תקשורת שיש בהם הנאות עולם הזה שלא לצורך (אפילו שאין בהם איסור) עובר על מצות עשה של "קדושים תהיו"^{טו}. שנצטוינו בה למעט בהנאות המותרות,

ה. כתב בספר החינוך^{טז} "שנצטוינו להתחבר ולהתדבק עם חכמי התורה כדי שנלמוד עמהם מצוותיה הנכבדות ויורונו הדעות האמיתיות בה שהם מקובלים מהם, ועל זה נאמר 'ובו תדבק'^{יז} ונכפל הצווי במקום אחר שנא' 'ולדבקה בו'^{יח} וכו' וגם הנקבות מצוה עליהם גם כן לשמוע דברי חכמים כדי שילמדו לדעת את ה'. ועובר על זה ואינו מתחבר עמהם וקובע בלבו אהבתם ומשתדל בטובם ותועלתם בעתים שיש סיפק בידו לעשות כן, מבטל עשה זה, וענשו גדול מאד, כי הם קיום התורה ויסוד חזק לתשועת הנפשות, שכל הרגיל עמהם לא במהרה הוא חוטא". מי שעושה הפך זה שמדבק עצמו לרשעים עובר על מצות עשה זו^{יט}. וכן מי שקורא, רואה או שומע תקשורת שלהם בעת שבידו לקרוא, לראות או לשמוע דברי חכמים.

ו. וכן עובר על מצות עשה של "את ה' אלקיך תירא"^כ שהוזהרנו בזה לירא מלפני ה' יתברך כל ימי חיינו, ובבוא מעשה לידינו נתחייבנו להעיר את רוחנו באותו הפרק שהקב"ה משגיח בכל מעשה בני אדם וישיב להם נקם כפי רוע המעשה, ועל ידי זה ימנע מלעבור על דעת קונו^{כא}. מי שמפקיר את עצמו לתקשורת פסולה ודאי בטל עשה זה.

ז. מי שיכול לעסוק בתורה ועוסק בדברים בטלים עובר על מצות עשה של למוד תורה, שהיא מצות עשה גמורה שנאמר "ולמדתם אותם ושמרתם

^{טו} ויקרא יט:ב. בפירוש הרמב"ן על התורה כתב וז"ל: והענין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלות האסורים והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, א"כ ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזמת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות "בסובאי יין בזוללי בשר למו" (משלי כג:כ) וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה, לפיכך בא הכתוב, אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי, וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות, ימעט במשגל וכו' ויקדש עצמו מן היין במיעוטו וכו' וכן יפריש עצמו מן הטומאה וכו' וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל ברבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס וכו' ויקדש עצמו בזה עד שיגיע בפרישות כמה שאמרו על רבי חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו עכ"ל. פשיטא דבכלל זה הוא למעט בקריאת שמיעת וראיית אמצעי תקשורת כשהוא באופן של תאוה גרידא.

^{טז} מצוה תלד. דומה לזה איתא ברמב"ם הלכות דעות פ"ו ה"ב.

^{יז} דברים י:כ.

^{יח} שם יא:כב.

^{יט} חפץ חיים פתיחה – עשין אות ו'.

^כ דברים י:כ.

^{כא} חפץ חיים פתיחה – עשין אות י"א, מלשון ספר החינוך תלב.

לעשותם^{כב}, כמו שמפורש ברמב"ם^{כג}. ואין קץ לשכר מצוה זו שהיא שקולה כנגד כל המצות, כמו שמפרש במשנה פאה^{כד} ובירושלמי^{כה} שכל המצות אינן שוות לדבור אחד מן התורה, ולהפך עונש בטולה כנגד כל העוונות, כמו שאמרו חז"ל^{כו} "ותר הקדוש ברוך הוא על עון עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים ולא ותר על עון ביטול תורה". ושאר זמנים לפעמים יוצא האדם נקי מזה העון מדין של מעלה, עבור שעסק בפרנסתו או שמחשב ברעיוניו באיזה אופן להשיג את מחיתו, אבל בעת שעוסק בדברים בטלים מה תועלת יגיע לו בפרנסתו מזה?^{כז} אין עשה זה נוהג בנשים.

ח. ספרי מינים ועבודה זרה שכתוב בהם דעותיהם חייבים לאבדם בשריפה שנאמר **"ואבדתם את שמם"**^{כח}. וכל מי שקורא בהם במקום לאבדם פשוט שמבטל מצוה זאת. גם ספר תורה שכתב מין האדוק בעבודה זרה בכלל זה. כתב אפיקורס שאינו מין אדוק לדעת הרמב"ם^{כט} חייב שריפה ולדעת הטור והשו"ע^ל פטור משריפה^{לא}.

^{כב} דברים יא:ט. בברייתא בקידושין דף כ"ט ע"א האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה וכו' והקשו בגמרא כ"ט ע"ב ללמדו תורה מנלן דכתיב "ולמדתם אותם בניכם" והיכא דלא אגמריה אבוא מיחייב איהו למיגמר נפשיה דכתיב "ולמדתם", ופרש"י וז"ל: קרא אחרינא הוא "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", עכ"ל.

^{כג} הלכות תלמוד תורה פ"א ה"ג.

^{כד} פרק א' משנה א'.

^{כה} פ"א דפאה ה"א.

^{כו} פתיחתא דאיכה רבתי אות ב'.

^{כז} כל זה מחפץ חיים פתיחה – עשין אות י"ב, ושייך גם לדברים בטלים כדאיתא בבאר

מים חיים שם.

^{כח} דברים יב:ג.

^{כט} הלכות יסודי התורה פ"ו ה"ח וז"ל: מין ישראלי שכתב ספר תורה שורפין אותו עם האזכרות שבו, מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו אלא שהוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים, והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם ומצוה לשרפו כדי שלא להניח שם למינים ולא למעשיהם אבל גוי שכתב את השם גונזין אותו, עכ"ל.

^ל או"ח סי' של"ד סעיף כ"א וז"ל: האפיקורסים דהיינו האדוקים בעבודת כוכבים, וכן מומרים לעבודת כוכבים שכתבו להם כתבי הקדש אין מצילים אותם [בשבת] ואף בחול שורפן עם האזכרות שבהן, עכ"ל. אע"פ שבהלכות תפילין (או"ח סי' ל"ט) ובהלכות ס"ת (יו"ד סי' רפ"א) לא פירש דמיירי דוקא באדוקים בעכו"ם, אבל הש"ך כתב בהלכות ספר תורה שכן כוונתו.

^{לא} שו"ת מהר"ם שי"ק או"ח סי' ס"ו וזה תמצית דבריו.

פרק ד' – איסורים מנביאים וכתובים

בנוסף לכל הלאוין והעשין הנזכרים, יש גם מספר איסורים מהנביאים ומהכתובים שנוגעים לעניננו. ואלו הן:

א. מי שקורא ספרים המיוחדים למינות או שומע באמצעי תקשורת תוכניות שמיוחדות למינות, אפילו אם אינו קורא או שומע כרגע המינות בעצמה עובר משום **"הרחק מעליה דרכיך"**^א. וכן הקורא ושומע דברים שאין בהם מינות במקום של מינים.

ב. מי שקורא או שומע או רואה באמצעי תקשורת שיחת חולין או דברי ימים של אומות העולם^ב או דברי חשק עובר משום **"ובמושב לצים לא ישב"**^ג.

^א משלי ה:ח. ברייתא במסכת עבודה זרה ט"ז ע"ב – י"ז ע"א, דר' אליעזר נתפס על ידי מינים לכופו לעכו"ם ואמר לו ר"ע דשמא מינות בא לידו והיה לו הנאה מזה ועל זה נתפס ונזכר ר"א שפעם שמע דבר תורה ממין והיה לו הנאה מזה ואמר על ידי זה נתפסתי למינות ועברתי על מה שכתוב בתורה **"הרחק מעליה דרכיך"** זו מינות. וכן תניא באבות דר' נתן (פ"ב ה"ז) איזהו סייג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומר **"הרחק מעליה דרכך"** ואל תקרב אל פתח ביתה **"הרחק מעליה דרכך"** זו אפיקורסים שאומרים לו לאדם אל תלך בין האפיקורסים ואל תכנס לשם שמא תכשל בם ואם אמר בוטח אני בעצמי שאע"פ שאני הולך לשם איני נכשל בם או שמא תאמר שומע אני את דבריהם וחוזר בי ת"ל (משלי ה:ב) **"כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים"**. כתב שליטי הגבורים בעבודה זרה (ה' ע"ב בדפי הרי"ף) וז"ל: גבי הרחק מעליה דרכיך כתב ריא"ז ז"ל הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא והם ספרי המינים שאדם נמשך בהם למינות ואלו הן ספרי אריסטוטלית ושאר הפילוסופים שהם כופרים בתורה ובמעשה בראשית ואומרים לית דין ולית דיין כמו שכתב הרמב"ם בספרו שדעת אריסטו שהשגחת ה' תכלה ותפסק בגלגל הירח וכו' ואפילו דבר טוב אסור ללמד מן המינים שנאמר **"הרחק מעליה דרכך"** וכן מבואר במס' ע"ג בפ"א וכו', עכ"ל. וכן מובא ברי"ף וברא"ש על סנהדרין ק' ע"ב שאסור לקרות אפילו הדברים הטובים בספרי מינים. וצ"ל שטעמם ג"כ משום הרחק מעליה דרכך, כדמובא גם בבאר שבע על הסנהדרין ק' ע"ב.

^ב מור וקציעה סי' ש"ז וז"ל: ורובו ככולו מד"ה של מלכי או"ה שעברו אין צורך בידיעתו כלל, ואסורה הקריאה בהם בקביעות כנ"ל, עכ"ל, ולעיל שם נזכר בדבריו דהוי מטעם מושב לצים. ^ג תהילים א:א..

^ד שו"ע או"ח סי' ש"ז סעיף ט"ז וז"ל: מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק כגון ספר עמנואל וכן ספרי מלחמות אסור לקרות בהם בשבת ואף בחול אסור משום מושב לצים, עכ"ל. מקור הענין בברייתא במסכת ע"ז י"ח ע"ב תנו רבנן ההולך לאיצטדינן (מקום שמנגחין את השור - רש"י) ולכרקום (מצור ועושין שם שחוק וליצנות) וראה שם את הנחשים (מנחשים ומכשפים) ואת החברין (לוחשים נחשים) בוקיון ומוקיון ומוליון ולוליון בלורין סלגורין (כולן מיני ליצנים הן) הרי זה מושב ליצים ועליהם הכתוב אומר **"אשרי האיש אשר לא הלך וגו' כי אם בתורת ה' חפצו"** הא למדת שדברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול תורה. כתבו תוספות בשבת קט"ז ע"ב ד"ה וב"ש וז"ל: ומיהו אותן מלחמות הכתובין בלע"ז נראה לרבינו יהודה דאסור לעיין בהן דלא גרע מהא דתניא וכו' ואפי' בחול לא ידע ר"י מי התיר דהו"ל כמושב ליצים, עכ"ל. וכתב

"א שבאקראי ודרך עראי, כגון שצריך להנפש מלימודו או שיש לו עצבות או בבית הכסא או במקום שאסור להרהר בדברי תורה, מותר¹, וכן לנשים², אבל עדיף לעסוק בדברים שמוסיפים חכמה ויראת שמים³. דברי חשק שגורמים גירוי יצר

הרא"ש על שבת קמ"ט ע"א בשם רבינו יונה וז"ל: והלין דכתבין מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק אסור לקרותן בשבת ואף בחול לא ידענא מי התירו שהרי נאמר ובמושב לצים לא ישב, עכ"ל. צ"ל דסברתם שספרים האלה הוי כמו מושב ליצים משום דהוי כאלו יושב הקורא ביחד עם מחבר הספר והמחבר מספר לו דברי הספר. וענין מושב לצים מבואר ברבינו יונה על אבות פ"ג מ"ב דבא להסביר מתני' דרבי חנינא בן תרדיון אומר ב' שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר "ובמושב לצים לא ישב" וכתב על זה וז"ל: שני עניינים נקראו לצנות, האחד לשון הרע המדבר רע על חבריו להכלימו ולבזותו בין אנשים וכו', אבל הכתוב שאמר "ובמושב לצים לא ישב" לא דבר מן הלצנים שאמרנו כי זה או בכלל חטאים או בכלל רשעים האמורים בראש הפסוק הוא, אלא מושב לצים קרא הפך ממה שכתוב אחריו "כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה", על העושים ישיבה של קבע על דעת לדבר בדברי הבאי ובוטלין מדברי תורה שפורקין עולה מעליה כי אם בשעה שאין להם עסק מלאכה גם לא צריכים לדבר בעניניהם וקובעין מושב לדברים בטלים הרי זה נקרא מושב לצים ולענין בטול תורה נאמר הדבר הזה כי בזה הפרק מדבר בענין בטלת התורה, עכ"ל. מבואר שנקרא מושב לצים אפילו שאינם מדברים דיבורים שליליים. והטעם שזה נחשב ליצנות פי' מהר"ל בדרך חיים על המשנה הנ"ל וז"ל: אף ע"ג שאם היה אדם אומר לחבירו דברים שאינם דברי תורה רק ספורים שאין בהם ממש לא נקרא זה לץ, מפני כי הלץ הוא שנמשך אחר דברי שחוק שהאדם נהנה מאוד בדברי שחוק, וכאשר יאמר לחבירו דבר אין זה שחוק שהוא נהנה בו, אבל אם שנים שיושבים יחד ומספרים דברים של הבאי שאין בהם ממש אף האדם נמשך אחר זה והוא כמו דברי שחוק והתול שהאדם נמשך אחריו מפני הנאותו, עכ"ל.

טעם אחר איתא בפ"ר יוסף יעב"ץ על המשנה הנ"ל וז"ל: אמר כי העוסק בתורה יש לו שכר גדול, והטעם כי עונשי בטולה לפי גודל שכרה, שנאמר "ובמושב לצים לא ישב", ואמרו כי הראיה מסוף הפסוק "כי אם בתורת ה' חפצו", כאילו אמר לפי שהוא בתורת ה' חפצו לא ישב במושב לצים שאין בו תורת ה'. ולי ראייה גמורה היא מהפסוק שהזכיר, היש ליצנות גדולה ממי שאמרו לו מנה זהובים שעה אחת וכל שתמנה יהיה שלך והוא בטל הלא הוא מתלוצץ בהזהובים ומבזה אותם, כן הבטל מד"ת אחר שיודע השכר הגדול הזה אינו כי אם לץ ממש. וכן אמר החכם אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, הרי קרא הבטל מד"ת עולב והוא המכוון הנה, עכ"ל. וכעין זה איתא ג"כ בשו"ע הגר"ז הלכות תלמוד תורה פ"ג ה"ו בפירוש הא ד"כ דבר ה' בזה" (במדבר טו:לא) וז"ל: כלומר שדבר ה' אינו יקר וחשוב בעיניו כל כך לעסוק בו וכאלו מתלוצץ מדברי תורה ולכך כששנים יושבים יחד ואין ביניהם דברי תורה נקרא מושבם ביחד מושב לצים, עכ"ל.

¹ עיין לקמן בהלכות ספרי חולין מה שיש לומר על זה.

² שאינן מצוות בתלמוד תורה.

³ דאפילו בלאו מצות תלמוד תורה, אנחנו מצווין באהבת ויראת השם יתברך, וכתב הרמב"ם בהל' יסודי תורה פ"ב ה"א-ב וז"ל: האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר "ואהבת את ה' אלקיך" ונאמר "את ה' אלקיך תירא" והאיך היא הדרך לאהבתו ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב וכו' עכ"ל, ובזמן שהיה עוסק בעניני חולין וכדומה, היה אפשר לעסוק בספרים שיש בהם חכמה. ולגבי נשים, יש גדר של חיוב לימוד תורה ששייך גם אצלן, כדכתב הספר החינוך על

הרע בנפשו^ה ודברים הגורמים פריקת עול מלכות שמים על ידי שיהיה דעתו עליהם בשעת עסקו בתורה ועבודת הבורא שייד איסור מושב לצים גם דרך עראי ולנשים^ט. ויש שאין מחלקין בין דרך קבע ודרך עראי ובין אנשים לנשים^י.

מצות "ואהבת את ה' אלקיך" ומצות "ובו תדבק" כדהבאתי לעיל במקומם באריכות, דכתב בענין "ואהבת את ה' אלקיך" וז"ל: שעם התבוננות בתורה תתישב האהבה בלב בהכרח, עכ"ל. מצד זה חייבת אשה בלמוד תורה כדי לאהוב את ה'. ובענין "ובו תדבק" כתב וז"ל: וגם נקבות מצוה עליהם גם כן לשמוע דברי חכמים כדי שילמדו לדעת את ה', עכ"ל, וכשהיא עוסקת בספרים ואמצעי תקשורת שאינם מסייעים לה להכיר את הבורא, היא בטלה מהמצוות האלה. וגם שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה כתב בספר מעלות התורה וז"ל: פרוש שאין יוצא מהעסק ההוא שום תכלית תורה או הנהגה טובה הרי זה מושב לצים כמו הלך שכל דבורו הבל וריק, עכ"ל. וענין זה ודאי שייד גם בנשים.

^ה כדאיתא בשו"ע הנ"ל.

^ט דעת תורה למהרש"ם סי' רכ"ד מביא ראיה ממדרש רבה על רות (ב:כב) אמרה לה [נעמי לרות] בתי אין דרכן של בנות ישראל לילך לבתי תיאטראות ולבתי קרקסאות של גוים, אמרה לה "אל אשר תלכי אלך" (רות א:טז). כתב סדר יעקב על הגמ' בע"ז דלשון "אין דרכן" בע"כ הוי לשון איסור דנקט נמי אין דרכן של ישראל לדור בבית שאין שם מזוזה, אע"ג שיש איסור בדבר. והוסיף עוד ראיה מתוספות ע"ז י"ט ע"א ד"ה אשר שכ' אבל גבי "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" לא מדייק איש ולא אשה דכתיב האיש. אבל תימה דבבביתא משמע דטעם האיסור הוי מפני ביטול תורה דקתני למדת שדברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול תורה, ונשים אינן מצוות בתלמוד תורה. תירץ הסדר יעקב דממה נפשך לשון "מביאין את האדם לידי ביטול תורה" קשה, דזה גופא כבר ביטול תורה, אלא ר"ל: דאינו ביטול תורה רק בשעה שהולך לשם דא"כ היה מותר אם ממילא אינו לומד אלא וז"ל: שגם כשיתחיל שוב ללמוד, דעתו עליהם, ויחשוב בהן, וליצנות אחת דוחה מאה תוכחות, ואם יוכיחו אדם שילמוד לא ישמע, וגם נותן לו עי"ז רוח ליצנות, שקשה לפרוש ממנו וכמוש"כ הגר"א דנותן לו רוח, והוא מסיתו שיליץ עוד ועוד וע"כ אין הולכין לשם, עכ"ל [ודומה לזה הביא ג"כ ה"ר פסח אליהו פאלק בספרו לבושה של תורה ע"ט:ל"ט בשם ר' מתתיהו סלומון משגיח דלייקווד וכתב על זה שפתיים ישק], ואח"כ כתב דאין מה דקתני דברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול תורה סיבת האיסור אלא סימן שיש בזה משום ליצנות. נ"ל שאפשר לתרץ באופן אחר דמה דקתני מביאין את האדם לידי ביטול תורה אין הכוונה לבטלה מלימוד תורה דוקא אלא ר"ל ביטול יסודי תורה, שמי שעוסק בדברים הללו יבא לידי ביטול ופריקת עול תורה מתוך ליצנותו, וזה ודאי שייד אף לנשים.

אמנם לשון הרבינו יונה קצת אינו משמע כדברים האלה, דכתב וז"ל: דמושב לצים קראו הפך ממה שכתב אחריו "כי אם בתורה ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה", עכ"ל, משמע דכל ענין מושב לצים אינו אלא ביטול מלימוד תורה. ע"כ נ"ל דיש שני גדרים בדין מושב לצים: האחד הוי ביטול לימוד תורה, כגון הא דב' שיושבים ואין ביניהם דברי תורה, והשני הוי ביטול יסודי תורה להשתקע בעניני ליצנות ופריקת עול. נראה דתוס' ור' יונה בשבת דמיירי במליצות ומשלים של שיחת חולין ומלחמות אינם אלא ביטול תורה כב' שיושבים ואין ביניהם דברי תורה. כן הסכים הגר"נ קרליץ שליט"א. אבל יש ודאי סוגי ספרים ותקשורת שגורמים לפריקת עול ואלה אסורים אף לנשים.

כתב החתם סופר^א שאם יבואו העם לידי מחלוקת ולה"ר והשחתה מפני הבטלה עקב שלא ישמעו לנו ללמוד תורה, אין ראוי לאסור שחוק בזמן שהם פנויים. אבל כתב בסוף דבריו "אמנם ללומדי תורה אשר להם כח לעסוק בתורת ד' לא מצאתי תקנה בכל מה שכתבתי כמבואר בערכין ט"ז ע"ב אר"ח בר"ח מה תקנתא של מספרי לה"ר אם ת"ח הוא יעסוק בתורה שנאמר 'מרפא לשון עץ חיים' יב".

ג. מנגינות הנשמעות בכלי התקשורת יש אופנים שאסור לשמען כמו שכתב השו"ע^ג "וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם ואסור לשמעם מפני החרבן. ואפילו שיר בפה על היין אסורה שנאמר 'בשיר לא ישתו יין' י". י"א ששירה בפה אסורה אפילו שלא על היין^{טו},

כ' כן משמע מסתימת לשון השו"ע סי' ש"ז סעיף ט"ז, ערוך השלחן סי' ש"ז ס"ק ט' וברמב"ם ורע"ב פה"מ על הא דסנהדרין, ובנהורא דאורייתא מאמר ד' פ"א, עיין עוד על זה לקמן בהלכות ספרי חולין.

א" שו"ת שלמת חיים סי' שפ"ו מביא מאגרות סופרים בחלק כתבי רבינו משה סופר ז"ל סי' ג', וכתב על זה וז"ל: אע"ג דקיי"ל כרשב"ג דאמר הלעיטוהו לרשע וימות כמבואר ב"ק ס"ט ע"ב וכן דעת ר' יוסי בדמאי פ"ג מ"ה והובא בתוס' חולין ו' ע"ב ד"ה התם וכו', מ"מ הכא יש לצדד דלא מקרי רשע בכך דלא משמע לאינשי איסורא בהא, ועוד לא במזיד עבדי אלא הקטטה ממילא בא לכן לא נראה לי לאסור עוד על אותן הימים ובשגם כי יומשך מזה נזק לאחרינא, לישנא תליתאי הורג שלשה, ועמ"ש הרב"י בש"ע חו"מ סי' י"ז ס"ג אין בידינו להעמיד משפטי הדת על תילם, עכ"ל. י"ב משלי טו:ד.

י"א או"ח סי' תק"ס סעיף ג'.

י"ד ישעיה כד:ט. ואיתא במתני' סוטה מ"ח ע"א משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר "בשיר לא ישתו יין". ומקשינן בגמ' וממאי דמשבטלה סנהדרין כתיב, אמר רב הונא בריה דרב יהושע דאמר קרא "זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם" (איכה ה:יד), אמר רב אודנא דשמעא זמרא תעקר. ובגמרא גיטין ז' ע"א: שלחו ליה למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר שרטט וכתב להו "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים" (הושע ט:א) ולישלח להו מהכא "בשיר לא ישתו יין יימר שכר לשותיו" אי מהווא ה"א ה"מ זמרא דמנא אבל דפומא שרי קמ"ל. ופסק השו"ע כדעת הרמב"ם בהלכות תעניות פ"ה ה"ד. בענף יוסף בעין יעקב על הא דסוטה מובא דברי השבות יעקב, שאחרי שמביא גמרא דגיטין כתב וז"ל: וא"כ קשה מאחר דמקרא דב"שיר לא ישתו יין" לא שמעינן רק זמרא דמנא איך סתם המשנה בטל השיר דמורה דגם זמרא דפומא וכמו שפסק הרמב"ם בפ"ה דהלכות תעניות גזרו שלא לנגן בכלי שיר ואפילו שירה בפה על היין אסור שנאמר "בשיר לא ישתו יין" ע"כ ומלבד דהוי היפך הש"ס שתירצו דמקרא דב"שיר לא ישתו יין" לא שמעינן רק זמרא דמנא ואיהו הביא קרא דב"שיר לא ישתו יין" לזמרא דפומא. עוד קשה דמנלן לחלק דזמרא דמנא אסור גם שלא על היין ודפומא דוקא על היין. גם קשה דהני דשלחו למר עוקבא זמרא מנלן דאסור מעולם לא למדו משנה זו משחרב בית המקדש בטל השיר מבית המשתאות שנאמר "בשיר לא ישתו יין". ונראה דהני דשלחו למר עוקבא זמרא מנלן דאסור גם שראו המשנה דתנן דמשחרב בית המקדש בטל השיר מבית המשתאות שנאמר "בשיר לא ישתו יין" הו' מפרשי דהוי דוקא בשיר דמנא דהכי התחיל קרא דישיעיה סימן כ"ד "שבת משוש תופים שבת משוש כינור בשיר לא ישתו יין

וי"א שלא על היין מותר^{טז}, ויש מחמירים אם רגיל בכך". רגיל נקרא לדעת בעל השבט הלוי שליט"א אחת לג' ימים ולדעת הגר"ח קניבסקי שליט"א הנוהג כן

י"מר שכר לשותיו" הרי דלא אסר הכתוב רק זמרא דמנא ודוקא על היין ומנלן לגזור שלא לנגן בכלי שיר גם שלא על היין והכתוב אומר בהיפך. שלח להו "אל תשמח ישראל אל גיל" וגו'. ואי פירש ד"בשיר לא ישתו יין" קאי למה שנאמר תחלה "שבת משוש תופים שבת משוש כינור", גם בקרא זה ה"ל למימר "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים על היין", ומדסתם סתים "אל תשמח ישראל" ולא הזכיר יין שמעינן דקרא דישיעה תרתי מילי קאמר "שבת משוש תופים שבת משוש כינור" מכל וכל אפילו שלא על היין, ודייק תיבת שבת דמורה מכל וכל, שנית "בשיר לא ישתו יין" הזכיר דוקא על היין דמיירי בזמרא דפומא, שלא שבת לגמרי רק על היין, וקרא ד"אל תשמח" גילה לנו פי' ד"בשיר לא ישתו יין" דמיירי בזמרא דפומא על היין דוקא. ויפה עשה הרמב"ם שכתב ואפילו שירה בפה על היין אסורה שנאמר "בשיר לא ישתו יין" דמהכא דייקנן דשירה בפה על היין אסירא, ומתני' לא חש להביא קרא ד"אל תשמח" דמגופיה דקרא שמעת לה שהתחיל "שבת משוש תופים משוש כינור" דמורה דשבת לגמרי וסיים "בשיר לא ישתו יין" דמורה דשיר איכא וביין אסור. והא דאמרת דשבת מכל וכל, ומוכרחים לומר דתופים וכינור דהוה זמרא דמנא שבת לגמרי, ובשיר דמורה דשיר איכא ויין ליכא מיירי בזמרא דפומא מש"ה מסתם סתומי בטל השיר מבית המשתאות דהיינו על היין שנאמר "בשיר לא ישתו יין" ושבקיה לקרא דאיהו דחיק ומוקים אנפשיה דתרי מילי קאמר, ו"בשיר לא ישתו יין" איירי בזמרא דפומא עכ"ל.

הרמב"ם והשו"ע כתבו טעם האיסור מפני החרבן, וצ"ע דבמתני' תנן דתלוי בביטול סנהדרין ולא בחרבן ביהמ"ק, וכן איתא בירושלמי על מתני' דסוטה אמר רב חסדא הטעם למה תלוי בסנהדרין בראשונה היתה אימת סנהדרין עליהן ולא היו אומרים דברי נבלה בשיר אבל עכשיו שאין אימת סנהדרין עליהן הן אומרים דברי נבלה בשיר. אולי כן כוונת הרמב"ם והשו"ע רק שלא פירטו על איזה חלק של החרבן גזרו זה אלא רצו לכלול במקום אחד כל הענינים שאסרו מפני החרבן.
^{טז} מובא בטור או"ח סי' תק"ס בשם תשובת הרמב"ם (מצאתיו בספר הוספות על יד חזקה להרמב"ם תשובה קכ"ז, עי"ש הסברו לטעם האיסור). כתב הב"ח דהא דנקט קרא "לא ישתו יין" אורחא דמלתא הוא ולא דוקא. ופסק הב"ח להחמיר כדעה זו דכן משמע בגמרא דסוטה שם דאמר רב הונא זימרא דנגדי ודבקרי שרי דגרדאי אסור פי' הנגינות שמנגנין בני אדם בשעה שמושכין משאוי או בשעה שמנהגין השוורין לחרישה מותר שאינו אלא לתקן מלאכתן אבל הנגינות שמנגנין האורגים וה"ה שאר האומנין באומנותן אסורין שאינן אלא לשמח לבבם ואסור, עכ"ל. בשו"ת אג"מ או"ח ח"א סי' קס"ו כתב לחלק דשם אסור כיון שלעולם מזמרינן בעת מלאכתן לשחוק הוא כרגיל בכך בשעת שכיבה וקימה שאסור כדלקמן.

^{טז} מסתימת לשון רש"י בגיטין שם וז"ל: זמרא לשורר בבית המשתאות, עכ"ל. מיהו קשה דבחגיגה י"ד ע"ב על הא דאחר חטא ולא הגינה תורתו עליו דאיתא בגמ' שם דזמר יוני לא פסק מביתו, פרש"י וז"ל: והיה לו להניח בשביל חורבן הבית דכתיב בשיר לא ישתו יין, עכ"ל, ולא מסתבר דזה היה דוקא על היין. וי"ל דרש"י בגיטין אורחא דמלתא קאמר.

"תוס' כתבו על דברי רש"י וז"ל: וכן משמע מדקאמרי ולישלח ליה מהכא בשיר לא ישתו יין ובפרק בתרא דסוטה תנן משבטלה סנהדרין בטל שיר בבית המשתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין וראוי להחמיר בכיוצא דהוא בירושלמי דהוה קאים ודמיך בזמרא [מגילה פ"ג ה"ב דהוה דמיך וקאים בזמרינן וכתב הקרבן העדה וז"ל: שהיו אומרינן לפניו בשכבו ובקומו, עכ"ל] שמתענג ביותר, ושיר של מצווה שרי כגון בשעת חופה שעושין לשמח חתן וכלה, עכ"ל. הרמ"א פסק וז"ל:

בקביעות^ח. יש מן הגדולים שכתבו שאסור ג"כ לשמוע שיר בקלטות^ט. ויש שלמדו זכות על המקילין^כ. מיהו שירות ותשבחות לה' נהגו היתר ולצורך מצוה כגון בבית חתן וכלה הכל שרי^{כא}.

ויש אומרים דוקא מי שרגיל בהם כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר או בבית המשתה, עכ"ל.

^ח ספר שלהי דקייטא לר' שמואל ברוך גנוט שליט"א דף מ'.

^ט שו"ת אג"מ (שם) כתב דזמרא דפומא מותר ברדיו ובכלי זמר אסור (שחשש לדעת הרמב"ם שאפילו שלא במשתה ואינו רגיל בכך אסור, דאולי רש"י ותוס' לא פליגי עליו ורק פירשו כן בגמרא). גם כתב שו"ת שבט הלוי חלק שני (יו"ד) סי' נ"ז וז"ל הנה ספק שלך כמדומני דפאטאפאן שקולט שיר פה ואינו כלי שיר לחדש זמר ע"י ההשתמשות בכלי זה, ואינו אלא מכפיל שירי פה שמותרים שלא על היין, זה כנראה ספק שלך. איברא מדכתב הרמב"ם פ"ה מתענית הי"ד "וכן גזרו שלא לגנן בכלי שיר, וכל מיני זמר, וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן ואסור לשומען מפני החורבן, ואפילו שירה בפה על היין" וכו'. הנה מסיפא דסיפא מוכח דרק שירה בפה יצא מכלל האיסור אם אינו על היין, א"כ מה זה שכתב עוד ברישא וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר, אלא דהרמב"ם סגר עלינו את השער ואסור כל משמיעי קול שיר שבעולם אפילו אינו כלי שיר מיוחד לכך, ואעפ"י דכלי הנ"ל לא הי' בימיהם אבל נכנס לפי דעתו בגדר "כל משמיעי קול של שיר", עכ"ל, והחמיר טפי מאג"מ ואסר אפילו זמרא דפומא בקלטת. וכן כתב מחבר הספר שלהי דקייטא (שם) וז"ל: ששאלו בחורים בני תורה את הגרש"ז אויערבאך זצ"ל האם מותר לשמוע שירה מרשמקול בימי ספירת העומר, והשיב מרן זצ"ל ושאל: "ובאמצע השנה מותר"? וכששאלוהו אם אסור לשמוע באמצע השנה שתק ולא ענה מאומה, עכ"ל.

^כ שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' ס"ב וז"ל: מי יתן והיה אשר יתכשר דרא להיזהר מבלתי שמוע זמרת הרדיו, אבל לדאבונינו העולם אינם ניזהרים כלל בזה ורק חסידים ואנשי מעשה [כל זה מיירי בחו"ל ובדור הקודם ואין ללמוד לזמנינו ובפרט לרדיו של יהודים פורקי עול], וראיתי בני עליה והם מועטים, וצריכין למשכוני אנפשיה להתיר וללמד זכות, וכו' וזמרת ברדיו עכ"פ יש לסמוך על שיטות רש"י ותוס' בגיטין דרק בבית המשתה על יין או שרגיל בכך כלשון הרמ"א כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר, וכלשון התוס' בגיטין ז' א' ד"ה זמרא, "שמתענג ביותר" ובהגהות מרדכי (ריש גיטין) דדוקא במשתה בלא אכילה הוא דאסור שכן דרך העכו"ם אבל במשתה של אכילה מותר, ומובא גם במשנ"ב להלכה וכו'. אבל ברדיו ידוע שאינו זמרת של עבודה זרה רק זמר סתם וכו'. ואם לפעמים נשמע קול אשה או שירי חשק ועגבות ודאי היא דאסור וצריכין להיזהר, ויש עוד סברה גדולה להתיר כיון דבשעת הגזירה לאסור הזמרא מטעם אבלות לא היה עדיין הרדיו, לא חל הגזירה על הרדיו וכו' אבל הרדיו שאינו רואים כלל המנגן ובא ממרחק רב עפ"י חדשות הטבע מיקרי פנים חדשות ואינו בכלל הגזירה. ואף שהיא רק סברה בעלמא ומי שירצה להתעקש יכול לדחותה, מ"מ סניף יש, עכ"ל. כבר כתבנו לעיל דעת השבט הלוי שהיה בכלל הגזירה. ולא מסתבר לחלק בין רדיו לפטיפון. מיהו, השבט הלוי מביא בח"ו סי' ס"ט לימוד זכות אחר מתשובות מהרש"ג ח"ב סי' קנ"ה דלפקח עצבונו מותר דהוי בגדר מצוה, ודומה לזה איתא באום אני חומה סי' רמ"ב (עמוד תט"ו) דהוי דבר מצוה שלא לבא לכלל כעס. ובאמת, היתר זה איתא ברמב"ם שמונה פרקים (פ"ה) וז"ל: וכן מי שהתעורר עליו מרה שחורה [עצבות], יסירה בשמיעת הניגונים ובמיני זמר ובטיול הגנות ובבנינים הנאים וחברת הצורות היפות וכיוצא בהם ממה שירחיב הנפש, ויסיר חולי המרה השחורה ממנו, עכ"ל.

ד. באופן שיש באמצעי תקשורת הומור ושחוק (אפילו אם אין בהם בזיון לתורה ומצוות או דברי ניבול פה) עובר על מה שהזהירו שלא ישמח אדם שמחה יתירה שנאמר **"עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה"**^{כב} ודרשו חז"ל במקום גילה שם תהא רעדה^{כג} וכן דרשו חז"ל אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר **"אז ימלא שחוק פיננו ולשונו רנה"**^{כד} אימתי בזמן ש"יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה"^{כה} וכן נאמר **"אל תשמח ישראל אל גיל כעמים"**^{כו} ונאמר **"בכל עצב יהיה מותר"**^{כז}. שמחה שאין בה מצוה אסורה^{כח}. בשמחה של מצוה בזמן הגלות יש אומרים שאין למלא פיו שחוק^{כט} ויש מתירין^ל.

^{כא} תוס' גיטין ז' ע"א (שם) ורמב"ם (שם) ושו"ע (שם).

^{כב} תהלים ב:יא.

^{כג} ברכות ל' ע"ב מימרא דר' אדא בר מתנא אמר רבה [גירסת ר"י פיק רב].

^{כד} תהלים קכו:ב.

^{כה} ברכות ל"א ע"א מימרא דר' יוחנן משום רשב"י, וכן נפסק בשו"ע או"ח סי' תק"ס סעיף ה'. הטור וה"מ המובא בר' יונה פירשו הטעם מפני חורבן בהמ"ק, ובר' יונה פירש הטעם מפני שהשמחה מרגילה את האדם שישכח המצוה ואפילו בזמן המקדש אסור.

^{כו} הושע ט:א.

^{כז} משלי יד:כג.

^{כח} איתא בגמרא ברכות ל' ע"ב אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזייה דהוה קא בדח טובא אמר **"וגילו ברעדה"** כתיב, א"ל אנא תפילין מנחנא. ר' ירמיה היה יתיב קמיה דר' זירא חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר ליה **"בכל עצב יהיה מותר"** כתיב, א"ל אנא תפילין מנחנא. ובהמשך בדף ל"א ע"א א"ר יוחנן משום רשב"י אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר **"אז ימלא שחוק פיננו ולשונו רנה"** אימתי בזמן ש"יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה", ופרש"י וז"ל: קא בדח טובא יותר מדאי ונראה כפורק עול. תפילין מנחנא. והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי. הרי"ף ורא"ש ג' מיד אחר אנא תפילין קא מנחנא וכל כך למה דא"ר יוחנן משום וכו', משמע דהא דר' יוחנן הוי נתינת טעם ומקור לאיסור שמחה יתירא. מובא בר' יונה דיש גירסאות ברי"ף דל"ג אנא תפילין מנחנא בעובדא דאביי אלא בעובדא דר' ירמיה וכתב דהעיקר כגירסאות דגרסינן גם בהא דאביי, וז"ל הר' יונה: האיך אפשר שאביי היה שמח ללא דבר מצוה כיון שהשמחה שאין בה מצוה אסורה אלא ודאי גם הוא השיב תפילין מנחנא כמו שהשיב ר' ירמיה ופ"ל תפילין מנחנא ר"ל שמחת מצוה אני שמח כי חולה הייתי במעי ולא יכולתי להניח התפילין זה כמה ימים מפני חשש הנקיות ועכשיו שנתרפאתי אני שמח בקיום המצוה הזו מתוך חפצי בה, עכ"ל, מוכח ששמחה שאינה של מצוה אסורה ורק של מצוה מותרת.

^{כט} ט"ז על שו"ע או"ח סי' תק"ס ס"ק ז' וז"ל: ונלע"ד שיש חילוק בזה דלענין שמחה שאינו של מצוה ודאי אסור אפי' שלא בזמן הגלות למלא פיו שחוק אבל בשמחה של מצוה היה היתר בזמן שב"ה קיים כגון שמחת בית השואבה ושמחת דוד שהיה מכרכר בכל עוז ובזמן הגלות ערבה כל שמחה ואפי' בשמחה של מצוה כגון בחתונה או פורים מ"מ לא ימלא פיו שחוק כנלע"ד נכון, עכ"ל. תימה דאין רמז לחילוק הזה במימרא דר' יוחנן אלא מזמן שה' יעשה עמנו נסים ויושיענו ואז באותו זמן נשמח כדי לגלות נפלאותיו וגבורותיו ויאמרו הגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה ויראו בשמחתנו ויבושו כדכתב ר' יונה, או אם נאמר שעוה"ז לאו דוקא אז יהיה הכל מותר

ה. כתב רבינו בחיי בפירושו על התורה^{לא} "ועל חכמות אלו [שאר חכמות] היה מזהיר ישעיה לישראל ואמר להן: 'למה תשקלו כסף בלוא לחם ויגיעכם בלוא לשבעה'^{לב}, יאמר להם: אתם שוקלים כסף ומפזרים ממון לקנות חכמות שאינן לחם ואין הנפש נזונית בהן, או למה אתם יגעים ומאבדים כוחכם ומכלים ימיכם בדברים שלא תשבע נפשכם מהם, 'שמעו שמוע אלי ואכלו טוב', היא התורה הנקראת, לקח טוב, כי זהו הלחם האמתי ושיהיה לכם לשבעה, וכן: 'תתענג בדשן נפשכם' כלומר בלחם הזה תתענג נפשכם בזיו העליון כמו שהגוף מתענג בדשן, וכן אמר דוד על תענוג הנפש: 'כמו חלב ודשן תשבע נפשי'^{לג}. ומכאן שאין להתעסק בשאר החכמות אלא בעקר שהיא תורתנו".

בזמן הבית. ועוד קשה דמשמע בגמ' דמותר לשמוח שמחה של מצוה אפילו בזמן הגלות מהא דאמרו אביי ור' ירמיה אנא תפילין מנחנא. מיהו הכף החיים תירץ דהתם היה רק שחוק מעט ואין איסור בזה.

^ל אליה רבה סי' תק"ס.

^{לא} דברים ל:יב.

^{לב} ישעיה נה:ב.

^{לג} תהלים סג:ו.

פרק ה' - עונשים

בדברי חז"ל הוזכרו עונשים חמורים למי שמתעסק בספרים החיצונים ואמצעי תקשורת שלא כדין. העונשים מתחלקים לשני חלקים: (א) על ביטול תורה הנגרם ע"י ההתעסקות בהם, (ב) על עצם ההתעסקות בהם.

א. בעון ביטול תורה חרב וביזה רבה ודבר ובצורת בא ובני אדם אוכלין ואינן שבעין ואוכלין לחמם במשקל^א.

ב. כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק או שקרא ושנה ופירש להבלי העולם והניח תלמודו וזנחו הרי זה בכלל "כי דבר ה' בזה"^ב, כלומר שדבר ה' אינו יקר וחשוב בעיניו כל כך לעסוק בו וכאלו מתלוצץ מדברי תורה^ג, ונאמר "הכרת

^א גמ' שבת ל"ג ע"א בעון עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין וביטול תורה חרב וביזה רבה ודבר ובצורת בא ובני אדם אוכלין ואינן שבעין ואוכלין לחמם במשקל דכתיב "והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית" וגו' (ויקרא כו:כה) ואין ברית אלא תורה שנאמר "אם לא בריתי יומם ולילה" וגו' (ירמיה לג:כה) וכתיב "בשברי לכם מטה לחם ואפו עשר נשים" וגו' (ויקרא כו:כו) וכתיב "יען וביען במשפטי מאסו".

^ב במדבר טו:לא. כל זה לשון שו"ע יו"ד סי' רמ"ו סעיף כ"ה מגמרא סנהדרין צ"ט ע"א: תניא היה רבי מאיר אומר הלומד תורה ואינו מלמדה זה הוא "דבר ה' בזה" רבי נתן אומר כל מי שאינו משגיח על המשנה ר' נהוראי אומר כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק.

^ג לשון שו"ע הגר"ז הלכות תלמוד תורה פ"ג ה"ו. כבר האריך על זה הרב משה אורי לינדר בספרו שערי לימוד במבוא סי' ה' לחקור מה כלול בענין זה ואם זה שייך למי שעוסק בתורה תמיד וביטל כמה שעות, וזה תמצית דבריו: פשטות לשון הגמ' משמע דגם מי שעוסק בתורה תמיד וביטל מד"ת כמה שעות ה"ה ג"כ בכלל הזה, ואח"כ מביא מהרמב"ם הל' ת"ת פ"ג הי"ג, תשו' הרמב"ם ששלח לר"י בן גאבר מבגדד [הובא בספר תיקון חצות והעתיקו משם בס' בנין עולם פי"ג], נהוראי דאורייתא מאמר א' פ"ה, ומ"ב סי' קנ"ה סק"ד שכתב וכשי"ל פנאי והוא מבטל מלימוד תורה מרצונו הוא קרוב למה שאמרו חז"ל עה"פ "כי דבר ה' בזה", שמשמע מהם שאינו ממש בכלל. אבל בדרשת הגר"ח מוולוז'ין הנדפס עם נפה"ח ובשו"ע הגר"ז הנ"ל איתא דאפילו לזמן קצר עובר על זה. ואח"כ חילק בין ג' מדרגות דביטול תורה: (א) הפוסק מד"ת לדברים ההכרחיים כגון לצורכי גופו ופרנסתו, שהוא היתר גמור, (ב) הפוסק גם לצורך מותרות, כגון שעוסק בפרנסה הרבה כדי להתעשר, או שמאריך הרבה בצרכיו להנאת גופו, שבזה אינו מבזה לתורה שאינו הולך בטל לגמרי אלא שעוסק בדברים הצריכים לו, ואע"ג שהיה אפשר לו בלעדם, (ג) שאינו עוסק בשום דבר לא בפרנסתו ולא בצרכי גופו, ואין לו שום אמתלא מדוע הוא יושב ובטל מד"ת, דבכה"ג נראה בעליל שמבטלה רק מחמת שהוא מואס בדבר ה'. אבל עדיין צריך לחקור מה הדין מי שעוסק בקריאת, שמיעת או ראיית אמצעי תקשורת, שצריך להבין מה נקרא בטלה שאין מציאות שאדם חי אינו עוסק באיזה מחשבה או דמיון ואעפ"כ נקרא בטלה ואולי כמו"כ גם דברים בטלים שבספרים ותקשורת נקרא בטלה אבל מצד השני יש לפרש שאדם הזה הרבה בצרכי בריאותו יותר מדאי ולפיכך אינו בכלל "כי דבר ה' בזה". נראה שכל זה תלוי גם בכמה הוא מכיר בחשיבות התורה וכמה הוא שם לב לזה, והכל לפי כוונת הלב.

תכרת" הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא⁷. מי שעוסק בקריאת ספרים אחרים וכדומה והיה יכול באותו זמן לעסוק בתורה ואינו עושה כן בגלל שאין התורה יקרה וחשובה בעיניו עובר על זה.

ג. כל המתלוצץ יסורין באין עליו, ומזונותיו מתמעטין, ונופל בגיהנם, וגורם כלייה לעולם⁸. עונש זה שייך למי שמתעסק בספרים ואמצעי תקשורת המבוארים בפרק הקודם על איסור מושב לצים.

ד. בתוך אלו המנויים במשנה בסנהדרין פרק חלק שאין להם חלק לעולם הבא מנה רבי עקיבא הקורא בספרים החיצונים⁹. יש כמה דעות בגמ' ובפוסקים איזה ספרים בכלל זה. הברייטא שבגמרא¹⁰ מונה ספרי מינים¹¹, אבל יש שלש דעות מה כוונת הברייטא: (א) ספרי הנוצרים¹² (ב) ספרים שפירשו התורה נביאים וכתובים ע"פ דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים¹³ (ג) אף ספרי פילוסופיא¹⁴. רב

הערת הג"ר שריאל רוזנברג שליט"א וז"ל: מפורסם בשם הגר"א, דאפי' רגע א' שהי' יכול לעסוק בתורה ולא עסק הוא בכלל "כי דבר ה' בזה" וע"ז ידו כל הדווים, ומי יוכל לומר זכיתי לבי. וכידוע ה' הגר"א בוכה ומתאונן על מה שבמשך כל השנה כולה נאספו לו ג' דקות של ביטול תורה, עכ"ל.

⁷ המשך הגמ' בסנהדרין שם.

⁸ גמ' עבודה זרה י"ח ע"ב: א"ר אלעזר כל המתלוצץ יסורין באין עליו שנאמר "ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם" (ישעיה כח:כב) וכו' אמר רב קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין שנאמר "משך ידו את לוצצים" (הושע ז:ה) אמר רבי שמעון בן לקיש כל המתלוצץ נופל בגיהנם שנאמר "זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון" (משלי כא:כד) ואין עברה אלא גיהנם שנאמר "יום עברה היום ההוא" (צפניה א:טו) וכו' אמר רבי חנילאי בר חנילאי כל המתלוצץ גורם כלייה לעולם שנאמר "אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי" (ישעיה שם).

⁹ תנן במסכת סנהדרין (צ' ע"א) ואלו שאין להם חלק לעולם הבא וכו' ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים. כתב היד רמה דגם לת"ק אסור אבל אינו נענש כולי האי אבל קונטרס הראיות לריא"ז כתב דגם הת"ק מודה לר"ע, אלא כל חד מאי דשמיע ליה קאמר, וכן משמע ממה שמובא ר"ע בקיצור פסקי הרא"ש.

¹⁰ ק' ע"ב.

¹¹ בגירסא לפנינו תנא בספרי צדוקים ובגירסת דפוס ונציה ספרי מינים וכן מגיה בעל הגהות בשולי דפי הרי"ף וכן מובא גי' הגמ' בספר באר שבע.

¹² כתב רש"י וז"ל: צדוקים שכופרין באל חי, עכ"ל, ובספר אחר המצויין בכמה דפוסים של המסכת וז"ל: מינין גלחים, עכ"ל. האנציקלופדיה תלמודית בערך חכמות חיצוניות הערה 109 כתב דהנוסח המקורי של רש"י היה גלחים ושינו את הגירסא אח"כ מחמת הצנזור ומיירי בכומרי נוצרים ומביא דכ"ה בפ"י אלמאדרי.

¹³ הרי"ף, הרא"ש והיד רמה בסנהדרין.

¹⁴ כתב שלטי הגבורים בעבודה זרה (ה' ע"ב בדפי הרי"ף) בשם ריא"ז וז"ל: הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא והם ספרי המינים שאדם נמשך בהם למינות ואלו הן ספרי אריסטוטלית ושאר הפילוסופים שהם כופרים בתורה ובמעשה בראשית ואומרים לית דין ולית דיין כמו שכתב הרמב"ם בספרו שדעת אריסטו שהשגחת ה' תכלה ותפסק בגלגל הירח, עכ"ל. וכן

יוסף מוסיף בגמרא שגם ספר בן סירא אסור לקרוא, אבל המפרשים חולקים אם גם בזה אין לו חלק לעולם הבא^ב או אולי אינו אלא איסור בעלמא^ג. בטעם שאין לו חלק לעוה"ב הובאו במפרשים חמש דעות: (א) מפני בזיון לספרי קדש ע"י שחושבים שגם זה קודש מפני שיש לו סגנון דומה^ד (ב) מפני שמושך אחריו^ה (ג)

השל"ה מאריך בשבועות פרק נר מצוה סי' כ"ט על איסור לימוד פילוסופיא ובתוך דבריו מביא מבעל שבילי אמונה נכד הרא"ש שכתב בנתיב הח' שהקורא בהם אין לו חלק לעוה"ב. וכן כתב הרע"ב בפה"מ המובא לקמן.

^ב שכן פירש הרי"ף וז"ל: רב יוסף אמר אף ספר בן סירא נמי כספרי מינים דמי משום דכתיב בו דברים של הבל שאין בהם צורך, עכ"ל, והיד רמה שם וז"ל: רב יוסף אמר בספר בן סירא כלומר לא מיבעיא סיפרי מינין דודאי אסור, אלא כי אצטריך לאשמועין בספר בן סירא, אע"פ שאין בו דברים שמביאין את האדם לידי כפירות, כיון שיש בו דברים שמביאין את האדם לידי ביטול שלא להשען על השם אסור לקרות בו, עכ"ל, משמע שעונשם דומה. הרמב"ם פה"מ וז"ל: וספרים החיצונים אמרו שהם ספרי תועים וכן ספר בן סירא והוא היה איש שחבר ספרים יש בהם התולים מעניני הכרת פנים אין בהם טעם ולא תועלת אלא אבוד הזמן בהבל, וכן איתא בתלמוד ירושלמי בגי' שלפנינו וז"ל: ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים כגון ספרי בן סירא וסיפרי בן לענה אבל סיפרי המירם וכל ספרים שנכתבו מיכן והילך הקורא בהן כקורא באיגרת מאי טעמא "ויותר מהמה בני היזהר" (קהלת יב:יב) להגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו, עכ"ל.

^ג משמע מבבלי שלפנינו שאינו אלא איסור בעלמא דאיתא רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למיקרי, וכן משמע מריטב"א בפירושו למס' בבא בתרא צ"ח ע"ב וז"ל: ופי' ואעפ"י שקראוהו בסנהדרין ספרים החיצונים שמעינן מהכא שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע אבל ראוי להגות בו בעתות ללמוד ממנו חכמה ומוסר משא"כ בספרי מינין ממש, עכ"ל. ומובא ג"כ בנמ"י, וגי' הבאר שבע בירושלמי וז"ל: אף הקורא בספרים החיצונים כגון ספרי המירוס וספרי בן לענה אבל ספר בן סירא וכל הספרים וכו', עכ"ל, וכן בתפ"י וז"ל: ומה שכתב עוד הר"ב שקריאת דברי הימים של עכו"ם וציטונג נמי בכלל זה, תמוה מאוד דהא מנ"ל, ואינו רק בכלל שיחת חולין ודברים בטלים שעובר בעשה (ביומא די"ט ב') וכו', וכ"כ אדברי בן סירא אמרי' בש"ס דרק אסור לקרות בו (ופשוט דזה נמי דוקא בקבע אסור אבל שלא יהיה להקורא חלעה"ב לא שמענו בשום דוכתא וכו') עכ"ל. עיין בהערה על סוגיא דהקורא ספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא בסוף הקונטרס שהכל מבואר.

^ד כתב שירי קרבן וז"ל: ונראה שספר בן סירא חיברו מקצתם לספרי תנ"ך שגם בו ענינים ופסוקים כמשלי שלמה ואינו דומה לו אלא כקוף בפני אדם שזה נאמר ברוח הקדש וזה נאמר מדעתו ולכך נקראים ספרים חיצונים שאנו אין לנו אלא עשרים וארבע ספרי הקדש וחלילה לחבר עליהם אפי' פסוק אחד חוץ מהם ולכך אין לו חלק לעוה"ב שיש בזה בזיון לכתבי הקדש, עכ"ל. וכתב בתשובה מאת הרב אברהם יצחק בלוצ' וצ"ל הנדפס בקובץ המעין (ניסן תשל"ו) בסי' א' דומה לזה וז"ל: לפי הירושלמי נראה לי אולי לפרש שספרים חיצוניים היינו אלה שחכמי נוצרים ספאם עם כה"ק כמו ספר בן סירא וכדומה, ואסרום חכמים שלא יחשבו כו' כ"ד ספרים שנאמרו ברוה"ק, ולזה אמר אבל הספרים שנכתבו מכאן ואילך וכו' היינו שאין להם דמיון לכה"ק אין איסור לקרא בהם רק כקורא באיגרת אלא שלא נתנו ליגיעה, עכ"ל.

^ה עיין יעקב בפ"י שני וז"ל: ועי"ל דזה גרע משאר ביטול תורה דאתי לאמשוכי יותר בתרייהו לפי שסובר שזה ג"כ בכלל לימוד כמו שאר ספרי קודש, עכ"ל. וביארתי בהערה בסוף

מפני שיש בו דעות רעות אע"פ שאינם מינות^{טז} (ד) מפני שהוא דברי הבל ורוח" (ה) מפני אבוד זמן". לפי זה צריך לחשוש גם בשאר ספרים שיש בהם ביטול תורה, או שמושכים אחריהם, או שיחשבו שהם קודש, או שיש בהם נזק לאמונה, או שהם דברי הבל ורוח, שהקורא אותם אין לו חלק לעולם הבא.

הקונטרס דה"ה שאר דברים שמושכים לבו של אדם אחריהם. ואיתא בפסקי ריא"ז וז"ל: אלה דברים וכיוצא בהם הם בלי תועלת, וגורמים לבטלה, והקורא בהם כקורא בספרי מינים, שמושכים לבו של אדם ומאבד בהם ימיו, עכ"ל.

^{טז} יד רמה שם, וכתב עוד וז"ל: מביאין את האדם לידי ביטול, לומר שאין דרכיו של אדם ביד המקום ואין מועיל לו לבקש רחמים עליהן אלא כפי יצירתו, עכ"ל. ביארתי בהערה שם שיש גורסים ברש"י וז"ל: רב יוסף אמר אף בספר בן סירא שיש בו דברי הבאי ובא עליהם לידי ביטול, עכ"ל, בלי תיבת "תורה" בסוף, וכנראה שהיד רמה הלך בעקבות רש"י. פשוט דה"ה כל דעות שאינן כדעת תורה, דמ"ש.

^{יז} רי"ף שם, וכן פי' פני משה על הירושלמי וז"ל: בן לענה. היה ידוע להם מאיזה דברי הבלים: אבל ספרי המירם. דברי הדיוטות וכו': כקורא באיגרת. ואין עליהם לא שכר ולא עונש ובלבד בקריאה בעלמא כדמסיק ליגיעה לא ניתנו שלא ישתקע בהן ביותר ולבלות זמנו בדברים כאלו, עכ"ל. וכתב קרבן העדה דספרי בן סירא ובן לענה הם דברי רוח אבל ספרי המירם הם ספרים שנכתבו בהן חכמת חיצוניות.

^{יח} רמב"ם פה"מ שם. וכן ברש"י לפי גירסת הגמ' לפנינו וז"ל: רב יוסף אמר אף בספר בן סירא שיש בו דברי הבאי ובא עליהם לידי ביטול תורה, עכ"ל. הרע"ב כתב ג"כ כעין זה וז"ל: בספרים החיצונים ספרי מינים כגון ספר אריסטו היוני וחבריו ובכלל זה הקורא בספר דברי הימים של מלכי עובדי ע"ז ובשירים של עגבים ודברי חשק שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא אבוד זמן בלבד, עכ"ל. כתב אהל מועד שער ראשית חכמה דרך ה' וז"ל: אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תשב"ר ושכר ת"ת גדול מכל המצות ועונש ביטול תורה גדול מכל העבירות ואמרו רז"ל [ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז] ויתר הקב"ה על ע"ז ועל ש"ד ולא ויתר על ת"ת ואמרו [סנהדרין צ"ט ע"א] "כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר" (במדבר טו:לא) זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ואם יש בספרי היונים קצת דברים מועילים לנו יש ללמוד ולירוא ממה שאמרו על ספר בן סירא שבשביל שיש בו דברים בטלים אסור להגות בו וכ"ש בספרי היונים שגורמים לסור מאת ה', עכ"ל.

פרק ו' – הלכות ספרי עבודה זרה ומינות

א. אסור לקרוא ספרי עבודה זרה^א שנאמר "אל תפנו אל האלילים"^ב וספרי מינות^ג שנאמר "ולא תתורו אחרי לבבכם"^ד ופירשו חז"ל זו מינות. וה"ה לשמוע דברי מינות באמצעי התקשורת. הפוסקים הזכירו שני סוגי ספרי מינים: (א) אותם שפירשו את התנ"ך לפי דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים^ה (ב) אלו שיש בהם דברים הסותרים עיקרי תורה^ו, ר"ל שפירשו מהות העולם לפי דעתם. דוגמאות לדברים האסורים משום ספרי עבודה זרה ומינות:

- ספרים על דתות המזרח הרחוק – אפילו הרעיונות שבהם כתובים כבר בתורה ובספרי חסידות, אעפ"כ אסור לקוראם, שהם עבודה זרה ממש. אמנם ספרים על דרכי רפואה או דרכי הגנה עצמית ממזרח הרחוק שאין בהם שום קשר לעבודה זרה, מותרים בקריאה, שחז"ל אמרו חכמה בגוים תאמין.
- ספרי נוצרים – דתם כופרת בכמה עיקרי אמונה כגון יחוד הבורא, שאינו גוף, שלו לבדו ראוי להתפלל, שזאת התורה לא תהא מוחלפת, שלא תהא תורה

^א רמב"ם הלכות עבודה זרה פ"ב ה"ב, מובא לעיל במצות "אל תפנו אל האלילים".
^ב ויקרא יט:ד.

^ג סנהדרין צ' ע"ב במתני' דאלו שאין להם חלק לעוה"ב תני ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים ובגמרא ק' ע"ב תנא בספרי צדוקים גירסת דפוס ונציה ספרי מינים וכן מגיה הגהות בשולי דפי הרי"ף וכן מובא ג' הגמ' בספר באר שבע.
^ד במדבר טו:לט. ומפרש בספרי.

^ה פירושי הרי"ף והרא"ש בסנהדרין שם. מיהו הרשות נתונה למפרשי התורה לפרש הכתובים בדרך שונה מדרשת חז"ל ובלבד שלא יחלקו על ההלכה המסורה לנו מן הראשונים והכל על פי הקדמותיהם, כדכתב האור החיים בהקדמתו לפירושו על התורה, וכדמצינו בפירושי רש"י, הרמב"ן, האבן עזרא, וכל המפרשים הנמשכים אחריהם.

הערת הג"ר שריאל רוזנברג שליט"א וז"ל: מה שמותר לפרש בדרך שונה, היינו משום דע' פנים לתורה, אך ח"ו לומר על פירוש חז"ל שאינו נכון עכ"ל.

^ו רמב"ם שם ה"ג וז"ל: ולא עבודה זרה בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה, אלא כל מחשבה שגורמת לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה מוזהרין אנו שלא להעלותה על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשב ונמשך אחר הרהורי הלב, מפני שדעתו של אדם קצרה ולא כל הדעות יכולות להשיג האמת על בריו, ואם ימשך כל אדם אחר מחשבות לבו נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו. כיצד פעמים יתור אחר עבודה זרה ופעמים יחשב בייחוד הבורא שמא הוא שמא אינו, מה למעלה מה למטה מה לפניו מה לאחור, ופעמים בנבואה שמא היא אמת שמא אינה ופעמים בתורה שמא היא מן השמים שמא אינה, ואינו יודע המדות שידון בהן עד שידע האמת על בריו, ונמצא יוצא לידי מינות. ועל ענין זה הזהירה תורה ונאמר בה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם", כלומר לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה שמחשבתו משגת האמת, כך אמרו חכמים "אחרי לבבכם" זו מינות "ואחרי עיניכם" זו זנות ולא זו אע"פ שהוא גורם לאדם לטרונו מן העולם הבא אין בו מלקות, עכ"ל.

אחרת, ושגומל טוב לשומרי מצותיו ומעניש לעוברי מצותיו, לכן ספריהם הם ספרי מינות. גם יש בהם קצת דרכי עבודה זרה לפעמים. ועוד שהם פירשו התנ"ך לפי דעתם ולא סמכו על דברי חכמים.

● ספרי מוסלמים – דתם כופרת בעיקר התשיעי מעיקרי אמונה שזאת התורה לא תהא מוחלפת, לכן גם הם ספרי מינות¹.

● ספרים ועלונים של כתות יהודים שסטו מן הדרך – אם הם מיועדים לסתור עיקר מעיקרי התורה הם ספרי מינות ואסור לקרוא אפילו הדברים הטובים שבהם.

● ספרי פילוסופיה שיש בהם דעות נגד דעת תורה².

● ספרי טבע – ספר שמדבר רק על דברים מוחשיים ודברים שהוכיחו את אמיתתם על ידי נסיון ומחקר, אין שום חשש מינות בזה. עיין לקמן בהלכות ספרי שאר החכמות לפרטי הענין. אולם לפעמים ערבבו בספרי טבע דעות הבנויות על השערות שלא הוכיחו את אמיתתם על פי נסיון שלפעמים הם מכחישים עיקרי האמונה. וכתב על זה הרב אברהם יצחק בלוך זצ"ל אב"ד ור"מ בטלז בתשובתו בענין לימוד שאר חכמות³ "אין לאסור הלמוד בהן, אלא נחוץ לברר את הבר מן התבן וללמוד רק דברי החכמה באמת." עוד כתב שם "אין טוב לנער ללמוד אותם רק אחרי שכבר למד תורה וקלט ללבו רגשות האמונה מספרי הקודש." וכתב שו"ת אגרות משה⁴ "וספרי למודי חול שיש שם עניני כפירה בבריאת העולם, ודאי הם ספרי המינות שאסור ללמד בהם, וצריך להשגיח שמורי למודי חול לא ילמדו בהם להתלמידים, ואם א"א להשיג ספרים אחרים צריך לקרוע אותן הדפים מספרי הלמוד".

¹ מקור דין זה ברמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ח ואין חילוק בין מין, אפיקורוס וכופר.
² של"ה שבועות פרק נר מצוה סי' כ"ט מאריך על איסור לימוד פילוסופיה ומביא שם דברי הרא"ש בתשובה וז"ל: כי חכמת התורה וחכמת הפילוסופיא אינן על דרך אחד. ואמר החכם, כל באיה לא ישובון, רצה לומר כל הבא ונכנס מתחלה בחכמה זו לא יוכל לצאת ממנה להכנס בלבו חכמת התורה כי לא יוכל לשוב מחכמה טבעית, ולא ישיג לעמוד על חכמת התורה שהיא אורחות החיים, כי יהיה לבו תמיד על חכמת הטבע, ותולה ברוחו להשוות שתי החכמות יחד ולהביא ראיות מזו לזו ויעוות משפט, כי שני הפכים הם צרות זו לזו, ולא במקום אחד, עכ"ל. וכן איתא בשלטי הגבורים בעבודה זרה (ה' ע"ב בדפי הרי"ף) וז"ל: גבי הרחק מעליה דרכיך כתב ריא"ז ז"ל הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא והם ספרי המינים שאדם נמשך בהם למינות ואלו הן ספרי אריסטוטלית ושאר הפילוסופים שהם כופרים בתורה ובמעשה בראשית ואומרים לית דין ולית דיין כמו שכתב הרמב"ם בספרו שדעת אריסטו שהשגחת ה' תכלה ותפסק בגלגל הירח, עכ"ל.
³ סי' א'. פורסמה בקובץ המעין (ניסן תשל"ו).
⁴ יו"ד ח"ג סי' ע"ג.

ב. יש מתירים ללמוד ספרי מינים לדעת איך להשיב להם^א על טענותיהם הפסולות. יש בזה ד' תנאים^ב: (א) דוקא להשיב על טענותיו של מין גוי, אבל מין ישראל, שהכיר וכפר ומתוך כך מדקדק ולא תוכל להשיב דבר שיתקבל אצלו^ג, אין צריך לדבר אתו כלל^ד. אבל אם יש חשש שאם לא ישיבוהו כפי טענותיו ושקריו ילמדו העולם ממנו וישתו מים הרעים בראותם כי ניצח ונמצא שם שמים מתחלל, אז צריך לדעת להשיב לו^ה. (ב) אין ללמוד לתכלית הזו אלא חכם גדול^ו, ששאר בני אדם יכולים בנקל להיות נמשכים אחר דבריהם ולהפסיד עוה"ב. (ג) לא ילמדם

^א משנה אבות פ"ב מ"ד: דע מה שתשיב. דייק בחידושי באר שבע (שם) על מתני' דסנהדרין ופי' הגמ' דהקורא בספרי מינים אין לו חלק לעוה"ב שהרי בהמשך הגמ' איתא רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למיקרי ואח"כ מוסיף דמילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו משמע דבספרי מינים אין היתר לדרוש במילי מעלייתא. והקשה מזה על כמה גדולי עולם ובראשם הרמב"ם הא"ך עסקו בספרי מינים כגון אריסטוטלס ואפלטון ואבן רשד וסיעתם ותירץ דסמכו על משנה דאבות דע מה שתשיב ופסקו כמשנה הזאת נגד ר"ע במשנה דסנהדרין. דבריו תמוהים דאפשר לתרץ לע"ד דהא דאסור לדרוש במילי מעלייתא מיירי דוקא דאינו מתכוין לדעת מה שלהשיב אבל אם מתכוין לדעת מה להשיב לעולם אימא דר"ע מודה דהכל מותר, וכדכתב הרמב"ם בעצמו בפה"מ וז"ל: ואמרו אף על פי שתלמד דעות האומות לדעת איך תשיב עליהם, השמר שלא יעלה בלבך דבר מן הדעות ההם ודע שמי שתעבוד לפניו יודע בצפון לבך והוא אמרו ודע לפני מי אתה עמל [המשך מתני'] רצה לומר שיכוין לבו באמונת השם יתברך, עכ"ל. נ"ל לדייק היתר זה ממה שהרמב"ם לא כתב בפירוש בהלכות ע"ז פ"ב שאסור לקרות בספרי מינים כדכתב בענין ספרי עבודה זרה רק שאסור להעלות על לבנו מחשבות מינות, משמע שמותר לקרותן לצורך כגון לקיים הא דאיתא באבות דע מה שתשיב לאפיקורוס כדכתב הבאר שבע שכן סובר הרמב"ם. נראה דהחילוק בין ספרי ע"ז לספרי מינים הוא דלא שייך דע מה שתשיב בספרי ע"ז כיון שהספרים האלה אינם מתעסקים אלא בדרכי עבודתה שהם חוקים בלי טעם שאינם שייכים להשיב עליהם, משא"כ ספרי מינים שמתעסקים בחקירה שכלי על הבנת הבריאה והבנת התורה ועל זה שפיר שייך להשיב עליהם.

גם התפארת ישראל בפ"י לפרק חלק (ס"ק ח') כתב על ענין קריאת ספרי מינים וז"ל: וכולן דוקא בקורא בהן קבע אבל בדרך עראי המאמין לא יחוש מלקרות בהם כדי לידע מה להשיב לאפיקורוס ובפרט בביהכ"ס ראוי לת"ח לעיין בהם, עכ"ל.

^ב בתשובת הרב בלוך הנ"ל מנה רק ג' תנאים האחרונים, אבל לדבריו ההיתר של דע מה שתשיב וההיתר של להבין ולהורות הכל ענין אחד ולכן לא שייך תנאי הראשון דהוי היתר כללי ללמדם לצורך הוראה והזהרה, אבל כיון שיש פוסקים שאינם מסכימים להיתר של להבין ולהורות כדלקמן, לכן חלקתי לשני היתרים וכתבתי כאן התנאי הראשון המובא בראשונים.

^ג רש"י סנהדרין ל"ח ע"ב.

^ד רמב"ם פה"מ אבות שם מגמ' סנהדרין שם.

^ה רבינו יונה על מתני' דאבות.

^ו שו"ת ריב"ש סי' מ"ה, מסקנת באר שבע שם, קובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז ס"ק ח'-ט',

תשובת הרב בלוך שם.

באופן קבע". (ד) צריך לשמור שלא יעלה בלבו דבר מן הדעות ההם, ודע שמי שתעבוד לפניו יודע צפון לבך". לפי כמה ממפרשי המשנה אין מקור להיתר זה". ויש שהכריעו להיתר רק בשעת הצורך".

ג. יש מתירין ללמוד ספרי עבודה זרה ומינות כדי להבין ולהורות". גם זה אינו מותר אלא לגדולי הדור בתורה וביראת שמים ולא לסתם בני אדם". ויש אוסרין גם לכל אדם יהיה מי שיהיה".

"תפא"י שם, הרב בלוח שם, וכתב שאפשר לדייק מלשון המשנה דגם ההיתר ללמוד ספרי מינים כדי לדעת מה להשיב הוי בתנאי מה דאיתא ברישא דמתני' הוי שקוד ללמוד תורה, וכתב שכן משמע מהרמב"ם הנ"ל דסוף מתני' ודע לפני מי אתה עמל שייך ג"כ לענין דע מה שתשיב, מבואר דדברי מתני' שייכים זה בזה.
י"ח רמב"ם פה"מ שם.

י"ט רבינו יונה שם וז"ל: הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב את אפיקורוס שיקבע עצמו ללמוד תורה כדי שידע להשיב על דברי האפיקורוס, עכ"ל. ספורנו שם וז"ל: הנה בשקידת תלמוד תורה בלבד ולא בזולת זה תמצא בה תשובה מספקת לכופרים, עכ"ל. ומאירי שם וז"ל: ר' אלעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה, כלומר הוי מתמיד ללמוד תורה. ודע מה שתשיב לאפיקורוס, כלומר דמוסף על מה שצריך לך בה בביאור המצות ובתלמוד, צריך שיתלמד בה מן הדברים העיונים מה שתשיב בהם את אפיקורסים החולק על התורה במופתים כוזבים או בלתי חותכים עד שתדע להכזיב מופתיו, עכ"ל. הרי שלא למדו ממתני' שום היתר לקריאת ספרי מינים.

י"ז שו"ע הגר"ז הלכות תלמוד תורה פ"ג ה"ז וז"ל: ולא עסקו בהם מקצת חכמי דורות שלפנינו אלא כדי להשיב עליהם ולחזק דתינו והשעה היתה צריכה לכך לתשובת המינים מאומות העולם שהיו בדורותיהם מתוכחים עם ישראל מה שאין כן בדורות אלו, עכ"ל. יתכן שגם לדבריו אין ללמוד ממתני' היתר לכתחילה.

י"ח מאירי ריש פרק חלק כתב כן על ספרים החיצונים, וז"ל: ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים, ר"ל: שלא להבין ולהורות אלא ע"ד לילך באמונתם, וכבר ידעת מהם שאין מאמינים אלא במה שהעיון נותן וההקש מחייב, עכ"ל. ואג"מ כתב בשו"ת יו"ד ח"ב סי' קי"א שה"ה ספרי עבודה זרה. וכתב ג"כ וז"ל: ואולי ילפינו זה מלמוד עניני כשוף שנאמר "לא תלמד לעשות" (דברים יח:ט) אבל אתה למד להבין ולהורות בסנהדרין דף ס"ח. ואולי מהא דסנהדרין צריכין לידע גם עניני כשוף וגם הבלי ע"ז כמפורש ברמב"ם רפ"ב מסנהדרין כדי שיהיו יודעין לדון אותם ואם לא היו קורין בספריהם איך היו יודעין דאין לומר שהיו לומדין מהעובדים שזה אסור אף כדי להבין ולהורות כדאיתא בשבת דף ע"ה דמן גדופי שהוא מין האדוק בע"ז אסור ללמד אף להבין ולהורות עי"ש, עכ"ל. ואינו נראה לו דברי הבאר שבע (שם) שרצה לחלק בין כשוף לספרי מינים, דזה דוקא בלומד מהם בעצמם ולא בלומד מספריהם. וכן התיר הרב בלוח שם וג"כ כתב דללמוד מגדופי גרע.

י"ט אג"מ שם, וכן בתשובת הרב בלוח שם. ומביא ק"ו מלימוד קבלה דהרבה גדולים אסרו ללמוד קודם שמלאו כריסם בתלמוד וז"ל: מפני שכ"ז שלא נתיישב דעת האדם ונתישרה מחשבתו עי"י שכליות התורה, א"א לתפוס ענינים דקים אלו כנכון ועלול לבא ח"ו לידי שבוש הדעות ומה גם לעיין בדעות שהן מחוץ לגבולי התורה והאמונה.

י"ז באר שבע (שם), קובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז ס"ק י"א, וטעמו דאיסור הקריאה משום דילמא אתי לאמשוכי אבתרה, וזה שייך גם במתלמד. מה שהביא האג"מ ראייה מהרמב"ם בהלכות

ד. לקרוא ספרי עבודה זרה ומינות לשום איזו הנאה צדדית, אסור, אפילו במקום פקוח נפש^{כז} וכ"ש בשביל ריוח או מניעת הפסד ממון.
ה. אפילו הדברים הטובים שיש בספרי מינים אסור^{כח} לקרוא שנאמר "הרחק מעליה דרכך"^{כט}. כל זה רק בספרים שעיקר תפקידם למינות^ל אבל אלה

סנהדרין, יש לדחות דאפשר ללמוד מגוים אחרים שאינם אדוקים בע"ז אבל מכירים בהבליהם. והמאירי שם דהתיר, קשה על דבריו.

^{כז} ר' אלחנן וסרמן קובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז ס"ק א' מביא ראייה ממה שאסור להתרפאות בעצי אשירה אפילו במקום סכנה משום דלמא אתי לאמשוכי אחר ע"ז ולשיטת הרמב"ן דאיסור הנאה מע"ז הוא בכלל אביזריהו דע"ז, ה"ה לאו ד"אל תפנו אל האלילים".

^{כח} רא"ש ורי"ף סנהדרין ק' ע"ב. כתב על זה באר שבע (שם) וז"ל: ונ"ל שלמדו כן מדלא התיר רב יוסף לדרוש מילי מעליותא רק בספר בן סירא אלמא דבספרי מינים אפילו מילי מעליותא אסור לקרותן וטעמא משום דכתיב "הרחק מעליה דרכך" (משלי ה:ח) ודרשו בפ"ק דע"א (עבודה זרה י"ז ע"א) זו מינות, דילמא ממשיך אחר דברי מינות, עכ"ל. גם מובא בשלטי הגבורים בשם ריא"ז על ע"ז י"ז ע"א דהטעם משום "הרחק מעליה דרכך".

^{כט} משלי ה:ח.

^ל יש להסתפק בספר שיש בו כמה מאמרים חלקם מתעסקים בדברים מותרים וחלקם בדברים אסורים אם זה נקרא ספר מינים או לא. אפשר שצריך לדון מה עיקר תפקיד הספר אם העיקר המינות או העיקר הוא הדברים המותרים, אם נמצא שהעיקר הוא המינות אז הספר נקרא ספרי מינים ואפילו הדברים הטובים שבו גם אסור לקרות, אבל אם נמצא שהעיקר הוא הדברים המותרים אז רק חלקי המינות אסורים להתעסק בהם או אפשר שחלק הספר שיש בו מינות אסור כל הספר. גם צריך לדון מה הדין בספר שהוא ליקוט של כמה מחברים, מקצתם כתבו מאמרי מינות ומקצתם כתבו מאמרים כשרים, האם מותר לקרות הדברים הטובים שבספר הזה. דבר זה נוגע לעיתונים של גוים וחילונים, וגם לטלוויזיה ורדיו שלהם וכן אינטרנט. מסתמא בכל אלה אין עיקר כוונתם למינות אלא רק שיהיה דרך לתקשורת שכל אחד יכול להביע מה שירצה, אם יהיה מינות או שלא יהיה מינות.

לכאורה יש להביא ראייה ממסכת שבת דף י"ג ע"ב דאיתא התם אמר רב יהודה אמר רב ברם זכור האיש ההוא לטוב וחנניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגזו ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה, ודייק מזה העיון יעקב וז"ל: מזה יש ללמוד שספר שנמצא בו איזה דברים שלא כהוגן שסותרין לד"ת שראוי לגנוז כל הספר אף שימצא בו גם דברים נכונים וישרים למוצאי דעת וגם הוא מוחזק לנביא אכן מ"מ קודם גניזה צריכין להיות מתון בדברים כאלו אולי מקוצר המושג אינו מובן הדבר על בוריו לכן נהגו גדולי המחברים לכתוב על דברי ראשונים לא ירדתי לסוף דעתו וכיוצא בו לשונות בדרך ענוה וכו' עכ"ל. הרי מכאן כ"ש שאם אפילו נביא כיחזקאל שיש דברים חשובים כמעשה המרכבה ונבואות מלחמת גוג ומגוג ועוד דברים חשובים, אם אפילו זה היו מוכנים לגנוז, ספרים פשוטים שאין בהם תועלת גדולה על אחת כמה וכמה שאסור להסתכל בהם. מיהו נראה דהא דצריך גניזה הוא דוקא בספרי קדש שאסור לשכן בתוך ביתו ספר שאינו מוגה כדאיתא בשו"ע יו"ד בתחלת סי' רע"ט, ואם ישמיט דברים הרי הוא כספר שאינו מוגה, אבל בספרי חול מספיק להשמיט המקומות שיש בהם מינות, כמו שכתב שו"ת אג"מ יו"ד ח"ג סי' ע"ג.

נראה להביא ראייה שאין "הרחק מעליה דרכך" נאמר אלא על ספר מינים ממש שעיקרו מינות, מתוס' עבודה זרה דף י"ז ע"א ד"ה הרחק מעליה דרכך זו מינות וז"ל: והא דאמרי' בפרק כל

שאין עיקר תפקידם למינות אלא שיש בהם קצת דברי מינות, צריך לסלק החלקים של מינות ודיו^{כח} כנ"ל.

ו. יש אומרים שאין איסור מדינא לקרוא ספרי חול שאין בהם דברי כפירה אשר נכתבו ע"י מינים^{כט}, ויש אוסרין אם ידוע שהמחבר מין^ל. מיהו אפילו לדעת המתירין אין ללמד הספרים האלה לילדים, שיכולים לחשוב שהמחברים חשובים בעינינו^{לא}, ועוד שלפעמים יש בהם דברים אחרים שמקררים האמונה.
ז. אסור לקרוא ספרים שחברו עובדי כוכבים בעבודתה אפילו על עבודות זרות ישנות שכבר מאוסים לכל העולם ואין חשש שימשך אחריהם^{לב}.

כתבי (שבת דף קט"ז ע"א) דכמה אמוראי הוו אזלי לבי אבידן זהו להתווכח עמם ולא היה מקום מינות ממש אלא מקום ויכוח ומתקבצים שם חכמי עובדי כוכבים ונושאים ונותנים בדינים וכו', עכ"ל. הא אין איסור הרחק מעליה נאמר אלא על מקום מינות ממש.

יש לציין שלפי דעת המשנה הלכות המובא בסעיף הבא, כל הנידון כאן אינו אלא בספר שכתב מי שאינו מין אדוק אלא שרק העתיק ממקומות אחרים, אבל אם כתוב ע"י מין אדוק, אסור לקרות.

^{כח} אג"מ שם.

^{כט} שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סי' ק"ה וז"ל: כי אף שהא דכתב הרמב"ם בפ"ו מיסוה"ת בס"ת שכתבו אפיקורס מצוה לשרפו כדי שלא להניחו שם לאפיקורסים ולא למעשיהם, לא שייך לאסור עניני חול, דרק בעניני קדושה נאמר שלא להניח להם ולמעשיהם שם בקדושה, אבל בעניני חול ליכא איסור זה, כדחזינן מכל דברים שנתחדשו מחכמות הטבע ועניני רפואות שיש בהם הרבה דברים שנתחדשו ע"י רשעים וכופרים וכל העולם משתמשין עמהם, עכ"ל.

^ל משנה הלכות ח"ה סי' קכ"ג. מקורו מגמרא שבת דף ע"ה ע"א הלומד דבר אחד מן המגושי חייב מיתה וכתב רש"י וז"ל: והלומד דבר אחד מן המגושי. מין הממשיכו לע"ז אפי' דבר תורה אסור ללמוד ממנו, עכ"ל. ומדייק כ"ש דבר חול, ונפסק בשו"ע יו"ד סי' קע"ט סעיף י"ט. ומש"כ אג"מ על דברים שנתחדשו אינו ראייה, שלא אסרו אלא ללמוד ולא תשמיש בעלמא. נראה דסובר האג"מ דקריאה אינו נחשב כלימוד ממנו כדמוכח ממה שהבאתי בתחלת הפרק משו"ת אג"מ יו"ד ח"ג סי' ע"ג. העיר הג"ר שריאל רוזנברג שליט"א שגם החזו"א אסר לימוד בספרים אלו.

^{לא} אג"מ (שם) וז"ל: ויחשבו שמחברים אלו הם חשובים בעיני שומרי תורה ויבאו ח"ו להמשך אחריהם "והרחק מעליה דרכך" זו מינות, עכ"ל. אבל מה שכתב וז"ל: מכיון שלומדין גם בזמן שלומדין למודי קדש עכ"ל, קצת לא מובן דמשמע דבזמן אחר מותר ללמד אבל לעיל כתב סתם דאסור ללמד לילדים.

^{לב} שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סי' נ"ג מביא ראייה מהקפת הפאות, השחתת הזקן, כתובת קעקע, שריטה וגזידה דטעמי האיסורים מפורשים בקרא ואעפ"כ האיסור קיים אע"פ שבטל הטעם, ה"ה הכא בלאו ד"אל תפנו אל האלילים" (ויקרא יט:ד) דאסור אע"ג דלא שייך הפנאה. אבל אינני מבין ראייתו דאיסורין האלה הטעם מפורש הוא מפני שהיה אז דרך העכו"ם לעשות החוקים האלה אבל האיסור לכתחלה הוי איסור נצחי, אבל כאן לא משמע דהטעם הוא מפני שפעם היה הפנאה אלא הטעם הוא מפני שעכשיו איכא הפנאה ואם עכשיו ליכא הפנאה שפיר לא שייך אזהרת הלאו. וראיה לכך נ"ל מהא דהתירו בשביל דע מה שתשיב ולהבין ולהורות, דלא מצינו היתרים להקפת הפאה והשחתת הזקן וכו' בשביל איזה טעם, משמע דאינם תלויים בטעם. ומיהו שמעתי מהגר"נ

ח. לקרוא מספרים שמבינים משם שהם דברי הבל ושטות שכותבים שם ששטות זה עשו וכדומה, וכן ללמד בקורס באופן זה, אין בזה שום איסור משום ספרי עבודה זרה^{לג}.

ט. מי שנמצא במקום שמשמיעים דברי עבודה זרה ומינות והוא משער שלא ישמעו לו להפסיק, אם אפשר לו לילך משם או להניח אצבעו באזנו^{לד}, מצוה רבה הוא עושה בזה, כמו שאמרו חז"ל בכתובות, אבל אם אי אפשר לו לילך משם, ומשער בעצמו שעצה זו דהנחת אצבעו באזנו גם כן קשה לו מאוד, מפני שילעגו עליו^{לה}, ובודאי לא יעשה עצה זו, על כל פנים יראה אז לזרז את עצמו ולהעמיד על נפשו בעת צרה כזו וללחם מלחמת ה' עם יצרו, כדי שלא יכשל על כל פנים באיסור דאורייתא של מחשבות ע"ז ומינות, ולזה צריך ב' פרטים שיזהר בהן מאוד וינצל על ידי זה על כל פנים מהאיסור תורה שיש בזה:

(א) יחליט בנפשו בהסכם גמור, שלא להרהר בע"ז ומינות שהוא שומע, (ב) לא יהיה נוחא ליה בשמיעת הדברים^{לו}.

יש עוד עצה נוספת להנצל מאיסור במקרה הנ"ל שיכוין בשמיעת הדברים ללמוד לדעת מה להשיב אם הוא חכם ראוי לכך^{לז}.

קרליץ שליט"א דאסור מטעם אחר שאפילו שזה מאוס לכל העולם אבל אולי בכל זאת הוא יתחיל לחשוב וזה ישפיע עליו מה שהוא.

^{לג} שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סי' קי"א.

^{לד} ה' ע"א-ה' ע"ב דרש בר קפרא מאי דכתיב "ויתד תהיה לך על אונך" (דברים כג:יד) אל תקרי אונך אלא על אונך שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזנו.

^{לה} כתב הבאר מים חיים הל' לשון הרע כלל ו' אות י"א וז"ל: המעיין היטב בפנים יראה שלא כתבתי טעם זה לפטור על פי אמת, כי אם מחמת שהוא יודע בנפשו שלא יוכל להתגבר על יצרו בזה. ובאמת הרוצה לצאת ידי שמים לכתחלה צ"ע איך יתנהג וכו' [עיי"ש ספיקו] ע"כ העצה היעוצה לצאת ידי כל הספיקות אם אינו יכול להוכיחם כלל ישתדל בכל כוחותיו לצאת מזאת החבורה ויהיה טוב לו בזה ובבא, עכ"ל. וה"ה בענינינו.

^{לז} גמ' פסחים כ"ה ע"ב: איתמר הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו אביי אמר מותרת ורבא אמר אסורה ומסקינן בלשון שני [דהלכתא כותיה וכמו שפסקו הרי"ף והרא"ש] לא אפשר ולא קא מיכוין לכו"ע שרי, אפשר ולא מיכוין היינו פלוגתייהו דר' יהודה ור' שמעון, כי פליגי היכא דלא אפשר וקא מיכוין, אביי אמר מותרת ורבא אמר אסורה, וידוע דהלכתא כרבא. מכאן שאם אי אפשר לו ליבדל ומתכוין וחביב ליה אסור, ושרי רק אם לא מכוין להנות.

וכתב באר מים חיים שם באות י"ד דאינו נקרא פסיק רישא דאסור כיון שאינו עושה שום מעשה ובעת הליכתו אינו מוכרח שישמע דברים אסורים וגם אינו מוכרח שישמע על ידי הליכתו דנימא דהוי פסיק רישא שישמע ע"י הליכתו. לפי זה אם יודע בשעת הליכתו שישמיעו דברים אסורים אפילו אם הלך לצורך ענין אחר, אעפ"כ אסור להיות שם.

^{לז} כדלעיל בהלכה ב'.

אם יכול לילך משם והוא מתעצל בזה, או שידע שטבע המקום הזה שמשמעים דברי ע"ז ומינות ואף על פי כן הלך לשם, אף שלא ניחא ליה בהם, נקרא פושע שעבר על דברי כתובים שצוו להתרחק מעבודה זרה ומינות^{לח}.

י. אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע^{לט}. ודוקא להסתכל בו ביותר להתבונן בו בצלמו ובדמותו, אבל ראייה בעלמא שרי. כתב בחוט שני הלכות צניעות מהגר"נ קרליץ שליט"א "ומכאן תוכחה לעיתונים המדפיסים תמונות של גויים או של רשעים, והרי כוונתם כדי שיתבוננו בדמותו להכיר ולדעת מיהו, כגון נשיא או מלך גויים או רשעים, וכדו', ולא לסתם ראייה בעלמא דלמה להם להדפיס תמונתם ודיוקנם, אלא ודאי כדי שיתבוננו ויכירו מי הם, וזה בכלל להתבונן בדמותו שאסור, ואף שזה הדפסה בתמונה ולא התבוננות בהם גופא מ"מ גם בזה יש איסור^מ". וכ"ש מה שנמצא בסרטים וכדומה שאסור להסתכל בהם. בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א מובא שגם על חילונים שהם ספק תינוקות שנשבו ספק דינם כגוי ראוי לא להסתכל הרבה^{מא}.

יא. ספר תנ"ך שכתבו מין האדוק בע"ז^{מב} כגון מסיונרים אע"פ שלא כתב בו מדעותיו הרעות^{מג}, חייב שריפה. כתבו מין שאינו אדוק^{מד} כגון סתם נוצרים, רפורמים^{מה}, וקראים^{מו}, הרמב"ם מחייב שריפה^{מז}, וי"א שצריכים גניזה^{מח}. אם כל

^{לח} כל זה מספר חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל ו' הל' ה-ו, עם שינויים בלשון בהתאם לעניננו.

^{לט} גמרא מגילה כ"ח ע"א: שאל רבי את ר' יהושע בן קרחה במה הארכת ימים וכו' א"ל מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע דאמר ר' יוחנן אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע שנאמר (מלכים ב' ג' יד) "לולא פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך" ר"א אמר עיניו כהות שנאמר (בראשית כז:א) "ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות" משום דאסתכל בעשו הרשע וכו' רבא אמר מהכא (משלי יח:ה) "שאת פני רשע לא טוב". ומובא בגליון הש"ס לשון מג"א ססי רכ"ה וז"ל: דוקא להסתכל בו ביותר ולהתבונן בו בצלמו ובדמותו אבל ראייה בעלמא שרי, עכ"ל. וכן מובא במ"ב סי' רכ"ה ס"ק ל"ג.

^מ עמוד מ"א בשער הציון אות ל"ה.

^{מא} דולה ומשקה עמוד שצ"ב.

^{מב} גיטין מ"ה ע"ב. מה שכתבתי האדוק בע"ז נמצא ברש"י שם וכתב הטעם דודאי לשם עבודת כוכבים כתבו. וכן פסק השו"ע או"ח סי' של"ד סעיף כ"א, וכן כתב הש"ך ביו"ד סי' רפ"א ס"ק א'..

^{מג} שו"ת אג"מ חי"ד ח"ב סי' קל"ז.

^{מד} ענין זה איתא בשו"ת מהר"ם שי"ק או"ח סי' ס"ו.

^{מה} משנה הלכות ח"ה סי' קכ"ג כתב דפשוט שהם בכלל מינים ואפיקורסים. ולא שייך

טעמא דכתבו לשם ע"ז, שאינם מאמינים בעבודה זרה.

^{מו} פתחי תשובה יו"ד סי' רפ"א ס"ק ב כתב שלא נקראו מינים לענין זה דבעי שריפה.

הטעם ג"כ כנ"ל שאינם מאמינים בעבודה זרה.

^{מז} מובא לעיל על מצות עשה ד"ואבדתם את שמם".

אלה נעשו ע"י דפוס מותר לקרוא, ואפשר שלפי דעת הרמב"ם אסור, ובעל נפש ירחיק מהם^{מט}. אם כתבו בספר גם את דעותיהם הרעות, אפילו הכותב הוא מין שאינו אדוק ואפילו ע"י דפוס חייב שריפה, אפילו אם יש בו גם פירושים טובים, ואפילו פסוקים ושמות. אמנם אם אפשר, צריך לחתוך את הפסוקים מן הספר ולגונזם, ולשרוף השאר^{נא}. אם רק חוששין לכפירה אין לקרוא אבל גם אין לאבד^{נא}. י"א שאפילו תרגום צריך אדם ראוי שמבין הענין שהוא מתרגם שלפעמים יש

^{מח} גם זה מבואר שם.

^{מט} שו"ת מהר"ם שי"ק שם. הטעם הוא דהמדפיסים אינם מתכוונים לשם עבודה זרה אלא בעבודתיהו טרידו, ואפילו אם מתכוונים, יתכן שמעשה הדפוס אינה נקרא מעשה שלהם. ומסתפק שם לפי הרמב"ם כיון דטעמו שלא להניח שם ולא למעשיהם וזה שייך כאן, שהרי הם מסרו את זה לדפוס וע"י דפוס לא נתקדש השם.

^{נא} אג"מ יו"ד ח"ב סי' קל"ז כתב חידוש שלא מצאתי לו מקור וז"ל: אבל הנידון הוא משום דספרים הנדפסים הרי המדפיס אינו יודע כלל מה הוא כותב בהדפסתו ואין להחשיב זה לכתיבת מין אלא הוא כנכתב ממילא בלא כוונה כלל. אבל מ"מ כיון שבצד אחד מזה כתובים הפסוקים והשמות ובצד השני כתובים דברי מינות נמצא שהוא בזיון היותר גדול להפסוקים והשמות להיות כתובים שם, ואף אם יגנוז אותם הרי יהיו נכתבים במקום חרוף וגדוף לכן צריך לשרוף כל הספר שלהם אף שישרפו ממילא גם הפסוקים והשמות דהרי נמצא שהשרפה אדרבה הוא כבוד להשמות שנכתבו שם שיסולק הבזיון. ומטעם זה צריך לשרוף פירושי הרשעים על תנ"ך שנמצא שם פירושים של כפירה בדברי חז"ל, ואף אם נמצא שם גם פירושים טובים טוב שישרפו שאין ללמוד מרשעים אף דבר טוב כדאיתא עובדא דר"א בע"ז דף י"ז שאף על דבר טוב ששמע מיעקב איש כפר סכניא שהיה מין ונהנה נענש, ולכן אין שום צורך אף בפירושים הטובים שנמצאו שם. ובפרט כשאין ידוע באיזה מקום הם הפירושים הטובים וצריך לקרותם כדי למוצאם שאסור דהרי ממילא יעיין גם בדברי הכפירה שאסור ולכן צריך לשרוף כל הספר. ובאם נדפסו פירושי הרשעים יחד עם התנ"ך כיון שאפשר לחתוך את התנ"ך שלמעלה ולגנוז צריך לעשות כן, אבל אין לגנוזו יחד עם פירוש הרשעים דהרי אפשר להיות תקלה עי"ז שאם ימצא אחד ויחשוב שהוא ספר הראוי לקרות בו, וכדאשכחן חשש תקלה זו בנשרפין שלא יקברו שפרש"י בסוף תמורה הטעם דלמא אתי אינש ואשכח להו ואכיל להו, וכ"ש בספרים שהוא קיים ליותר זמן מאוכלין, עכ"ל.

^{נא} שו"ת מהר"ם שי"ק שם בסוף וז"ל: ספרי תנ"ך שביארו ותורגמו החדשים שיש בהם חשש כפירה אם אמנם שאין לקרות בביאורים ותרגומים ההם אבל המקרא ופרש"י והמפורשים הראשונים אין לאבד כן נראה לפענ"ד ובס' דברי חיים חיו"ד סי' ס' הביא בשם חמיו הגאון זצ"ל לגונזם והמחבר זצוק"ל כ' שלא ידע טעמו בוודאי בעי שריפה. ול"נ פשוט טעמו או דמספקא ליה אי כהרמב"ם הנ"ל או כפרש"י והש"ך דדוקא במין לע"ז, או אפשר דמספקא ליה דדלמא הגירסא בהשגות הראב"ד בפ"ג מתשובה כמ"ש הבעל העיקרים (מאמר א' פ"ב) הביאו הכ"מ שם דאיכא למימר דאינו מין לפעמים ומספיקא אין רשאים לאבדם, עכ"ל. משמע מדבריו דכתב "שיש בהם חשש כפירה" כדברי האג"מ הנ"ל באות הקודם דאי יש ודאי כפירה חייב שריפה אבל בחשש בעלמא אין לשרוף.

בחירה בין כמה מילים. לפי זה אפילו ספר מילון שכתב מין אסור לקרוא ומצוה לגנזו^ב.

יב. כתב בספר שמירת הלשון "המביט בספרי אפיקורסים וליצנים, אפילו אם לא יקראם בפה, על כל פנים הוא מטמא בזה את עיניו ואת מחשבות לבו, ועל זה אמר הכתוב 'ולא תתורו אחרי לבבכם'^ג וגו' ואמרו חז"ל^ד: 'אחרי לבבכם' – זו מינות"^ה.

^ב משנה הלכות שם. גם משמע כן במהר"ם שי"ק הנ"ל. בעל המשנה הלכות נשאל על מילון שנכתב באנגלית ע"י אפיקורוס ששמו דז'אסטרא שהיה מכת הרפורמים, וכתב לאסור שימוש אבל אינו חייב שריפה. מה שכתבתי י"א הוא מפני שהרבה ישיבות קדושות נוהגות להשתמש במילון הזה ואף הגר"נ קרליץ שליט"א אמר על זה רק "יש מקום לאסור" משמע שאינו כ"כ פשוט לאסור. הג"ר שריאל רונברג שליט"א העיד ששמע ממרן הגר"י קניבסקי זצ"ל דאסור אפי' ספר שתרגם אותו מין.

^ג במדבר טו:לט.

^ד ספרי מובא ברמב"ם ספר המצות ל"ת מ"ז.

^ה ח"ב פ"ל בהערה.

פרק ז' – הלכות ספרי שאר החכמות

א. שבע חכמות יש ושש מהן הן סולם לעלות לשביעית שהיא העיקר^א, ואלו הן: חכמת ההגיון^ב, חכמת המספר, חכמת המדות, חכמת הטבע, חכמת התכונה, חכמת הניגון וחכמת האלהות^ג. לכן ראוי היה ללמוד שאר החכמות קודם לחכמת אלהות, אלא שהקב"ה נתן לנו את התורה שהכל כלולה בה^ד וצוה לנו שיהיה עיקר עסקינו בה^ה, כמו שכתב הרמ"א^ו "ואין לאדם ללמוד כי אם מקרא משנה וגמרא והפוסקים הנמשכים אחריהם ובזה יקנה העולם הזה והעוה"ב, אבל לא בלמוד שאר החכמות (ריב"ש סי' מ"ה ותלמידי רשב"א), ומ"מ מותר ללמוד באקראי^ז בשאר חכמות^ח ובלבד שלא יהיו ספרי מינים".

^א רבינו בחיי על אבות סופ"ג. ענין זה גם נזכר ברמב"ם מורה נבוכים ח"א פ' ל"ד, מהר"ל נתיבות עולם נתיב תורה פי"ד, מהרש"א הוריות י' ע"א.

^ב רבינו בחיי כתב שם וז"ל: חכמת ההגיון הוא ידיעת תקון הדבור בלשון באי זה חכמה שתהיה, וכן חילוק התיבות להפריש ביניהם כדי להוציא משם הענין וכו' להקדים המוקדם ולאחר המאוחר, עכ"ל.
^ג שם.

^ד רמב"ן בהקדמה לפירושו על התורה, וז"ל: ושלמה המלך ע"ה שנתן לו האלקים החכמה והמדע, הכל מן התורה היה לו, וממנה למד עד שידע סוד כל התולדות, ואפילו כחות העשבים וסגולתם, עד שכתב בהן אפילו ספר רפואות, עכ"ל.

^ה דתניא בספרי פ' ואתחנן ל"ד: "ודברת בם" עשם עיקר ואל תעשם טפלה שלא יהיה משאך ומתנך אלא עליהם שלא תערב בהם דברים שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אומות העולם תלמוד לומר "ושמרתם את מצותי ללכת בהם" (ויקרא יח:ד) ולא ליפטר מתוכם. בדרשות חתם סופר פרשת בשלח ביאר למה צוה הקב"ה לנו לעסוק שלא לפי הסדר ההגיוני וז"ל: גלוי לפניו ית"ש כי א"א להבדיל עם בני ישראל מיתר העמים כ"א בהפרידם מהם ומדרכם לגמרי ולא ללמוד חכמתם במה שהם משתוים עמנו ואפי' לא המקרא ע"ד הפשט כי בזה הם שוים עמנו כי חיש קל מהרה יהפך לב האדם לשוב להמונם אם לא ירחיק בתכלית הריחוק, ואילו הנהיג הקב"ה עם ישראל במנהג דרך ארץ תחלה לא היו זוכים לעולם להגיע לאמיתת התורה והאמונה כי טרם הגיעו לקצה האחרון כבר היו נזורים אחור כי כל הלמודים האלו וסדר הלימוד הנ"ל הוא עודנו קרוב לדעת הגוים ההמה, עכ"ל.

^ו יו"ד סי' רמ"ו סעיף ד'.

^ז וז"ל הריב"ש: וכבר שאל הנגיד רב שמואל הלוי ז"ל מרבינו האי גאון ז"ל אם מותר להתעסק באותן החכמות והשיב לו וז"ל תקון הגוף ומישור הנהגת האדם הוא עסק המשנה והתלמוד, ואשר טוב לישראל, כי למוד התורה יועיל לעצמו ולאחרים שכמותו, ויועיל לעמי הארץ כי ימשכם לדרכי התורה והמצות. ואשר יסיר לבו מזה ויתעסק בדברים ההם, יסיר מעליו תורה ויראת שמים ויפסיד באותן הענינים כי יסלק מעליו כל דברי תורה לגמרי. ומזאת ההסרה יארע לאדם שישבש דעתו עד שלא יחוש לעזיבת התפלה. אבל אשר ימסרו עצמם לתורה ויראת שמים יצא להם מזה כי ינהגו כל ההמון לאחרית טובה בלא פקפוק, ולא ישימו שום ספק בהקב"ה. ואם תראה שאותן בני אדם המתעסקים באותן החכמות יאמרו לך כי הוא דרך סלולה, ובזה ישיג ידיעת

ב. הטעם שמותר ללמוד בשאר חכמות באקראי ואין לו עון בטול תורה הוא מפני שיש מצוה ללמוד אותן שעל ידי קריאתן אפשר להכיר את מי שאמר והיה העולם, אבל כל זה אינו שייך אלא בחכמה שהיא לעמוד על המציאות וסדר

הבורא, לא תאבה להם, ודע כי יכזבו לך באמת, ולא תמצא יראת שמים ויראת חטא וזריזות וענוה וטהרה וקדושה אלא המתעסקים במשנה ובתלמוד עכ"ל התשובה ההיא, עכ"ל. ענין זה מובן יותר מרבינו בחיי בפירושו על התורה דברים ל"ב וז"ל: והטעם מפני שמתוך עסק שאר החכמות יבא האדם לפעמים לידי נטיה מדרך האמת, כי אין לך שום חכמה בעולם שאין בה פסולת וסיג, עכ"ל, ובתחלת מסעי כתב וז"ל: שאם לא למד חכמת התורה תחלה לא ראה בתורה באור האותות והמופתים והנסים הגדולים והמפורסמים, קרוב הוא להמשך אחר הטבע ולהאמין קדמות העולם, כי לכך נקרא הטבע בשם הזה כי יטבע האדם בין מצולתו וירד לבאר שחת אם לא יזהר בו, כמי שבא במצולות ים ולא ידע לשוט וטובע, כן האדם קרוב שיסתפק מתוך חכמת הטבע באותות ומופתים שנעשו לישראל על ידי משה רבינו ע"ה ולא יאמין רק הדברים הטבעיים המוחשים לעין, וכו', עכ"ל.

^ח נראה דמקורו מהספרי הנ"ל. וכן מובא בביאור הגר"א על רמ"א יו"ד סי' רמ"ו ס"ק י"ז שזה מקור דין הרמ"א. ומה שהביא ראיה מגמ' במנחות צ"ט ע"ב שאל בן דמא בן אחותו של רבי ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו שאלמד חכמת יונית קרא עליו המקרא הזה "לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו יומם ולילה" (יהושע א:ח) צא ובדוק איזה היא שעה שלא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית, צ"ל דסובר דאסור רק לעסוק בה באופן קבע. המהר"ל מפרש את הגמ' בע"א כדמבואר לקמן. וכן איתא במתני' דאבות פ"ג מ"ח תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה, שאינם העיקר אלא פרפראות. וכן הריטב"א כתב בחידושו על בבא בתרא צ"ח ע"ב על ספר בן סירא וז"ל: שמעינן מהכא שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע אבל ראוי להגות בו בעתות ללמוד ממנו חכמה ומוסר משא"כ בספרי מינין ממש, עכ"ל. וכן מובא בנמ"י.

^ט שו"ת הרמ"א סי' ז' כתב על הריב"ש הנזכר באות שלפני זה וז"ל: הם לא חששו אלא ללמוד בספרי היונים הארורים כגון ספר השמע ומה שאחר הטבע וכו', ובזה הדין עמם כי חששו פן יבא להמשך אחריהם באיזה אמונה מן האמונות ויתפתה בינם שהוא יין תנינים ודעות מופסדות, אבל לא אסרו ללמוד דברי החכמים וחקירתם במהות המציאות וטבעיהן, כי אדרבה על ידי זה נודע גדולתו של יוצר בראשית יתברך, עכ"ל. מכאן שהתיר הרמ"א ללמוד שאר חכמות אם אינם ספרי מינים כי על ידיהן נודע גדולתו של יוצר בראשית.

^י כתב רבינו בחיי בחובות הלבבות שער הבחינה פרק ב' וז"ל: אך אם אנו חייבין לבחון בברואים אם לא, נאמר כי הבחינה בברואים והבאת ראיה מהם לחכמת הבורא ית' אנו חייבין בה מן המושכל ומן הכתוב ומן הקבלה, עכ"ל, ומביא על זה את הפסוקים "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה" (ישעיה מ:כו) ו"כי אראה שמך ומעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה" (תהלים ח:ד) ועוד, ומביא מגמרא שבת (ע"ה ע"א) כל היודע לחשב בתקופות ואינו מחשב, עליו הכתוב אומר "והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו" (ישעיה ה:יב) ומנין שחייב אדם לחשב בתקופות ומזלות, שנאמר "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה" (דברים ד:ו) איזו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זה חשבון תקופות ומזלות. ומובא בשו"ת הרמב"ם (סי' נ"ג או ק"נ) על ענין זה וז"ל: אמנם מה ששאלתם מה תועלת יש ממנו בידיעתו כבר אמר ר' מאיר בברייתא הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, עכ"ל.

העולם, וכן חכמה שאפשר ללמוד ממנה מוסר^א, אבל חכמה שאינה אלא ענין משל או מליצה יש איסור בטול תורה ללמדה בלי צורך^ב.

ג. ספרי מדע שיכולים להביא לחיזוק האמונה אבל החוקרים החפשים ערבבו בהם דעות של שקר הבנויות על השערות בלתי נבחנים על פי נסיון שמתנגדות לעיקרי האמונה, עדיף להשיג ספרים כשרים, ואם אי אפשר מותר לחכם בתורה ללמוד מהספרים האלה ולברור הטוב מן הרע^ג, ואם לצורך תלמידים

^א חי' הריטב"א הנ"ל.

^ב המהר"ל מביא בנתיבות עולם נתיב התורה פרק י"ד את הגמ' במנחות הנ"ל, וכתב וז"ל: נראה דחכמת יונית דהתם איירי חכמה שאין לה שייכות אל התורה כלל, כמו חכמה שהיא במליצה או משל וחכמה זאת אין לה שייכות כלל אל התורה וכתב "והגית בו יומם ולילה" (שם) אבל החכמות לעמוד על המציאות וסדר העולם בודאי מותר ללמוד. והכי מוכח בפירוש חכמת יונית היינו מליצה ולשון, דבפרק מרובה (ב"ק פ"ב ע"ב) אמרינן באותה שעה אמרו ארור האיש שיגדל חזירים וארור האדם שילמד את בנו חכמת יונים של בית ר"ג התירו להם לספר בחכמת יונית מפני שקרובים למלכות, ומדאמר לספר שמע מינה שהוא שייך אל הלשון. ומפני כי דבר זה אין בו תועלת להבין חכמת התורה ולכך אסרוה, אבל דברי חכמה אינו אסור כי החכמה הזאת היא כמו סולם לעלות בה אל חכמת התורה, עכ"ל. וכן פרש"י בסוטה מ"ט ע"ב וז"ל: חכמת יונית לשון חכמה שמדברים בו בני פלטין ואין שאר העם מכירין בו, עכ"ל. חילוק זה נזכר גם בשאלת היעבץ ח"א סי' מ"א בסוף התשובה. וכן מובא בתשובה מאת הרב אברהם יצחק בלוך אב"ד ור"מ בטלז שפורסמה בקובץ המעין (ניסן תשל"ו), שכתב בסי' ב' וז"ל: בנוגע לעניני מדע אמתיים וכו' כמו חכמת הטבע וחכמת הרפואה וכדומה, הנה דברי החכמה בעצם יש להן צורך לאדם וישמשו ג"כ לידיעות התורה בכמה ענינים. וגם יש בהן ענינים הצריכים להביא חזוק האמונה המבואר בס' חה"ל שער הבחינה ובכמה מספרי הראשונים והאחרונים ז"ל, עכ"ל, ולא הזכיר ענין בטול תורה עד סי' ג' כשעוסק בעניני מדע שאין להם שייכות לדעות ואמונות, ובזה לא התיר אפילו באופן עראי. וכן הרמב"ם פה"מ בתחלת חלק אסר ספרי הנגון.

^ג ענין זה הוא מחלוקת עתיקה דאיתא בספר הירח מרב אבא מרי מלוניל הנדפס במנחת קנאות שבתחלה היו חכמי התורה בקיאים בכל החכמות וכתב וז"ל: בעונותינו שרבו מיום שגלינו מארצינו, אבדה חכמת חכמינו, באבדן ספרינו המחברים וכו' נעתקו מהם בספרי האומות, ויתערבו בגוים, והן הן ספרי המחקר אשר חברו חכמי יון, עכ"ל. וחקירה בטבע היום הנמצאת אצל אומות העולם מבוססות על ספרי פילוסופי יון, שערבבו ביחד חקירת הטבע המוחשית עם השערות מבוססות על הבנת שכלם על דברים הבלתי נראים כגון הבנתם שהעולם קדמון ושאיין הקב"ה משגיח על העולם ח"ו. ועל אלה כתבו תשובת רב האי גאון, רבינו בחיי והריב"ש, לאסור, כדאיתא בהערות לעיל בתחלת הפרק. ובזמן הרשב"א היה ויכוח בלימוד הספרים האלה, והוא גזר חרם ביחד עם שאר חכמים שבדורו לאסור לחמשים שנה ללמוד ספרים אלא עד גיל כ"ה. ומובא במנחת קנאות במכתב צ"ג הרא"ש שכתב לגבי חרם הרשב"א וסיעתו וז"ל: ועוד כי החרים על דת משה, דכתיב "והגית בו יומם ולילה", ולאותה חכמה צריך שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, ויודע לכבודך כי על אפי ועל חמתי, היתה לי חתימתי על הכתבים, כי איך אחתום שלא אהגה בה עד שיהיה בן כ"ה שנה, נמצא שאם ינתן רשות לאחר כ"ה שנה... ובעיני הוא אסור כל ימיו בדור הזה, עכ"ל. הרמ"א בשו"ת סי' ה' הזכיר דבר מכתבי אריסטו בתוך בירור הלכה בענין טריפות, וכעס עליו

לקרוע אותן הדפים". ובירור זה דורש הבחנה חדה, מפני שיש לפעמים דברים שיכולים לגרום נטיה דקה מדרך האמת כגון שיסתפק מתוך חכמת הטבע באותות ומופתים שנעשו לישראל על ידי משה רבינו ע"ה ולא יאמין רק הדברים הטבעיים המוחשים לעין^{טו}.

ד. יש שכתבו שיש ללמד לילדים התחלות הראשונות שבחכמת הטבע טרם שהגיעו לזמן שראוי להתמסר לגמרא כדי שיכירו את העולם שיצטרכו להשתמש בו בעבודת הבורא^{טז}, אבל בזמן שצריכים להתמסר לגמרא אין לעיין בהם

המהרש"ל (מובא בשו"ת הרמ"א סי' ו') וטען נגדו מדברי רב האי, הרא"ש, והריב"ש ומגמ' בע"ז (י"ז ע"א) שמביאה ממשלי (ה:ח) "הרחק מעליה דרכך" זו מינות, וכתב וז"ל: ראיתי כתוב בתפלות ובסידורי הבחורים רשום בהן תפלת אריסטו, וזו היא אשמת הנשיא כמותך שנושא להן פנים מאחר שאתה מערבו בדברי אלהים חיים, עכ"ל. והשיב לו הרמ"א (סי' ז') משו"ת הרשב"א הנ"ל שאסר לימודים אלה רק עד גיל כ"ה וכתב על האוסרים וז"ל: הם לא חששו אלא ללמוד בספרי היונים הארורים כגון ספר השמע ומה שאחר הטבע וכו', ובזה הדין עמם כי חששו פן יבא להמשך אחריהם באיזה אמונה מן האמונות ויתפתה בינם שהוא יין תנינים ודעות מופסדות, אבל לא אסרו ללמוד דברי החכמים וחקירתם במהות המציאות וטבעיהן, כי אדרבה על ידי זה נודע גדולתו של יוצר בראשית יתברך, עכ"ל, וכתב שהוא בעצמו לא עסק בספרי אריסטו אלא קרא מה שמובא בספרי מדע שחברו חז"ל. הרב בלוך בתשובה סי' ב' הכריע כדעת הרמ"א שאין איסור ללמוד, רק צריך לברר את הבר מן התבן וללמוד רק דברי החכמה באמת.

^{טז} שו"ת אג"מ יו"ד ח"ג סי' ע"ג וז"ל: וספרי למודי חול שיש שם עניני כפירה בבריאת העולם, ודאי הם ספרי המינות שאסור ללמד בהם, וצריך להשגיח שמורי למודי חול לא ילמדו בהם להתלמידים, ואם א"א להשיג ספרים אחרים צריך לקרוע אותן הדפים מספרי הלמוד, עכ"ל.

^{טז} רבינו בחיי בפירושו על התורה (בתחלת מסעי), וז"ל: שאם לא למד חכמת התורה תחלה לא ראה בתורה באור האותות והמופתים והנסים הגדולים והמפורסמים, קרוב הוא להמשך אחר הטבע ולהאמין קדמות העולם, כי לכך נקרא הטבע בשם הזה כי יטבע האדם ביון מצולתו וירד לבאר שחת אם לא יזהר בו, כמי שבא במצולות ים ולא ידע לשוט וטובע, כן האדם קרוב שיסתפק מתוך חכמת הטבע באותות ומופתים שנעשו לישראל על ידי משה רבינו ע"ה ולא יאמין רק הדברים הטבעיים המוחשים לעין, וכו', עכ"ל. אמנם קשה לומר שחולק על מה שכתב חובות הלבבות שער הבחינה פרק ב' על גודל החיוב להתבונן בברואים לראות חכמת הבורא ית'. נראה דיש לחלק דרבינו בחיי בפירושו על התורה התכוון רק לאסור ספרי יוונים וכדומה שיש בהם דברים שכופרים ביסודי האמונה ומחלישים יראת שמים ואפילו אם אינם כופרים ממש אבל מרגילין את האדם לחשוב שהכל מתנהג על פי הטבע, אבל לחקור בברואים מפי מורה נאמן וירא שמים שיתן הפירוש הנכון לדברים, מצוה היא שע"י זה אפשר לראות חכמת הבורא. מסתברא דה"ה אם חכם עבר על ספר של חופשים בדייקנות ובהבחנה חדה אפשר לפעמים להפכו לספר שמותר ללמד ממנו.

^{טז} בתשובה מהר" בלוך הנ"ל סי' ב' וז"ל מובן שאינו כדאי לבטל מן התורה ח"ו ולעשות למודים אלו קבע, אלא אפשר ללמוד התחלות הראשונות בימי נעורים טרם שהגיע לזמן שראוי להתמסר לגמ' – בן ט"ו שנים לגמ' – שאז דרוש שיעשה כל מעינו ועתיו לתלמוד, עכ"ל. וכן איתא בספר חורב מאת רבי שמשון רפאל הירש (פרק פ"ד – חינוך) וז"ל: והנה, התורה מעמידה אותך אל פני השמים והארץ, ואומרת: מהשמים ועד הארץ, מהארץ ועד השמים, כל מה שעניןך רואות – ה' בראם, כל כוח מכוחות הטבע – עבד ה', כל סדרי הטבע – חוקי ה', ו"מלוא כל הארץ כבודו".

אלא לפרקים בשעה שצריכים להנפש מלימודיהם, אבל אין לעשות לימודים אלה קבע לכל הילדים אלא דבר רשות, טפל ללימוד תורה^{י'}. יש אומרים שיש ללמדם לכל הילדים^{י"}. יש אומרים שאין ללמדם בציבור אלא האב ילמד את בנו^{י"}. מיהו בכל אופן אין ללמד לימודים אלה כמטרה בפני עצמם, אלא כענף-עזר לחכמת התורה^{י'} ואין ללמדם קודם שיתחילו ללמוד חומש אלא דרך עראי ע"י סיפור^{כא}.

ה. חכמות שיש בהן צורך בהבנת דיני תורה ולצורך חיי היום יום כגון חכמת הרפואה^{כב}, חכמת התכונה, חשבון, תשבורת (גיאומטריה) ומדידה מותר

התורה מורה לאדם את מקומו ותפקידו לשאת בקרבו את רוח ה' ולהיות המתווך בין ה' והעולם. ובכן, קום והעמד גם את ילדך בין השמים והארץ ולמד אותו להכיר את העולם סביבו, את שדה פעולתו בעתיד. למד אותו להכיר את עצמו; על כוחות החומר והרוח שבו, וילמד לדעת את יצורי הבורא, את עבדי הבורא, את חוקי הבורא, את הבורא. מכאן שיש להביא לפניו ענף-עזר לחכמת התורה: ידיעת הטבע והאדם, עכ"ל. וכן איתא בתשובות מאת הרב יוסף רוזין זצ"ל מרוגוצוב (שפורסמה בקובץ המעין [ניסן תשל"ו]) דהביא ראייה מהרמב"ם הל' רוצח פ"ה ה"ה וז"ל הרמב"ם: אם יסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת, פטור, עכ"ל, שצריך אב ללמד לבנו גם חכמה שאינה לצורך אומנות. עיין לקמן בהערה על קריאת ספרי שאר החכמות מה שיש לדייק על זה.

^{י'} תשובות הרב בלוח שם.

^{י"} רש"ר הירש שם.

^{י"} הרב יוסף רוזין שם.

^כ רש"ר הירש שם. עיין בספר התקופה ובעיותיה מהרב יוסף אברהם וולף זצ"ל ח"א שער ג' פרק "לימודי חול על טהרת הקודש" שכתב בגנות השיטה המורכבת שלפיה יש שתי מגמות בחינוך: תורה והשכלה כללית, שהרב ש"ר הירש זצ"ל הגדיר כ"שניות", ושחייבים על פי התורה או לוותר על לימודי החול, או ללמד לאור התורה, בשיטת "תורה עם דרך ארץ".

^{כא} הערת הג"ר שריאל רונברג שליט"א.

^{כב} הרשב"א כשאסר ספרי יוניים הוציא ספרי רפואה מכלל הגזירה. גם בשאלת היעבץ ח"א סי' מ"א בסוף התשובה שיבח את לימוד רפואה וז"ל: וביחוד החלק ממנה הנכלל במלאכת הרפואה באשר היא חיי דברייתא והתורה העידה על מציאותה וצוותה לעשותה. אף אם לפי המדומה אבדה אותה חכמה עכשיו מן העולם... ונשתבשו בשרשים, בכל עת דעות שונים מתחדשים... ותולדותיהם כיוצא בהם מפוקפקות. עכ"ז אפילו לא יעלה ביד החוקר בטבע רק מעט מזער בכמות. הנה הוא רב האיכות ושקול כהרבה בשאר חכמות – בפרטות אם יבואר הדבר בנסיון להועיל להיטיב. הנה שכרו מרובה בזה ובבא לכן מן הראוי לטרוח אחריה, עכ"ל. נראה דחשיבות לימוד רפואה הוי גמ' מפורשת בשבת פ"ב ע"א א"ל רב הונא לרבה בריה מאי טעמא לא שכיחת קמיה דרב חסדא דמחדדן שמעתיה. א"ל מאי איזיל לגביה דכי אזילנא לגביה מותיב לי במילי דעלמא, ואח"כ סיפר על עניני בריאות שרב חסדא לימד אותו, וא"ל רב הונא הוא עסיק בחיי דברייתא ואת אמרת במילי דעלמא, כ"ש זיל לגביה.

ללמוד באופן עראי^כ. חשבון בסיסי שיש בו צורך לכל נפש, נהגו ללמד אפילו בחדרים^{כד}.

ו. עיתונים מותר לקרותם שהרי הם מודיעים מה שנעשה עתה וזה נצרך להרבה בני אדם לדעת הן במה שנוגע לעסק והן במה שנוגע לשארי עניינים אבל

^{כב} דתנן באבות פ"ג מ"ח רבי אליעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה, ופירשו תוס' יו"ט ותפ"י ומהר"ל בדרך חיים שגימטריאות היינו חכמת המדידה והתשבורת. והוסיף תוס' יו"ט כל עניני חשבון ומספר והנדסה, ופי' זה משמע גם מרמב"ם הל' גניבה פ"ח ה"א וז"ל: וכן במדת הקרקע צריך לדקדק בחשבון משיחת הקרקע על פי העיקרים המתבארים בכתבי הגימטריאות, עכ"ל, וכן בהל' קידוש החודש פ"א ה"ב. ורבינו בחיי בפירושו על מתני' הנ"ל כתב וז"ל: ודבר ידוע כי שבע חכמות כולם הן הן סולם לעלות לחכמת האלהות שהיא השביעית, שכולם מתאימות כאחד נכללות בתורה, ואין עיקר כל המצות שבתורה והתכלית שלהן אלא להגיע אל החכמה הזאת השביעית האחרונה, כי שאר החכמות אין החכם השלם משתמש בהם כי אם לרקחות ולטבחות ולאופות, עכ"ל. מכל זה משמע שמותר לעסוק בחכמות אלו באופן עראי. יש עוד הרבה ספרים שכתבו דומה לענין זה ששאר חכמות הן כמו סולם ואלו הם: רמב"ם מורה נבוכים ח"א פ' ל"ד, מהר"ל נתיבות עולם נתיב התורה פי"ד, מהרש"א הוריות י' ע"א, דברי חמודות ברכות פ"ה ס"ק מ"ג. וכן הרמח"ל בדרך חכמה כתב על הצורך ללמוד הנדסה, תשבורת, ותכונה וכדומה שיש בהם צורך בעשיית המצוות כראוי. וכן הגר"א אמר "כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד" (הקדמת ר' ברוך משקלוב לספר אוקלידוס נדפס תק"מ), וכן מסופר על הגר"א בהקדמת תלמידו ר' ישראל משקלוב לפאת השולחן וז"ל: כה אמר כל החכמות נצרכים לתורתנו הק' וכלולים בה וידעם כולם לתכליתם והזכירם חכמת אלגעבר"א ומשולשים והנדס"ה וחכמות מוסיק"ה ושיבחה הרבה, עכ"ל.

אמנם, הרב בלוך כתב בתשובתו סי' ג' וז"ל: עניני מדע שאין להם שייכות לדעות ואמונות כמו חכמת החשבון והנדסה ובכללם גם שפות העמים, אף כי בעצם אין בהם איסור, אבל יש בהם משום בטול תורה, עכ"ל. נראה לישב דחכמות האלו אינן מותרין אלא לפי הצורך כמו שהוא עצמו התיר בהמשך דבריו וז"ל: לאלה שיש להם צורך לזה לפי מעמדם כדמצינו דהתירו ללמוד חכמת יונית לבית ר"ג מפני שקרובים למלכות, עכ"ל. ועיקר דבריו לא מיירי אלא בענפים של החכמת האלו שאין להם צורך כ"כ לרוב שומרי תורה ומצוות, משא"כ החשבון הבסיסי שהילדים לומדים.

^{כד} כתב בתשובות הגאונים (ר' ישראל משה חזן ז"ל, שארית הנחלה, עמ' י"ג) וז"ל: משמיה דר' האי גאון איתמר: מותר ללמד תיבנות של בית הכנסת אגב לימוד התורה, כתב ערבי וחשבונות, אבל שלא עם התורה, אינו נכון, עכ"ל. וכן איתא בשו"ת זרע אמת (לר' ישמעאל ב"ר אברהם יצחק, ח"ב יו"ד סי' ק"ז) שדחה לימוד שאר החכמות לילדים קטנים אבל כתב וז"ל: וכמו חצי שעה או שעה מהיום מלמדים אותם קצת לפי דעתם ולפי שנותם לכתוב ולקרות בלשון לעז צח וחכמת המספר לפי דעתם אבל עיקר הזמן הוא בלימוד מש' וגמ' וכו', עכ"ל. וכן כתב ר' עקיבא איגר (אגרות סופרים סי' יח מכתב מר"ח שבט, תקפ"ו) וז"ל: וטוב תורה עם דרך ארץ, ללמוד אותם כשעה ושתיים ביום מלאכת הכתיבה והחשבון, עכ"ל.

עניינים שכבר עברו מן העולם [היסטוריה] מה לנו לדעת אותם^כ. בזמנינו, שהעיתונים מלאים דברים שאין בהם שום צורך [כי עליהם למלאות כל יום כו"כ דפים], הרי דין הדברים האלה כדין עניינים שכבר עברו, א"כ אין היתר כי אם לקרוא הכותרות בהעברה, ואם יראה איזה ענין הנחוץ לו יוכל להסתכל בגוף הידיעה^כ. אם אפשר לראות על ידי לימוד היסטוריה השגחת ה' בעולם וכדומה, מותר^כ. וכן אם אפשר ללמוד להכיר את התפתחות התרבות האנושית שזה נוגע לנו ביצירת השקפה נכונה על הדעות הנפוצות בעולם שאנחנו חיים בו, או אם רואים בזה קיום נבואות התנ"ך, משא"כ ידיעת קורות בתי המלוכה, ידיעה שהיא רחוקה מהחיים^כ. כמו לימוד חכמת הטבע, גם לימוד זה אין ללמוד כמטרה בפני עצמו אלא כענף-עזר לחכמת התורה.

ז. לימוד הגיאוגרפיה הפיסית נכלל במצוה להכיר את הבורא אבל לא הגיאוגרפיה הפוליטית והכלכלית^{כט}.

ח. ללמוד חכמות חיצוניות כדי ללמוד אומנות להתפרנס ממנה אין שום איסור^ל. ויש שהתירו אפילו בקביעות^{לא}, שלימוד אומנות כדי להתפרנס היא

^כ לשון ערוך השלחן או"ח סי' ש"ז ס"ק ט'. ומזה נלמד שעניני חדשות שאין להם צורך לגוף וממון אסורים משום ביטול תורה. גם המור וקציעה סי' ש"ז, ורע"ב על המשנה בסנהדרין פ' חלק הקורא בספרים החיצוניים אין לו חלק לעוה"ב כתבו האיסור לקרוא על עניינים שכבר עברו. הערת הג"ר שריאל רונברג שליט"א.

^{כז} מור וקציעה שם.

^{כח} ספר חורב שם וז"ל: היסטוריה כללית, יותר לשם הכרת התפתחות האנושות מאשר ידיעת קורות בתי המלוכה, ידיעה שהיא רחוקה מהחיים. שני לימודים אלה, הטבע וההיסטוריה, יתחילו מן התנ"ך, יהיו חדורים רוח התנ"ך ויעוררו בכל מקום במחשבה ובהרגשה את ידיעת ה' ואת ייעוד האדם, עכ"ל.

^{כט} התקופה ובעיותיה מאת הרב יוסף אברהם וולף חלק חנוך ש"ג פרק לימודי חול על טהרת הקודש (א). מקורו מספר חורב (שם).

^ל ר' אלחנן וסרמן בקובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז ס"ק ג', וכן מוכח מירושלמי פאה פ"א מ"א שאלו את רבי יהושע מהו שילמד אדם את בנו יונית אמר להם ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה דכתיב "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א:ח) והתני רבי ישמעאל "ובחרת בחיים" (דברים ל:יט) זו אומנות מעתה אסור ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב "והגית בו יומם ולילה" רבי בריה דר' חייא בר ווא בשם ר' יוחנן מפני המסורות [פי' תולדות יצחק – ומשני דלשון וחכמת יונית להכי אסרו מפני שמביא לידי מסורת שיש לו קירוב הדעת עמהם ויכול להלשין באין מבין כונתו ולכן אסרו ללמוד יונית]. מכאן שפשוט לגמ' שאין איסור ביטול תורה בלימוד אומנות.

^{לא} ר' אלחנן וסרמן שם מדכתב בס"ק ג' דאין שום איסור ואח"כ כתב בס"ק ד' דהיכא שאין צריך ללומדה בתורת אומנות אלא רוצה להשתעשע בה יש מקום לאסור ואעפ"כ התיר באופן עראי משמע דבס"ק ג' מותר אפילו קבע. מיהו, הרב בלוך כתב בסי' ג' שצריך לתת דין קדימה בזמן ובחשיבות ללימודי קודש אפילו אם לומד לצורך אומנות.

מצוה^{לב}. ומזה הטעם פוסקין בשבת על התינוק ללמדו אומנות, דזה בכלל חפצי שמים^{לג}. והיתר זה שייך אפילו בחכמות שכתבתי לעיל שיש בהם איסור ביטול תורה^{לד}. מיהו צריך שקול הדעת שלא להרבות יותר מהצורך האמיתי^{לה}. ופשוט

^{לב} איתא בקידושין כ"ט ע"א, ת"ר האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וי"א אף להשיטו במים, רבי יהודה אומר כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסטות, ליסטות ס"ד? אלא כאילו מלמדו ליסטות. ובדף ל' ע"ב, ללמדו אומנות מנלן? אמר חזקיה דאמר קרא "ראה חיים עם אשה אשר אהבת (קהלת ט:ט) אם אשה ממש היא כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות, אם תורה היא כשם שחייב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אומנות.

^{לג} שבת ק"נ ע"א ותנא דבי מנשה משדכין על התינוקות ליארס בשבת ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות, אמר קרא "ממצוא חפצך ודבר דבר" (ישעיה נח:יג) חפצך אסורים חפצי שמים מותרין.

^{לד} דומיא דחכמת יוונית הנזכרת בירושלמי דפאה לעיל דלולא הטעם דמסורות היה מותר אף חכמת יוונית לצורך פרנסה.

^{לה} תנן בקידושין פ"ב ע"א רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו וכו' רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ושאר כל אומנות אינן כן כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב אבל התורה אינה כן אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו. כתב בח' חתם סופר בבבא בתרא כ"א ע"א וז"ל: אין לתינוקות ישראל ללמוד שום אומנות ושום חכמה כ"א תורת ה' דקיי"ל כר' אילעי [בגירסתנו ר' נהוראי] סוף מס' קידושין מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה ולכשיגדל ולא הצליח בתורה אז יטריח עמו ללמדו אומנות כדעביד רב לבריה בפסחים קי"ג ע"א, עכ"ל. נראה שהתכוין להביא ראיה ממעשה דרב שכן ההלכה. וכן כתב אג"מ או"ח ח"ב סי' קי"א דהלכה כרבי נהוראי, מדלא הביא הרמב"ם בהלכותיו דהאב חייב ללמד בנו אומנות, וכתב דהא דמנה הרמב"ם בהל' שבת פ' כ"ד ה"ה בדין חשבונות של מצוה שמותר בשבת הא דללמדו אומנות, אינו ראיה שלא פסק כר' נהוראי, דמדלא הזכיר רק אגב גררא, וז"ל: יש לפרש בתינוק כזה שאין לו הכח ללמד תורה או שללמדו אומנות לא קאי על תינוק אלא על גדול שצריך לפרנסה, עכ"ל. וכתב עוד שם שאף רבי נהוראי וז"ל: מודה שאין לסמוך על הנס, אבל סובר שכיון שרוב בני"א בקטנותם א"א להם ללמד תורה כראוי אם ילמדו אז גם אומנות אף בזמנם, והתורה חייבה להאב ללמד את בנו תורה בע"כ שיכול לסמוך ע"ז שיזמין לו השי"ת איזה עבודה בגדלותו בשעה שיצטרך להרויח לפרנסתו ופרנסת אשה ובנים, כזו שיוכל אף בלא למוד ועסק בזה בילדותו קודם שהוצרך לפרנסה, עכ"ל. וכתב עוד שכיון שאם ילמד לבנו גם אומנות לא יוכל ללמוד תורה כראוי הוי ימיו ילדות כמו שבתות ויו"ט וזמן תפלה שלא שייך בהם גזירת "בזעת אפיק תאכל לחם" (בראשית ג:יט), אבל כשיגדל חייב לעשות מלאכה להתפרנס, שבזמן המשנה היו אז במדרגה ללמוד ביחד עם עשיית מלאכה, משא"כ בזמננו שכל חיינו אין מגיעין רובא דרובא למדרגה כזו שלכן התירו ליטול שכר בעד רבנות ולימוד תורה. וכתב אג"מ ביו"ד ח"ד סי' ל"ו אות א' וז"ל: ואפילו להחולקים עליו ומחייבין ללמד לבניהם אומנות, אין מחייבין ללמד להם אומנות שלפי דעתם יוכל להתעשר מזה. ולא רק מחמת שאין מחויבין ליותר – דעל זה יאמרו

דה"ה לשאר צרכי הגוף. אבל אסור ללמוד בקביעות חכמת האומות שאינה לצורך ביצוע האומנות אפילו יקבל על זה שכר, כגון שלומד דברים רק כדי שיהיה נחשב אדם מלומד, אפילו אם צריכים ללמד כדי שיקבל תעודה, שגם בזה יש איסור ביטול תורה^ל.

האבות שמצד אהבתם להבנים רוצים ללמדם אומנות שגם מעשרת – ולכן מסיק ר"מ שמחשבה זו הוא שקר. דאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו שלכן צריך להתפלל למי שהעושר והנכסים שלו. וללימוד אומנות נקיה וקלה אין צורך בחסד השי"ת במדינה זו להרבה זמן, ואדרבה במדינה זו, ואף בכל העולם, כמעט כל העשירים נעשו שלא משום לימוד איזה חכמה, לא רפואה ולא הנדסה (אינזינערא) ולא אף חכמת החשבון. ואף שהיו חכמים באיזה מקצוע, לא נתווסף להן בשביל חכמתם אף לא פרוטה אחת יותר משאר עשירים. אלא הוא רק מתנת הקב"ה לפי זכותו ולפי מזלו, עכ"ל.

^ל ברכת שמואל על קידושין סי' כ"ז אות ז'. רוב מפרשי הירושלמי פי' דהירושלמי שם דחה דברי רבי יהושע דקושיית הגמ' הוי דאם אסור מטעם "והגית" היה אסור ללמד את בנו אומנות, וע"כ צ"ל דאיסור לימוד חכמת יונית הוי מטעם אחר משום גזירה, וא"כ "והגית" אינו אלא חיוב לעסוק איזה זמן בתורה ביום ובלילה, כן פי' תולדות יצחק, יפה מראה, מהר"א פולדא, והגר"ח קניבסקי שליט"א. וכן משמע מקובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז אות ג'. מיהו הברכת שמואל פי' דהירו' הקשה למה לא יהיה היתר ללמוד חכמת יונית משום אומנות, דהרי אומנות מותר משום דהוי סיבה לשמירת התורה שלא יבא ללסטיות, ומשני דכיון דחכמים אסרו ללמוד חכמת יונית לכן חזרה להיות אסורה משום ביטול תורה מפני שכבר אינה סיבה לשמירת התורה שהרי היא גופא אסורה והוי כמי שמתפרנס ע"י ליסטיות דהוי ביטול תורה מפני שאין לו ההיתר שהוא עוסק באומנות כדי שלא יבא לליסטיות. כל זה הוי נפ"מ לגבי הא דתני בספרי "ודברת בהם" עשה אותם עיקר ואל תעשם טפילה שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם שלא תערב בהם דברים אחרים שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמד חכמת האומות העולם ת"ל "ללכת בהם" (ויקרא יח:ד) ולא להפטר מהם, וכה"א "יהיו לך לבדך" (משלי ה:יז) "בהתהלך תנחה אותך" (שם ו:כב). ופי' הברכת שמואל (שם) וז"ל: עשה אותם עיקר ואל תעשם טפילה היינו דחיוב של ת"ת שיהי' אצל האיש הישראלי התורה עיקר וח"ו שלא ידמה שיש עוד השכלה והשלמה אנושיות שאם היה עוד השכלה בעולם אז היה השי"ת נותנה לנו על הר סיני אלא כל איש יקבע בדעתו דהתורה היא העיקר וח"ו שאין בעולם דבר שע"י יושלם האדם דח"ו עי"ז עושה את התורה לטפילה, ועוד שלא תערב בה דברים בטלים אחרים, הביאור הוא כמו שמערבין תבלין במאכל להמתיק המאכל ג"כ הוא ביטולה של תורה שממעט חשיבותה של התורה הק', ואמר עוד שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמות האומות העולם, ת"ל "ללכת בהם" ולא להפטר מהם, ביאור הדברים, כמו שאמרתי דכל איש ואיש מישראל החיוב עליו כל היום וכל הלילה בלימוד התורה אלא ע"י דבא מצוה לידו שצריך לו להפסיק או ד"א שהוא ג"כ מצוה ע"כ הוי זה בכלל ללכת בהם דהרי הולך הוא תחת העול הק' של ת"ת ואפי' מי שאי אפשר לו ללמוד כלל או שטרוד בפרנסתו ועוסק בעסקיו מ"מ הוא נושא בעול להיות טפל ללומדי התורה הוי כמו זבולון ויששכר, וע"כ לא הוי ח"ו בכלל להפטר מהם אלא בכלל ללכת בהם אולם לא כן אם לומד דבר אחר שאמר אלך ואלמוד חכמת האומות והיינו שלומדה בקביעות והיא חשובה בעיניו להתפאר בה אז נקרא דנפטר מהתורה דיש לאותו האיש עוד דבר חשוב בלב ומצרפה להתפאר בה ע"י שחשובה היא בעיניו ע"כ זהו ביטול תורה ועל ביטול תורה לא מהני מה שמשתלם תשלומין ומתפרנס עי"ז, דאדרבה זה גרע יותר דעושה ביטול תורה בידים ומסיר את התורה מלבו

ט. לימוד שפת המדינה נהגו להתיר ברוב המקומות^{לז}, וכן נימוסים הנצרכים לחיי היום יום^{לח}, אבל אין ללמוד החוקים של אומות העולם מפני ביטול

וגם נהנה מהעבירה, עכ"ל. וכמו שאסור להתפרנס מלימוד חכמת יוונית, כן אסור להתפרנס מלימוד חכמת האומות בקביעות. אבל עדיין צריך לעיין באיזה חכמה מיירי הברכת שמואל שאסור, שהרי פשוט שחכמה שזקוק לה כדי לעשות האומנות מותר, כגון הרוצה להיות רופא או מהנדס צריך ללמוד הרבה חכמה כדי לדעת לעשות פעולת אומנותו. וכן דברים הדומים לחכמת יוונית משמע דמותרים ללמוד, דרך חכמת יוונית אסרו, מכלל דהדומה לו מותרין, וכתב יפה מראה על הירו' על חכמת יוונית וז"ל: לומד אדם כדי להתכבד דלשתמען מיליה דמהאי טעמא התירו לקרובים למלכות עכ"ל, ורק חכמת יוונית אסורה ללמוד מפני המסורות. אלא נראה דאסור ללמוד חכמות אחרות שאינו לצורך האומנות אע"פ שבלעדן אי אפשר לקבל תעודה בשביל לעסוק באומנות. וכן כתב ג"כ אג"מ יו"ד ח"ד סי' ל"ו תחלת אות י"ב וז"ל: וגם צריך לידע כי רבותינו הראשונים שעסקו ברפואה הוה לימודם מספרי רפואה שחברו איזה רופאים גדולים. או מרופא גדול אחד מפורסם בביתו. וגם לא הוצרך ללימודים אחרים לזה, וכמעט שלא ביטלו מלימוד התורה, ובזה"ז לא שייך זה, כי צריך דווקא לבתי ספר שלהן, שהוא לפרוש מלימוד תורה, עכ"ל. וה"ה שאסור מה שמקבלים כסף מהאוניברסיטה או מאיזה מוסד אחר כדי ללמוד דברים שאין לו צורך בהם לשום אומנות או תועלת מעשית, רק שהוא יהיה נחשב אדם מלומד. מסתבר שכדי ללמד סטודנטים או לכתוב ספר לצורך פרנסה, מותר.

לז כתב בתשובות הגאונים (ר' ישראל משה חזן ז"ל, שארית הנחלה, עמ' י"ג) וז"ל: משמיה דר' האי גאון איתמר: מותר ללמד תינוקות של בית הכנסת אגב לימוד התורה, כתב ערבי וחשבונות, אבל שלא עם התורה, אינו נכון, עכ"ל. וכן איתא בשו"ת זרע אמת (לר' ישמעאל ב"ר אברהם יצחק, ח"ב יו"ד סי' ק"ז) שדחה לימוד שאר החכמות לילדים קטנים אבל כתב וז"ל: אנו שיושבים בין האומות ואנו מפוזרים ביניהם צריכים אנו ללמד את בנינו בקטנותם לשון לעז בקריאה ובכתיבה כהוגן וכשורה, כדי שיהיו מורגלין בו בקטנותם, דאל"כ יקשה להם ללמוד אחר שיתגדלו וע"כ אנו מוכרחים לתת קצת זמן גם לזה כדי שכאשר יצאו לפעולתם ולעבודתם יהיו גברי בגוברין וגם מי שתורתו אומנותו הוא צריך לזה והוי בכלל משנ' יפה ת"ת עם דרך ארץ דזהו בכלל מלאכה או סחורה, עכ"ל. וכן הרב יחזקאל לנדא, בעל נודע ביהודה כתב בדרושי הצ"ח דרוש ל"ט וז"ל: אמנם גוף הדבר לשבח הנימוסים, ולדעת דקדוק הלשון של העמים, גם אני משבח מאד וכו' ומצינו שגם בכתבי קודש גנו אותנו בעת שלא ידענו לדבר בלשון עם ועם, ואל יעלה בדעתכם שאתם יודעים לדבר בלשון אשכנז, כי אין זה נקרא יודע רק מי שידוע לאמרו בדקדוק של אותו לשון, וזה לשון הרמב"ם פ"ב מה' ק"ש הלכה י' קורא אדם את שמע בכל לשון שיהי' מבינה, והקורא בכל לשון צריך להזהר מדברי שבוש שבאותו לשון, ומדקדק באותו לשון כדרך שמדקדק בלשון הקודש עכ"ל רבינו הגדול, ונחמי' אמר "ובניהם חצי מדבר אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית, וכלשון עם ועם" (נחמיה יג:כד), הרי שגינה אותם מאד על שלא ידעו לדבר בלשון עם ועם וכו', גם בימי הנביאים האחרונים מצינו דניאל חנניה מישאל ועזרי' שצוה המלך ללמדם ספר ולשון כשדים, ונתגדלו בגדולה, וגם בתורה ובמע"ט, כי הירא את ה' עיניו בראשו, ויאחז בזה ובזה, והתורה עקר, ואעפ"כ לומד גם לשון צח ונמוסיים הנכונים המדריכים את האדם לכל דרך טוב, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטיילה, והרי עקר מלאכתנו הוא מו"מ, וצריך לידע כתב ולשון, וכן הסנהדרין שהם היו עמודי הדת של תורה, היו צריכים להבין לשונות העמים, עכ"ל. מקור נוסף לכאורה להתיר לימודים אלה, הוי הגמ' בסוטה מ"ט ע"ב דתנן במתני' בפולמוס של אספסיינוס גזרו וכו' ושלא ילמד אדם את בנו יוונית, והקשו בגמ' איני, והאמר רב בא"י לשון סורסי למה אלא אי לשון

תורה^{לט}. שאר שפות צריך לדון כמה יש צורך בידיעתם^מ. נראה שגם הוראות שימוש של חפצים אין בהם חשיבות ספרי חכמה, אבל ללמוד בהם לצורך ודאי מותר.

י. נשים חייבות ללמוד הדינים השייכים להן^{מא}, וספרי מוסר^{מב}, וגם אצלן צריך שיהיה העסק בחכמות החיצוניות טפל לזה ורק כענף-עזר לחכמת התורה^{מג}.

הקודש אי לשון יוונית, ותירצו לשון יוונית לחוד וחכמת יוונית לחוד, וכתב רש"י וז"ל: אי לשון יווני שהיו קרובין לארץ יון ולשון יון יפה מזה, והיה לו לספר בו, עכ"ל, אלמא דשרי ללמוד שפות ואין זה דומה לחכמת יוונית שאסרו גם משום ביטול תורה כדאיתא בירושלמי פאה לעיל. אמנם הלכה למעשה, היו מקומות שהתנגדו ללימודים האלה, כגון ישיבת וולוז'ין שנסגרה מתוך סירוב להכניס לימודים כאלה. וכן רבני ירושלים לפני כמאה שנים אסרו בחרם לימוד לשונות זרים, אע"פ שמותרים על פי דין. ^{לח} הנודע ביהודה שם.

^{לט} מור וקציעה או"ח סי' רכ"ד על הרואה חכמי אומות העולם צריך לברך וז"ל: פשוט שהכוונה על החכמים בשבעה חכמות המפורסמות, שהם מורות על חכמת הבורא יתברך, שיסד עולמו בחכמה, והם התוכנים המובהקים היודעים חוקות שמים להודיע תולדות הימים בטרם היותם, והחוזים בכוכבים, שיודעים לחשב ולשער מהלך ומצב הגרמים השמימיים, שהיא חכמה ובינה שנודענו בה אנחנו לעיני העמים, בחישוב תקופות ומזלות בדיוק, כידוע ממאמר רז"ל (כתובות קי"א ע"א), ובאו אומות העולם וירשוה ממנו, כמפורסם בספרים, אבל החכמים בדתיים הנימוסית א"צ לומר שאין לברך עליהם, כמ"ש כפשיטות הרב ב"י בשם הפוסקים כי חכמת מה להם וכו', עכ"ל. מסתבר דכיון שאין לברך עליהם, גם לא נחשב חכמה להתיר ביטול תורה.

^מ נראה דיש איסור ביטול תורה אם אין מספיק צורך, כדאיתא בתוס' מנחות ס"ד ע"ב ד"ה ארור אדם אשר ילמד את בנו חכמת יוונית וז"ל: והא דמשמע לקמן בסוף שתי הלחם (דף צ"ט ע"ב) דמי שלמד כל התורה כגון בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל שרי אי לאו משום דכתיב "לא ימוש", ולמ"ד אפי' לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים מצות לא ימוש משמע דשרי, היינו היכא דאיכא צורך דשמא היה קרוב למלכות, כדאשכחן בסוטה (דף מ"ט ע"ב) דשל בית רבן גמליאל התירו להם ללמוד חכמת יוונית מפני שקרובין למלכות, ומה שלא התיר לו ר' ישמעאל שמא לא היה כל כך צורך ציבור כמו בר"ג, עכ"ל, אלמא דלימוד חכמת יוונית לא התירו לקרובים למלכות אלא לצורך גדול. נראה דלימוד שפות זרות לגבי שאר אדם הוי כלימוד חכמת יוונית לקרובים למלכות, דכל אדם הוא קרוב לבני המדינה כמו שמנהיגי ישראל קרובים למלכות, ומה התם לא התירו אלא לצורך גדול, אף הכא נאמר כן. ולכן היו קהילות שלא התירו לימוד שפת המדינה ולגבי שפות זרות צריך לדון לפי מידת הצורך. וכן איתא בתשובה מאת הרב בלוח סי' ג' ששפות העמים אינן מותרות אלא לאלה שיש להם צורך לפי מעמדם.

^{מא} בית יוסף או"ח סוף סי' מ"ז.

^{מב} משנה ברורה או"ח סי' תר"ג ס"ק ב' כתב בשם האר"י ז"ל והגר"א על הצורך ללמוד ספרי מוסר, שאין זה מדין תלמוד תורה אלא מדין תשובה, ותשובה שייכת גם לנשים.

^{מג} ר' אלחנן וסרמן בקובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז ס"ק ד' כתב וז"ל: ויש להסתפק בטעמא דאין לעשותם קבע, אם הוא משום ביטול תורה, א"כ אפשר דלא שייך זה אלא באנשים ולא בנשים, מיהו באמת גם נשים חייבות ללמוד כדי לידע איך לקיים המצות שחייבות בהן, או אפשר, דאפילו בלאו הכי טעמא אין לעשותן קבע, שלא יתן להם חשיבות כחשיבות התורה, ולא ישכח כי תכלית

ובפרט צריכות להזהר בזה המורות בבתי ספר לבנות^מ, אבל כל החכמות האסורות משום ביטול תורה, לא שייך לאסור לנשים^{מה}.

יא. יש אומרים שתלמיד חכם שהשלים את עצמו בלימוד התורה והתלמוד יש לו לעסוק בחכמות החיצוניות^מ באופן עראי. יש לזה כמה טעמים: (א) הכרת

היצירה היא רק התורה, ובהקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות האריך שם לבאר, מאמרם, אין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, כי אין כונתם לומר שאין צורך לעולם בשום חכמה זולת התורה, כי באמת כל החכמות נצרכות לישוב העולם, אלא שאינן התכלית רק אמצעים להתכלית, אבל תכלית כל הבריאה היא התורה לבדה, והעושה שאר חכמות קבע נראה מדעתו שהן תכלית בפני עצמן, וזהו נגד דעת תורה, עכ"ל. נראה לי דדברי רב האי גאון המובאים בשו"ת הריב"ש שהבאתי לעיל בתחלת הפרק משמע כצד השני שיש חשש שימעט בערך התורה ע"י עסק קבע בחכמות החיצוניות. מיהו נראה כמו שכתבתי לעיל על מצות "ללכת בהם" שיש שני דיני עיקר: א' מצד "ודברת בהם" שלא יחשוב שצריך להוסיף חכמות אחרות על חיוב לימוד תורה, וזה לא שייך בנשים שיכולות לעסוק באופן קבע בשאר חכמות, וב' מצד "ללכת בהם" שזה שייך לנשים דהוי ענין השקפה. ונראה דהיינו שני הצדדין שכתב ר' אלחנן שיש שני דיני קבע.

^מ עיין בספר התקופה ובעיותיה מהרב יוסף אברהם וולף זצ"ל ח"א שער ג' פרק "לימודי חול על טהרת הקודש" שכתב בגנות השיטה המורכבת שלפיה יש שתי מגמות בחינוך: תורה והשכלה כללית, שהרב ש"ר הירש זצ"ל הגדיר כ"שניות", ושחייבים על פי התורה או לוותר על לימודי החול, או ללמד לאור התורה, בשיטת "תורה עם דרך ארץ".

^{מה} ירושלמי פאה פ"א ה"א שאלו את רבי יהושע מהו שילמד אדם את בנו יוונית. אמר להם ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה דכתיב "והגית בו יומם ולילה" וכו' רבי אבהו בשם ר' יוחנן מותר לאדם ללמד את בתו יוונית מפני שהוא תכשיט לה, ואע"פ ששמעון הקשה עליו בירושלמי שאולי לא שמע מר' יוחנן, מכל מקום איתא בירושלמי סוטה פרק עגלה ערופה הט"ו שר' אבהו אמר שודאי שמע מר' יוחנן, וכן גרס בפירוש תבונה על מס' פאה.

^מ הרמב"ם כתב בהל' יסודי תורה פ"ג ד-גודל החיוב ללמוד חכמת הטבע אחרי שלמד כל התורה כדמבואר לקמן בהערה על קריאת ספרי שאר החכמות. ופי' המאירי על מתני' באבות פ"ג מי"ח הנ"ל וז"ל: כיון להדריך האדם בלימודו וכו' ורמז דרך קצרה שאין ראוי לו שיכנס בחכמות הטבעיות והאלהיות עד שימלא כריסו לחם ובשר ויין, ר"ל חכמת התלמוד וכו' ואמר שאחר שהשלים עצמו בחכמת התלמוד יתחיל בחכמות אחרות. ואמר שהמבוא להם הם הלמודיות והם תקופות ומזלות וגימטריאות, רומז אל חכמות התכונה והמספר והתשבורת והשיעור, ומהן יבא לטבעיות ולאלהיות כמו שידענו ונודע למבינים, עכ"ל. והרע"ב פי' על מתני' הנ"ל וז"ל: כמו הפרפראות שרגילין לאכול בסוף הסעודה לקנוח דרך תענוג, כך החכמות הללו מכבדות את בעליהם בעיני הבריות, עכ"ל, משמע שעיקר זמן לימוד החכמות הוא אחרי שכבר למד תורה. והגר"א, אע"פ שדחה שיטת הרמב"ם דמעשה בראשית הנזכר במס' חגיגה (י"א ע"ב) היינו חכמת הטבע, כדאיתא ביו"ד סי' רמ"ו סקי"ח, מ"מ מובא לעיל בהערה שסבר הגר"א דיש ללמוד החכמות. וגם הרמח"ל בסוף דרך חכמה כשכתב הסדר הלימוד הרצוי כתב אחרי לימוד הש"ס, רמב"ם ושו"ע וז"ל: עוד ילמוד מלאכת ההגיון והמליצה והשיר עד שידע אותם ויזהר ללמוד אותם מספרי המחברים שקצרו בהם. עוד ילמוד עקרי ההנדסה התשבורת והתכונה הראשיים עד שידעם ושאר החכמות והמלאכות מה שצריך לו ילמוד עד שידעם, עכ"ל. וכן כתב הנצי"ב בהרחב דבר דברים לב:ב וז"ל: אי אפשר לקוות להשיג מעלת התלמוד וחכמת הטבע יחד, אם לא שיקדים עמל התלמוד הרבה, ואחר שכבר

בורא העולם^{מז}, (ב) כמה שיחסר לו בידיעתם, יחסר לו בהבנת התורה^{מח}, (ג) עי"ז יתכבד בעיני הבריות ויתרבה עי"ז כבוד התורה^{מט} שנא' "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה"¹. העיר על זה הג"ר שריאל רונברג שליט"א "תמהני אם יש מי בדורנו שאפשר לומר עליו שהשלים את עצמו בלימוד תורה".

עמל ומצא כדי מדתו, אז יכול להפנות גם לשערי חכמות, ויהיו שניהם שמורים ומתקיימים בידו וכו', וע"י חכמת הטבע שנמשל לשמש, כמבואר בקהלת "מה יתרון לאדם שיעמול תחת השמש", דמשמע הטבע מגיע עוד לכבוד לפני אוה"ע ולעשות גדולות בישראל, אבל סדר הגידול העיקר הוא הגשם [תלמוד], ואח"כ טוב בדברי אגדה שנמשל לטל, ואח"כ טוב להמתיק עוד כחו ע"י חכמת חיצונית שהוא השמש, משא"כ בעוד לא גדל בלימודו, אין חכמת חיצונית מועיל למעלת כבוד הישראלי כלל, ולא עוד אלא אפילו לימוד המקרא והעיון בו שנמשל לטל, באים חכמות חיצוניות ומגביהים המוסר היוצא מהם, ומטים המקראות לעקלקלות, עכ"ל.

^{מז} רמב"ם הנ"ל.

^{מח} הקדמת ר' ברוך משקלוב לספר אוקלידוס בשם הגר"א הנ"ל.

^{מט} רע"ב ונצי"ב הנ"ל.

¹ דברים ד:ו.

פרק ח' – הלכות ספרי חשק

א. דברי חשק אסור לקרוא משום מושב לצים^א, ועובר משום "אל תפנו אל האלילים"^ב אל תפנו

אל מדעתכם ויש בהם גם משום מגרה יצר הרע בנפשו^ג. י"א דלא שייך "אל תפנו אל האלילים" אלא בדבר השייך לעבודה זרה^ד. דברי חשק כולל ספרים וסרטים או אתרים באינטרנט שאין בהם הצניעות המקובלת אצל שומרי תורה ומצוות.

ב. גם לנשים אסור ספרי חשק אם הם גורמים לגירוי היצר הרע^ה או אם קוראות אותם תמיד^ו.

ג. לא מצינו שום היתר לעסוק בספרי חשק אפילו באופן עראי^ז.

^א תהלים א:א. מקור לזה מהרא"ש שבת דף קמ"ט ע"א בשם ר' יונה.

^ב ויקרא יט:ד. לעיל בלאו ד"אל תפנו" ביארנו דאיכא מחלוקת ראשונים בפירוש הסוגיא דשבת: שם בכוונת הלאו, והשו"ע נקט כדעת המחמירים דשייך לאו זה אפילו באינו עשוי לעבודה זרה.

^ג צ"ע מה מקור השו"ע בזה. א"ת שיש איזה לאו בזה, איזה לאו יש במי שמגרה יצה"ר בנפשו בכה"ג. אי משום "ולא תתורו" (במדבר טו:לט) אין זה אלא בהסתכלות על אשת איש או בהתעסק מחשבתו בהנאות ותאוות תמיד כדכתבתי לעיל על לאו זה. אי משום "לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא יח:ו) הא איתא בסוטה ח' ע"א דאין יצה"ר שולט אלא במה שענינו רואות ואין זה אא"כ יש ערוה לפניו. מסתבר דהוא משום "ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג:י), אבל תימה שכל הדברים המובאים בגמ' הוי ע"י ראיית העינים. לכאורה אין זה חמור משמיעת קול פנויה דמותר. ואפשר דשאני הכא דכל ענין קריאת ספרים הוי גוף הענין של הרהור דהוא איסור דאורייתא ולא שייך לכל הדברים המובאים במס' ע"ז כ' ע"ב דאינם אלא איסורים מדרבנן, מ"מ קשה למה לא כתב זה כמו שכתב משום מושב לצים ואל תפנה. נראה דכתב כן מסברת עצמו וידיעת המציאות, וזה באמת איתא במתני' דסנהדרין דר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצוניים ופי' הרע"ב שדברי חשק הם בכלל זה כמו שמבואר לסוף הספר בהערה על סוגיא הנ"ל דיש לחכמים לאסור ספרים הגורמים נזק למי שקורא אותם.

^ד שו"ע או"ח סי' ש"ז סעיף ט"ז וז"ל: מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק כגון ספר עמנואל וכו' ואף בחול אסור משום מושב לצים ועובר משום "אל תפנו אל האלילים" לא תפנו אל מדעתכם ובדברי חשק איכא תו משום מגרה יצר הרע וכו', עכ"ל. ומש"כ ספר עמנואל מבואר בסדר הדורות שמות הספרים ערך מחברת עמנואל וז"ל: ר' עמנואל בר' שלמה כ"ח מחברות ושירים בלשון צח מאד על כמה ענינים ודברי חשק ואהבת נשים ולכל מחברת ושיר סיפור ענין יפה, עכ"ל. וכתב שם באלף הששי שנת ל"א וז"ל: ר' עמנואל ממשפחת הצפורוני היה בדור זה בעיר פירמו בלמרקו וחבר פי' על התורה וס' שירים, עכ"ל. אם אפילו הספר הזה שנכתב ע"י תלמיד חכם אסור לקרות כ"ש ספרי חשק המצויים בזמננו.

^ה מבואר לעיל במצות "אל תפנו" לפי דעת היד אפרים במגן אברהם.

^ו דשייך בהן "ואהבת את ה' אלקיך" ו"קדושים תהיו" כמבואר לעיל בפרק עשין.

^ז דאז איכא משום "ולא תתורו".

ד. אפילו דברים טובים שבספרי חשק אסור לקרוא, שנאמר "הרחק מעליה דרך ואל תקרב אל פתח ביתה"^ט.

ה. מה שכתבתי לעיל בהלכות ספרי עבודה זרה ומינות בסעיף ט' על הנמצא במקום שמשמיעים דברי עבודה זרה ומינות שייד גם כאן אם נמצא במקום שמשמיעים או מראים עניני חשק.

בכל זה חייב אדם להתבונן כמה גדול כח יצרו וכמה הוא מסוגל להמשך אחרי התאוות החומריות ולבוא לידי עבירה ואין זה בחינם שהתורה אסרה דברים אלה.

^ח תפ"י על מתני' סנהדרין ריש פרק חלק, אע"פ שהתיר ספרי מינים בבית הכסא לת"ח, אבל דברי חשק כתב שאסור דאינו שייד דע מה שתשיב. וכן שמעתי מהגר"נ קרליץ שליט"א.

^ט משלי ה:ח. לענין ספרי מינים איתא ברא"ש ורי"ף סנהדרין ק' ע"ב דאפילו דברים טובים שבהם אסור לקרות. כתב על זה באר שבע (שם) וז"ל: ונ"ל שלמדו כן מדלא התיר רב יוסף לדרוש מילי מעליותא רק בספר בן סירא אלמא דבספרי מינים אפילו מילי מעליותא אסור לקרותן וטעמא משום דכתיב "הרחק מעליה דרך" (משלי ה:ח) ודרשו בפ"ק דע"א (עבודה זרה י"ז ע"א) זו מינות, דילמא ממשיך אחר דברי מינות, עכ"ל. גם מובא בשלטי הגבורים בשם ריא"ז על ע"ז י"ז ע"א דהטעם משום "הרחק מעליה דרך". ובגמ' בע"ז שם בהמשך איתא "ואל תקרב אל פתח ביתה" זו זונה, והעיר הג"ר שריאל רוננברג שליט"א וז"ל: איך יקרא דברים הטובים שבספרי חשק, ויכניס עצמו לנסיון לקרוא גם מהדברי חשק שבאותו ספר. ואם אין בזה משום "הרחק מעליה דרך", יש בזה משום "ואל תקרב אל פתח ביתה", עכ"ל. מה שכתבתי בהלכות ספרי ע"ז ומינות להתיר דברים טובים שבספרים שאין עיקר תפקידם למינות, יש להסתפק אם שייד היתר זה כאן, דהתם מיירי בספרי חכמה שיש בהם קצת דברי מינות, משא"כ הכא שבדרך כלל שאר הספר אין בו תועלת ולא יצא מכלל "מושב לצים".

דפרק ט' – הלכות ספרי חולין

א. אסור לקרוא ספרים שאין בהם שום חכמה או תועלת גופנית^א (חוץ מהאופנים המבוארים להלן), וכ"ש אלה שיש בהם נזק לדעות או גרמת עבירות, משום מושב לצים^ב, וי"א^ג משום "אל תפנו אל האילים"^ד.

ב. יש שהתירו לקרוא ספרי חולין באקראי ודרך עראי, כגון שצריך להנפש מלימודו או שיש לו עצבות^ה, או בבית הכסא ובמקום שאסור להרהר בדברי

^א שו"ע או"ח סי' ש"ז הכל כמו שביארנו בהלכות ספרי חשק.

דע שבנוסף לתוס' והרא"ש בשם רבינו יונה המובאים לעיל בענין מושב לצים, יש גם מפרשים על הא דתנן בפרק חלק בסנהדרין דר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעוה"ב שפירשו דספרי חולין הוי בכלל הא דר"ע, שדייקו כן מהא דרב יוסף אמר בגמ' (ק' ע"ב) דאסור לקרות בספר בן סירא, והם הרמב"ם בפה"מ וז"ל: וספרים החיצונים אמרו שהם ספרי תועים וכן ספר בן סירא והוא היה איש שחבר ספרים יש בהם התולים מעניני הכרת פנים אין בהם טעם ולא תועלת אלא אבוד הזמן בהבל כגון אלא הספרים הנמצאים אצל הערב מספור דברי הימים והנהגת המלכים ויחסי הערבים וספרי הנגון וכיוצא בהן מן הספרים שאין בהם חכמה ולא תועלת גופני אלא אבוד הזמן בלבד, עכ"ל. והרע"ב כתב ג"כ כעין זה וז"ל: בספרים החיצונים ספרי מינים כגון ספר אריסטו היוני וחבריו ובכלל זה הקורא בספר דברי הימים של מלכי עובדי ע"ז ובשירים של עגבים ודברי חשק שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא אבוד זמן בלבד, עכ"ל. וגם התפ"י שמתמיה על הרע"ב דכתב דהקורא בספרים האלה אין לו חלק לעוה"ב מודה דאיסור עשה מיהא איכא משום "ודברת במ" (דברים ו:ז) ולא בדברים אחרים, והתיר רק באקראי. גם רש"י בסנהדרין ק' ע"ב כתב דספר בן סירא אסור לקרות וז"ל: שיש בו דברי הבאי ובא עליהם לידי ביטול תורה, עכ"ל, משמע ה"ה לכל ספרי הבל. מיהו היד רמה הבין האיסור דספר בן סירא באופן אחר דכתב עליו וז"ל: אע"פ שאין בו דברים שמביאין את האדם לידי כפירות, כיון שיש בו דברים שמביאין את האדם לידי ביטול שלא להשען על השם אסור לקרות בו, עכ"ל. ועוד כתב וז"ל: מביאין את האדם לידי ביטול, לומר שאין דרכיו של אדם ביד המקום ואין מועיל לו לבקש רחמים עליהן אלא כפי יצירתו, עכ"ל. מובן מדברי היד רמה דספרי הבל והבאי שאין בהם תועלת וגם אין בהם נזק אינם בכלל האיסור דרב יוסף.

והנה, אע"ג דהב"ח באו"ח סי' ש"ז כתב להתיר כשכתובים בלשון הקדש, לא הבאתי הלכה זו, שהרי הטעם הוא מפני שיש ללמוד לשון התורה ואין זה שייך בשפה שבשימוש בזמננו שאינו כמו לשון התורה ואדרבה ילמד מזה הרבה שכושים כידוע. מיהו נלמד מזה שאפילו מעט חכמה ותועלת יכול להתיר קריאתם.

^ב תהלים א:א.

^ג כדכתבתי בתחלת הלכות ספרי חשק.

^ד ויקרא יט:ד.

^ה שו"ת שלמת חיים סי' שפ"ד ושפ"ה מביא ראייה להתיר לשחק בקלפים לצורך בריאות מבבא בתרא צ"א ע"ב הו"ו מטיילין טליא וטלייתא בשוקא כבר שית עשרה וכבר שב עשרה ולא חששו משום ביטול תורה. הקשה לי הר"מ משה שחר מנ"ל שדברו דברים בטלים, אולי דברו ביניהם הלכות שבת או פרשת השבוע או עכ"פ סיפורי צדיקים. נראה דאעפ"כ א"א דליכא ביטול תורה קצת. וכן מוכח יותר במש"כ הרמב"ם בשמונה פרקים (פ"ה) וז"ל: וכן מי שהתעורר עליו מרה שחורה [עצבות], יסירה בשמיעת הניגונים ובמיני זמר ובטיול הגנות ובבנינים הנאים וחברת

תורה^י, אבל עדיף לעסוק בדברים שמוסיפים חכמה ויראת שמים^י. לא נאמר היתר זה אלא בספרים שאין בהם נזק^י. ויש שלא חלקו בין קבע לעראי^ט.

הצורות היפות וכיוצא בהם ממה שירחיב הנפש, ויסיר חולי המרה השחורה ממנו, עכ"ל, שבודאי איכא קצת ביטול תורה ע"י התבוננות על מה ששומע ורואה, אבל תימה דיש לחלק דהתם הוי בהליכה באופן עראי ואינו ממשיך כל כך כמי שיושב ומשחק, ולכן אינו שייך מושב לצים.

^י מור וקציעה סי' ש"ז וז"ל: גם בחול בקבע ודאי אסורים בכל גוונא משום שיחת חולין ודברים בטלים לכל הפחות, ואינן מותרין אלא באקראי ודרך עראי או בבית הכסא ובמקום שאסור להרהר בד"ת, עכ"ל. ואח"כ כתב על דברי הימים של מלכי או"ה וז"ל: אסורה הקריאה בהם בקביעות כנ"ל אלא לעתות הטיול כדחליש לבא מגרסא וביומי דפגרי בהו רבנן, כדי ללמוד מתוכו לשון נקי וצח, גם כדי שלא להיות הת"ח ערום בידיעה בקורות הימים ושינויי הזמנים, למען יידע להשיב שואלו דבר, ולא יהא נחשב פתי וסכל בעניני העולם. ואף לפעמים יש בו נפקותא לענין ספורי דברי הימים השייכים אל אומתנו ללמוד מאלה על אלה, או יצא ממנו למוד עצה ותבונה בעסקי עולם הנצרכים לנו ג"כ, ביחוד בענין השתדלות והפקת רצון אצל מלכים ושרים, עכ"ל, מכלל דבהכי מיירי לעיל במש"כ באקראי ודרך עראי, אבל משמע מדבריו שצריך שיהיה עכ"פ צורך קצת. וכתב התפארת ישראל סנהדרין בפ"י על מ"א דפרק חלק, אות ח' על הרע"ב דמשמע מדבריו להחמיר בזה, וז"ל הרע"ב: בספרים החיצונים ספרי מינים כגון ספר אריסטו היוני וחבריו ובכלל זה הקורא בספר דברי הימים של מלכי עובדי ע"ז ובשירים של עגבים ודברי חשק שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא אבוד זמן בלבד, עכ"ל. ובתפארת ישראל הקשה על הרע"ב וז"ל: ומה שכתב עוד הר"ב שקריאת דברי הימים של עכו"ם וצייטונג נמי בכלל זה, תמוה מאוד דהא מנ"ל, ואינו רק בכלל שיחת חולין ודברים בטלים שעובר בעשה (ביומא די"ט ב') וכו', וכ"כ אדברי בן סירא אמרי' בש"ס דרק אסור לקרות בו (ופשוט דזה נמי דוקא בקבע אסור אבל שלא יהיה להקורא חלעה"ב לא שמענו בשום דוכתא וכו') עכ"ל. מדברי התפא"י משמע שמותר אפילו בלי צורך. מסברא נראה, לכאורה, כדבריהם דאיסור "מושב לצים" אינו שייך אלא בקביעות דרך ישיבה.

^י לפעמים אפשר להנפש או להפיג העצבות ע"י לימוד דברים קלים יותר, שגם בלימודם יקיים מצות תלמוד תורה. ואפילו בלאו מצות תלמוד תורה, אנחנו מצווין באהבת ויראת השם יתברך, וכתב הרמב"ם בהל' יסודי תורה פ"ב ה"א-ב' וז"ל: האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר "ואהבת את ה' אלקיך" ונאמר "את ה' אלקיך תירא" והאיך היא הדרך לאהבתו ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב וכו' עכ"ל, ובזמן שהיה עוסק בעניני חולין וכדומה, היה אפשר לעסוק בספרים שיש בהם חכמה או בסיפורים שמוסיפים יראת שמים.

^ט דהיד רמה דפי' ספר בן סירא שיש בו נזק כתב דגנוז את הספר. עיין בהערה בסוף הקונטרס מה שכתבתי שיתכן שגם רש"י סובר כדעתו. ולמפרשים אחרים יתכן שמודים לו להלכה רק סוברים דאין הגמ' מיירי בהכי, בפרט די"ל דכל דבר שגורם נזק לדעות יש בו שמץ של מינות דהוי נגד השקפת התורה ודבר שגורם עבירות הוי כעין ספרי חשק דאסרו משום מגרה יצה"ר כבפרקים הקודמים.

^ט ההיתר של דרך עראי לא נזכר כלל בשו"ע, ערוך השלחן סי' ש"ז ס"ק ט' ובנהורא דאורייתא מאמר ד' פ"א. וכן ברמב"ם ורע"ב פה"מ על הא דסנהדרין לא חלקו באיסור זה, וכן ברי"ף ורא"ש אסרו ספר בן סירא משום דכתיב בו דברים של הבל שאין בהם צורך ובגמ' שם בסנהדרין משמע דאסרו לגמרי לקרות בספר בן סירא וכדומה. המהרש"א שבת קט"ז ע"ב על תוס' ד"ה וכ"ש בשטרי וכו' לענין לקרות כתב תחת הצורה כתב וז"ל: ואפשר דלא הוי מושב לצים כ"כ

ג. וכן אסור ללמוד ספרים אלה כדי לקבל תעודה.^א

ד. אין איסור לנשים לקרוא ספרי חולין שאין בהם נזק רוחני^א. מיהו פשוט שאין טוב להן להרבות בהם שהרי הן מחוייבות במצות "ואהבת את ה' אלקיך"^ב להתבונן במצוות ה' ובפעולותיו וכן במצות "ובו תדבק"^ג לשמוע דברי חכמים וללמוד הלכות השייכות להן^ד וגם צריכות לחפש להן עוד זכויות להגיע לעולם הבא. וכל שכן הוא שהרי אפילו חכמות החיצוניות שיש בהם תועלת אסור לעשות מהן עיקר^ט, כ"ש דברי חולין.

ה. סיפורי מעשיות שלא היו, אם אין בהם תועלת, שייך בהם איסור מושב לצים.

ו. גם לשמוע שירים שאין בהם שום תועלת ושום נזק, שייך איסור זה.
ז. גם בעניני חדשות שאין בהם צורך לגוף ולממון, שייך איסור זה. וטוב יעשו העיתונים אם יכתבו רק דברים מועילים.

ח. דבר שטבע בני אדם לימשך אחריו מאוד וע"י זה להתקלקל, אפילו באופן עראי אסור^ט. וחכמי התורה שבכל דור גוזרים על הצבור להתרחק מהדברים האלה^י. וכ"ש שיש להקפיד יותר בזה לגבי ילדים וצעירים^י.

ט. טלויזיה, רדיו, אינטרנט, משחקי וסרטי מחשב, ועיתונים בלי השגחה הזהירו חכמי התורה שבזמנינו שאין להשתמש בהם, אפילו באופן שאין בתוכן

כיון שאינו אלא דבר מועט משא"כ אותן מלחמות וכו' דהוי הרבה ומושכין לבא לקרות בו ולבטל מדברי תורה, עכ"ל, משמע דלא התיר אלא כעין כתב תחת הצורה דהוי פחות מדרך עראי.

כ' כן משמע משו"ת אג"מ יו"ד ח"ד סי' ל"ו תחלת אות י"ב דכתב לחלק בין לימוד רפואה בזמן רבותינו הראשונים ללימוד רפואה בימינו וכתב שיש ביטול תורה במה שצריך לימודים אחרים כדי ללמוד רפואה בזמננו. וכן שמעתי מהגר"נ קרליץ שליט"א שאין זה נחשב לצורך.

י"א כן משמע ממור וקציעה (שם) שאין האיסור אלא משום ביטול תורה וזה לא שייך לנשים שאינן מצוות בלימוד תורה. וכן שמעתי מהגר"נ קרליץ שליט"א.

י"ב דברים ו:ה. עיין מה שהבאתי על עשה הזה לעיל בשם ספר החינוך.

י"ג דברים י:כ. עיין גם בעשין לעיל.

י"ד ב"י על הטור או"ח סי' מ"ז בסוף הסימן בשם סמ"ג.

טו כמבואר לעיל בהלכות ספרי שאר החכמות.

טז עיין בסוף הספר בהערה על סוגיא דהקורא ספרים החיצונים אין לו חלק לעוה"ב שמבואר שכן נראה כוונת הסוגיא בסנהדרין לפי הרבה ראשונים.

י"ז כמו שרב יוסף גזר בסנהדרין ק' ע"ב לאסור ספר בן סירא והרשב"א וסיעתו גזרו בשו"ת סי' תט"ו לאסור ספרי יוונים.

י"ח כדאיתא בגזירת הרשב"א וסיעתו הנ"ל דהיה רק עד גיל כ"ה.

הדברים שום פריצות, מינות וכדומה^ט. אם יש לו איזה צורך שאי אפשר בענין אחר, צריך שאלת חכם^פ.

י. כתב החתם סופר^{כא} שאם יבואו העם לידי מחלוקת ולה"ר והשחתה מפני הבטלה עקב שלא ישמעו לנו ללמוד תורה, אין ראוי לאסור שחוק בזמן שהם פנויים.

יא. העוסק בספרי חולין תמיד שלא לשם שמים עובר על "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם"^{כב} ומבטל מצות עשה ד"ואהבת את ה' אלקיך"^{כג}.

יב. ספרים שיש בהם הומור חמור איסורם מסתם ספרי חולין, מפני שאמרו חז"ל אסור לאדם שימלא פיו שחוק בעולם הזה^{כד}.

יג. כתבתי לעיל בסוף הלכות ספרי עבודה זרה ומינות בשם שמירת הלשון שהמביט בספרי ליצנות אפילו בלא קריאה מטמא בזה את עיניו ואת מחשבות לבו.

מוטל עלינו להתבונן כמה גדול המתנה שה' נתן לנו את תורתו, וכמה צריך לזהר לא לבטל זמן שיכול לעסוק בה כמו שכתב היעב"ץ^{כה} "היש ליצנות גדולה ממי שאמרו לו מנה זהובים שעה אחת וכל שתמנה יהיה שלך והוא בטל הלא הוא מתלוצץ בהזהובים ומבזה אותם, כן הבטל מד"ת אחר שידוע השכר הגדול הזה אינו כי אם לץ ממש". ואפילו אם אינו מסוגל או שקשה לו עכשיו ללמוד דברים קשים יש גם הרבה דברים קלים שאפשר ללמוד ולמה לו לעסוק בדברים בטלים.

^ט כמו שמפרסמים מזמן לזמן. כתב שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' ב' דראיית טלויזיה הוי איסור דרבנן גמור.

^פ שאין האיסורים בדברים האלה איסור מוחלט אלא בא להזהיר שיש בהם סכנה ולכן אסור להשתמש בהם אם אפשר בדרך אחרת, וכעין הא דאיתא בבבא בתרא נ"ז ע"ב ועוצם עיניו מראות ברע א"ר חייא בר אבא זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. היכי דמי? אי דאיכא דרכא אחרייתא, רשע הוא. אי דליכא דרכא אחרייתא, אנוס הוא, וכו'. פרש"י וז"ל: רשע הוא. ואף על פי שעוצם עיניו, שלא היה לו לקרב אלא להרחיק מן העבירה, דקיימא לן הרחק מן הכיעור. מכלל שדבר מכוער אי ליכא דרכא אחרינא, מותר.

^{כא} שו"ת שלמת חיים סי' שפ"ו מביא מאגרות סופרים בחלק כתבי רבינו משה סופר ז"ל סי' ג', עי"ש. עיין לעיל בענין מושב לצים שהבאתי בשמו שאין היתר זה שייך לתלמידי חכמים.

^{כב} במדבר טו:לט. הרמב"ם בספר המצוות ל"ת מ"ז כתב וז"ל: ואחרי עיניכם זו זנות וכו' רוצה באמרו זו זנות המשך אחר ההנאות והתאוות הגשמיות והתעסק המחשבה בהן תמיד, עכ"ל. וכתב ספר החינוך במצוה שפ"ז וז"ל: להרבות תענוגים גדולים לנפשו מבלי שיכון בהן כלל לכוונה טובה, כלומר שלא יעשה כדי שיעמוד בריא ויוכל להשתדל בעבודת בוראו, רק להשלים נפשו בתענוגים, עכ"ל.

^{כג} דברים ו:ה. עיין מה שהבאתי על עשה זה לעיל בשם ספר החינוך.

^{כד} לשון שו"ע או"ח סי' תק"ס סעיף ה' ממימרא דר' יוחנן משום רשב"י בברכות ל"א ע"א שנא' "אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה" אימתי בזמן ש"יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה" (תהילים קכ"ב). עיין מה שכתבתי לעיל על זה בפרק איסורים מנביאים וכתובים.

^{כה} בפירושו על אבות פ"ג מ"ב.

פרק י' – בירורים

א. הערה על קריאת ספרי שאר החכמות

יש לחקור בענין לימוד שאר חכמות, שיש מקומות במקרא, חז"ל ופוסקים ששבחו את לימודם ויש מקומות שאסרו או עכ"פ הגבילו את לימודם.

מצד אחד, כתב רבינו בחיי בחובות הלבבות שער הבחינה פרק ב' וז"ל: אך אם אנו חייבין לבחון בברואים אם לא, נאמר כי הבחינה בברואים והבאת ראיה מהם לחכמת הבורא ית' אנו חייבין בה מן המושכל ומן הכתוב ומן הקבלה, עכ"ל, ומביא על זה את הפסוקים "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה" (ישעיה מ:כו) ו"כי אראה שמך ומעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה" (תהלים ח:ד) ועוד, ומביא מגמרא שבת (ע"ה ע"א) כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב, עליו הכתוב אומר "והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו" (ישעיה ה:יב) ומנין שחייב אדם לחשב בתקופות ומזלות, שנאמר "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה" (דברים ד:ו) איזו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זה חשבון תקופות ומזלות. ומובא בשו"ת הרמב"ם (סי' ס"א) על ענין זה וז"ל: אמנם מה ששאלתם מה תועלת יש ממנו בידיעתו כבר אמר ר' מאיר בברייתא הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם, עכ"ל. ובסוכה כ"ח ע"א אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא וכו' תקופות וגימטריאות שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים משלות כובסין משלות שועלים וכו' הרי ששיבחו את ריב"ז על ידיעתו בתקופות.

קצת מפרשים פירשו שגם גימטריאות הוי משאר החכמות דתנן באבות פ"ג מי"ח רבי אליעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה, ופירשו תוס' יו"ט ותפ"י ומהר"ל בדרך חיים שגימטריאות היינו חכמת המדידה והתשבורת. והוסיף תוס' יו"ט כל עניני חשבון ומספר והנדסה, ופי' זה משמע גם מרמב"ם הל' גניבה פ"ח ה"א וז"ל: וכן במדת הקרקע צריך לדקדק בחשבון משיחת הקרקע על פי העיקרים המתבארים בכתבי הגימטריאות, עכ"ל, וכן בהל' קידוש החודש פ"א ה"ב, שלפי שאר מפרשים גימטריאות היינו חשבון האותיות שבתורה ואינו מיירי בשאר החכמות אלא חלק אחד מחכמת התורה. והא דתנן פרפראות לחכמה פירש רש"י וז"ל: אין מקבלין עליהם שכר כשאר הלכות לפי שאינם אלא פרפראות כלומר עניני החכמה כמו פטר את הפרפרת שלאחר המזון נ"א פרפראות דהיינו מידי דגריר לבא שמביאין לפני הסעודה שום דבר שממשיך לבו של אדם לאכילה וכן העוסק בהלוך תקופות שברקיע ולדרוש תיבות שבתורה בגימטריא הן הן ממשיכין אותו לחכמה שיש בהן חכמה גדולה, עכ"ל, ורבינו יונה פי' וז"ל: מפני שיש בהם חשבונות רבים וחכמת החשבון מחדדת את האדם, עכ"ל, והרע"ב פי' וז"ל: כמו הפרפראות שרגילין לאכול בסוף הסעודה לקנוח דרך תענוג, כך החכמות הללו מכבדות את בעליהם בעיני הבריות, עכ"ל. לפי כל המפרשים יש איזה שבח בחכמות אלו אפילו דהוי ודאי דבר טפל לעיקר חכמת התורה.

המאירי פי' על המשנה דמיירי אפילו בשאר חכמות וז"ל: כיון להדריך האדם בלימודו וכו' ורמז דרך קצרה שאין ראוי לו שיכנס בחכמות הטבעיות והאלהיות עד שימלא כריסו לחם ובשר ויין, ר"ל חכמת התלמוד וכו' ואמר שאחר שהשלים עצמו בחכמת התלמוד יתחיל בחכמות אחרות. ואמר שהמבוא להם הם הלמודיות והם תקופות ומזלות וגימטריאות, רומז אל חכמות התכונה והמספר והתשבורת והשיעור ומהן יבא לטבעיות ולאלהיות כמו שידענו ונודע למבינים, עכ"ל. גם

רבינו בחיי בפירושו על מתני' הנ"ל אחרי שפירש המשנה כתב וז"ל: ודבר ידוע כי שבע חכמות כולם הן הן סולם לעלות לחכמת האלהות שהיא השביעית, שכולם מתאימות כאחד נכללות בתורה, ואין עיקר כל המצוות שבתורה והתכלית שלהן אלא להגיע אל החכמה הזאת השביעית האחרונה, כי שאר החכמות אין החכם השלם משתמש בהם כי אם לרקחות ולטבחות ולאופות, עכ"ל. משמע מדבריהם שהמשנה באמת מיירי בכל החכמות. יש עוד הרבה ספרים שכתבו דומה לענין זה ששאר חכמות הן כמו סולם ואלו הם: רמב"ם מורה נבוכים ח"א פ' ל"ד, מהר"ל נתיבות עולם נתיב תורה פ"ד, מהרש"א הוריות י' ע"א, דברי חמודות ברכות פ"ה ס"ק מ"ג. וכן הגר"א אמר "כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד" (הקדמת ר' ברוך משקלוב לספר אוקלידוס נדפס תק"מ), וכן מסופר על הגר"א בהקדמת תלמידו ר' ישראל משקלוב לפאת השולחן וז"ל: כה אמר כל החכמות נצרכים לתורתנו הק' וכלולים בה וידעם כולם לתכליתם והזכירם חכמת אלגעבר"א ומשולשים והנדס"ה וחכמות מוסיק"ה ושיבחה הרבה, עכ"ל.

מכל זה אפשר לסכם התועליות שיש בלימוד שאר החכמות: (א) הכרת בורא העולם, (ב) כבוד בעיני הבריות דהיינו כבוד התורה, (ג) ממשיכים אותו לחכמה, (ד) חידוד השכל, (ה) הקדמה להבנת התורה, (ו) יש להוסיף עוד שמלשון הירושלמי בפאה פשיטא דלצורך אומנות מותר דאיתא שם על הלכה א' והתני רבי ישמעאל "ובחרת בחיים" (דברים ל"ט) זו אומנות מעתה אסור ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב "והגית בו יומם ולילה".

מיהו במקומות רבים מצאנו שאוסרים או מגבילים לימוד שאר חכמות. חדא, דתניא בספרי פ' ואתחנן ל"ד: "ודברת בהם" (דברים ו:ז) עשם עיקר ואל תעשם טפלה שלא יהיה משאך ומתנך אלא עליהם שלא תערב בהם דברים שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אומות העולם תלמוד לומר "ושמרתם את מצותי ללכת בהם" (ויקרא יח:ד) ולא ליפטר מתוכם וכן תניא בתורת כהנים פרק י"ג דומה לזה "ללכת בהם" עשם עיקר ואל תעשם טפלה, "ללכת בהם" שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם שלא תערב בהם דברים אחרים בעולם שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלמוד חכמת אומות העולם תלמוד לומר "ללכת בהם" אינך רשאי ליפטר מתוכם. בדברי חז"ל אלה ד' מושגים הצריכים ביאור: (א) "טפלה", (ב) "משא ומתן", (ג) "לערב", (ד) "ליפטר". הברכת שמואל (קידושין סי' כ"ז סעיף ח') פירש דברי הספרי וז"ל: עשה אותם עיקר ואל תעשם טפלה היינו דחיוב של ת"ת שיהי' אצל האיש הישראלי התורה עיקר וח"ו שלא ידמה שיש עוד השכלה והשלמה אנושיות שאם היה עוד השכלה בעולם אז היה השי"ת נותנה לנו על הר סיני אלא כל איש יקבע בדעתו דהתורה היא העיקר וח"ו שאין העולם דבר שע"י יושלם האדם דח"ו עי"ז עושה את התורה לטפלה, ועוד שלא תערב בה דברים בטלים אחרים, הביאור הוא כמו שמערבין תבלין במאכל להמתיק המאכל ג"כ הוא ביטולה של תורה שממעט חשיבותה של התורה הק', ואמר עוד שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמות האומות העולם, ת"ל "ללכת בהם" ולא להפטר מהם, ביאור הדברים, כמו שאמרתי דכל איש ואיש מישראל החיוב עליו כל היום וכל הלילה בלימוד התורה אלא ע"י דבא מצוה לידו שצריך לו להפסיק או ד"א שהוא ג"כ מצוה ע"כ הוי זה בכלל ללכת בהם דהרי הולך הוא תחת העול הק' של ת"ת ואפי' מי שאי אפשר לו ללמוד כלל או שטרוד בפרנסתו ועוסק בעסקיו מ"מ הוא נושא בעול להיות טפל ללומדי התורה הוי כמו זבולון ויששכר, וע"כ לא הוי ח"ו בכלל להפטר מהם אלא בכלל ללכת בהם אולם לא כן אם לומד דבר אחר שאמר אלך ואלמוד חכמת האומות והיינו שלומדה בקביעות והיא חשובה בעיניו להתפאר בה אז נקרא דנפטר מהתורה דיש לאותו האיש עוד דבר חשוב בלב ומצרפה להתפאר בה ע"י שחשובה היא בעיניו ע"כ זהו ביטול תורה, עכ"ל. ור' שמשון רפאל הירש בפירושו על התורה ביאר התורה כהנים וז"ל: נראה שהמשפט הפותח מאמר זה בא להוציא טעות מלבנו, לבל נבין מהמשך הדברים,

שעלינו להתעלם מכל חכמה הנלמדת מחוץ ליהדות, שחובה עלינו להתנזר מכל מדע שאיננו נוגע במישרין לדברי תורה. שהרי פתח ואמר: "עשם עיקר ואל תעשם טפלה", נמצא שהרשות נתונה לעסוק גם בתחומים אחרים של ההכרה, אלא שעלינו לעשות את התורה עיקר, ההכרה הנלמדת מדברי תורה תהא לנו בגדר נתון קבוע ומוחלט, שאר חכמות יהיו רק מדעי עזר, יש לעסוק בהן, רק אם יש בהן כדי לסייע ללימוד תורה, והן משתעבדות לה כטפל לעיקר, ואילו אמיתה של תורה תהא לנו בגדר נתון ללא תנאי, היא קנה-מדה לכל התוצאות המתקבלות בתחומים אחרים של מדע, רק דבר שהוא מתאים לאמיתה של תורה יהא בעינינו אמת. כל משאנו ומתננו לא יהא אלא בהם, כל קליטתנו ויצירתנו הרוחנית תצא מנקודת המבט של התורה ונתנוע במעגלותיה ונמצא שלא נקלוט דברים שאינם מתאימים לה, לא נקבל דברים היוצאים מהנחות אחרות ונערב אותם בדברי תורה, התורה לא תהא שוות-ערך בצד מדעים אחרים, כאילו גם היא מדע במניין כל המדעים. אל יעלה על הדעת, שיש חכמה ואמת יהודית, ויחד עמה ובאותה מידה של חשיבות וסמכות יש גם חכמות ואמיתות לא יהודיות, וכשקלטנו די צורכנו מדברי תורה, נפנה באותה רוח גם לחכמת האומות, וכך נציג ברוחנו מדע בצד מדע, אמת בצד אמת, וכך נהיה ריקים מכל אמונה והשקפה אחידה, ונאבד מחמת הפיצול של ידיעתנו והשגתנו, אלא כשם שאנחנו בטוחים שהתורה היא משמים וכל המדעים שנתגלו בידי אדם אינם אלא חכמת לב אנוש, והם כוללים מסקנות רק על פי הבנתנו המוגבלת ביחס לטבע הדברים, כן בטוחים אנחנו, שיש רק אמת אחת, ורק מדע אחד ישמש לנו קנה-מדה, לעומתו כל שאר המדעים תקפים רק על תנאי, ורק על פיו נעריך את כולם, ונמצא, שגם בשעת עיסוקנו בתחומים אחרים, לא נעזוב את יסוד התורה ומטרותיה, כל עבודתנו הרוחנית תהא מוקדשת לדברי תורה – "ואינך רשאי ליפטר מתוכן", עכ"ל. נמצא מביניהם ש"טפלה" מיקרי שלא ידמה שיש עוד השכלה והשלמה אנושיות אלא שכל שאר חכמות הן רק לעזר לתורה. ענין "משא ומתן" נראה שר' הירש פי' כל קליטתנו ויצירתנו הרוחנית תצא מנקודת המבט של התורה ונתנוע במעגלותיה ונמצא שלא נקלוט דברים שאינם מתאימים לה. היה נראה עוד שאפשר לפרש על פי הא דאיתא בירושלמי סנהדרין פ' חלק ה"א סיפרי המירם וכל ספרים שנכתבו מיכן והילך הקורא בהן כקורא באיגרת מאי טעמא "ויותר מהמה בני הזהר" (קהלת יב:יב) להגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו (ופי' קרבן העדה וז"ל: ספרי המירם הם ספרים שנכתבו בהן חכמת חיצונית, עכ"ל) שגם כוונת הספרי היא שלא תהיה יגיעתנו אלא בתורה. ענין "לערב" פי' הברכת שמואל כמו שמערבין תבלין במאכל להמתיק המאכל ג"כ הוא ביטולה של תורה שממעט חשיבותה של התורה הק' ואילו רש"ר הירש פי' לא נקבל דברים היוצאים מהנחות אחרות ונערב אותם בדברי תורה משמע דענין עירוב אינו ענין עירוב בעצם הלימוד אלא ענין עירוב מחשבות ורעיונות אחרים. גם הרב יוסף רוזין זצ"ל מרוגוצוב הבין בתשובה שפורסמה בקובץ המעין (ניסן תשל"ו) וז"ל: הך [כן כתוב בשיבוש ניכר] ורק באב לא ציבור ולכן הך דספרי פ' ואתחנן רק גבי ת"ת ליחיד שם אמר רק לא ערב ע"ש בזה ולא בפ' שניה דציבור גם אם לבדם אין לקבוע לימוד לצבור רק אב לבן, עכ"ל, שהספרי אסר לערב בעצם הלימוד. גם ענין "ליפטר" משמע יותר מדברי הברכת שמואל דהוי פטירה בעצם הלימוד דהיינו שלומדה בקביעות משא"כ לפי הרב הירש דהוי ענין לעזוב את יסוד התורה ומטרותיה. וכבר כתבתי בפרק העשין שיש לחלק דהברכת שמואל פירש כן על הספרי דקאי על הקרא "ודברת במ" דמיירי בענין דיבור בתורה ובא ללמד שיש עיקר מצד הדיבור שצריך שיהיה עיקר דיבורנו בתורה שהעסק בשאר חכמות יהיה רק באקראי, ורש"ר הירש פי' כן על התורת כהנים דקאי על הקרא "ללכת בהם" דמיירי בענין הליכה, שמשמע יותר ענין השקפה ולא ענין ביטול תורה, ובא ללמד שיש עיקר מצד ההליכה, דהתורה חייבת להיות העיקר מצד שסומכים עליה יותר, דהיינו ששאר ספרים אינם אלא עזר ושהתורה היא הקנה-מדה לתוצאות חכמות אחרות, ושהתורה לא תהא שוות-ערך בצד מדעים אחרים.

איתא בגמ' במנחות צ"ט ע"ב שאל בן דמא בן אחותו של רבי ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו שאלמד חכמת יונית קרא עליו המקרא הזה "לא ימוש ספר התורה הזה והגית בו יומם ולילה" (יהושע א:ח) צא ובדוק איזה היא שעה שלא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית. ודומה לזה בירושלמי פאה פ"א מ"א שאלו את רבי יהושע מהו שילמד אדם את בנו יונית אמר להם ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה דכתיב "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א:ח) והתני רבי ישמעאל "ובחרת בחיים" (דברים ל:יט) זו אומנות מעתה אסור ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב "והגית בו יומם ולילה" רבי בריה דר' חייא בר ווא בשם ר' יוחנן מפני המסורות [פי' תולדות יצחק] – ומשני דלשון וחכמת יונית להכי אסרו מפני שמביא לידי מסורת שיש לו קירוב הדעת עמהם ויכול להלשין באין מבין כונתו ולכן אסרו ללמוד יונית]. יש לדייק דמשמע שבאו רבי ישמעאל ורבי יהושע לאסור עסק בחכמת יונית אפילו באופן עראי, מדלא חילק בכך, דלא כדינא דספרי, אבל המהר"ל בנתיבות עולם נתיב התורה פרק י"ד כתב וז"ל: נראה דחכמת יונית דהתם איירי חכמה שאין לה שייכות אל התורה כלל, כמו חכמה שהיא במליצה או משל וחכמה זאת אין לה שייכות כלל אל התורה וכתיב "והגית בו יומם ולילה" (שם) אבל החכמות לעמוד על המציאות וסדר העולם בודאי מותר ללמוד. והכי מוכח בפירוש חכמת יונית היינו מליצה ולשון, דבפרק מרובה (ב"ק פ"ב ע"ב) אמרינן באותה שעה אמרו ארור האיש שיגדל חזירים וארור האדם שילמד את בנו חכמת יונים של בית ר"ג התירו להם לספר בחכמת יונית מפני שקרובים למלכות, ומדאמר לספר שמע מינה שהוא שייך אל הלשון. ומפני כי דבר זה אין בו תועלת להבין חכמת התורה ולכך אסרוה, אבל דברי חכמה אינו אסור כי החכמה הזאת היא כמו סולם לעלות בה אל חכמת התורה. ועוד כי למה היו קוראין אותו חכמת יונית, אם היא לעמוד על המציאות שהוא בעולם הלא החכמה הזאת היא חכמת כל אדם, עכ"ל. וכן פרש"י בסוטה מ"ט ע"ב וז"ל: חכמת יונית לשון חכמה שמדברים בו בני פלטין ואין שאר העם מכירין בו, עכ"ל. וכן איתא בשו"ת הריב"ש סי' מ"ה. לפי זה י"ל דהא דספרי מיירי בחכמה שהיא לעמוד על המציאות. וכן מובא בתשובה מאת הרב אברהם יצחק בלוך אב"ד ור"מ בטלז שכתב בסי' ב' וז"ל: בנוגע לעניני מדע אמתיים וכו' כמו חכמת הטבע וחכמת הרפואה וכדומה, הנה דברי החכמה בעצם יש להן צורך לאדם וישמשו ג"כ לידיעות התורה בכמה ענינים. וגם יש בהן ענינים הצריכים להביא חזוק האמונה המבואר בס' חז"ל שער הבחינה ובכמה מספרי הראשונים והאחרונים ז"ל, עכ"ל, ולא הזכיר ענין בטול תורה עד סי' ג' כשעוסק בעניני מדע שאין להם שייכות לדעות ואמונות, ובזה לא התיר אפילו בעופן עראי כי אם לבנות הפטרות ממצות תלמוד תורה, לאלה שיש להם צורך לזה לפי מעמדם, ובתור אומנות. המהר"ל (שם) בהמשך דבריו הקשה מהא דדברים רבה פ"ח דאיתא וז"ל: מהו "לא בשמים היא" (דברים ל:יב) שמואל אמר אין התורה מצויה באיסטרולוגין שאומנותן בשמים. אמרו לשמואל הרי אתה איסטרולוגין וגדול בתורה. אמר להן לא הייתי מביט אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה אימתי כשהייתי נכנס לבית המים, עכ"ל, אלמא דלא הותרו חכמות אלה אלא בשעה שאי אפשר לעסוק בתורה, ותירץ דהתם מיירי בחכמת חוזה בכוכבים שאינה לעמוד על סדר העולם.

מיהו, מדברי רבינו בחיי משמע דלא כהנ"ל, שמביא בפירושו על התורה (דברים ל:יב) המדרש הנ"ל וכתב שכן ראוי לעשות, וכתב דאינו מותר אלא בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה (גמ' מנחות שם) וז"ל: והטעם מפני שמתוך עסק שאר החכמות יבא האדם לפעמים בדת לידי נטיה מדרך האמת, כי אין לך שום חכמה בעולם שאין בה פסולת וסיג, עכ"ל. וכן מובא במנחת קנאות ספר הירח פ' י"ג ובמכתב צ"ג דהא דמנחות שייך לחכמת הטבע, ומביא הרא"ש במכתב צ"ט שכתב לגבי חרם הרשב"א וסיעתו על ספרי היונים על חכמות הטבע, וז"ל: ועוד כי החרמו על דת משה, דכתיב "והגית בו יומם ולילה", ולאותה חכמה צריך שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, ויודע לכבודך כי על אפי ועל חמתי, היתה לי חתימתי על הכתבים, כי איך אחתום שלא אהגה בה עד

שיהיה בן כ"ה שנה, נמצא שאם ינתן רשות לאחר כ"ה שנה... ובעיני הוא אסור כל ימיו בדור הזה, עכ"ל (אמנם איכא לדייק שלפי שאר הראשונים שעשו החרם ליכא איסור ביטול תורה). וכן איתא בחוות יאיר סוף סי' רי"ט דהא דשמואל שייך לחכמת הטבע.

נראה לי שאפשר לתרץ כל הני שהבאתי בתחלת ההערה בשני אופנים:

(א) יש לומר שכל הני מיירי ג"כ במקום שאי אפשר ללמוד, דזה כוונת ה"טפלה" שנזכר בספרי, וג"כ שייך לשבח ריב"ז על מה שהוא למד בבית המים, שודאי כל רגעיו אפילו כשהיה בבית המים השתמש בהם לעבודת הבורא. ואפילו אם נאמר שיש מצוה לעסוק בדברים אלה, מ"מ כל מה שאפשר לעשות מצוה בבית המים עדיף טפי שלא יצטרך לבטל מתורתו.

(ב) להקדמה לפירוש זה צריך לדייק בלשון הירושלמי דפאה דרוב מפרשי הירושלמי פי' דהירושלמי שם דחה דברי רבי יהושע דקושיית הגמ' הוי דאם אסור מטעם "והגית" היה אסור ללמד את בנו אומנות, וע"כ צ"ל דאיסור לימוד חכמת יונית הוי מטעם אחר משום גזירה, וא"כ "והגית" אינו אלא חיוב לעסוק איזה זמן בתורה ביום ובלילה א"נ בשעה שאינו עוסק בלימוד אומנות, כן פי' תולדות יצחק, יפה מראה, מהר"א פולדא והגר"ח קניבסקי שליט"א. וכן משמע מקובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז אות ג', אבל פי' זה קשה שהגמ' תתיר קושיא על תנא ע"י דחיית דברי התנא. והברכת שמואל פי' דהירו' הקשה למה לא יהיה היתר ללמוד חכמת יונית משום אומנות, דהרי אומנות מותר משום דהוי סיבה לשמירת התורה שלא יבא ללסטיות, ומשני דכיון דחכמים אסרו ללמוד חכמת יונית לכן חזרה להיות אסורה משום ביטול תורה מפני שכבר אינה סיבה לשמירת התורה שהרי היא גופא אסורה והוי כמו מי שמתפרנס ע"י ליסטיות דהוי ביטול תורה מפני שאין לו ההיתר שהוא עוסק באומנות כדי שלא יבא לליסטיות. כמו כן, מותר ללמוד שאר חכמות לצורך חיזוק האמונה, או שצריך ידיעות כדי להבין התורה, או לצורך קידוש ה', כדאיתא בקרא "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים", ובכה"ג ליכא איסור ביטול תורה. אבל אם אינו לומד לצורך תורה אלא שעוסק בשאר חכמות "לשמה", בכה"ג איכא איסור ביטול תורה, וזה כוונת כל אלה שאסרו חכמת הטבע. נראה עוד לומר שמי שעוסק בשביל חיזוק האמונה, פשיטא שלא ילמד ממקורות שמחלישים האמונה, שזה היפך כוונתו.

כדי להבין הנושא כראוי צריך לחקור שיטת הרמב"ם במס' חגיגה דתנן בדף י"א ע"ב אין דורשין וכו' ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד אא"כ היה חכם ומבין מדעתו ובגמ' י"ד ע"ב ת"ר ארבע נכנסו לפרדס ורק ר"ע יצא לשלום וכתב הרמב"ם בהל' יסודי תורה פ"ב ה"א-ב' אחרי שהסביר מצוות אמונה בה' יתברך וז"ל: האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר "ואהבת את ה' אלקיך" ונאמר "את ה' אלקיך תירא" והאיך היא הדרך לאהבתו ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב וכו' עכ"ל, ובהמשך דבריו מפ"ב עד פ"ד הסביר קצת הברואים שה' ברא, בפ"ב מזכיר המלאכים וכתב בסוף הפרק וז"ל: דברים אלו שאמרנו בענין זה בשני פרקים אלו כמו טיפה מן הים הם ממה שצריך לבאר בענין זה, וביאור כל העיקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא מעשה מרכבה, עכ"ל, ובפ"ג ופ"ד דיבר על הגלגלי הרקיע וד' יסודות הטבע, ואח"כ כתב בפ"ד ה"י וז"ל: כל הדברים האלו שדברנו בענין זה כבר מדלי הם ודברים עמוקים הם, אבל אינם כענין עומק פרק ראשון ושני. וביאור כל אלו הדברים שבפרק שלישי ורביעי הוא הנקרא מעשה בראשית וכו', עכ"ל, ובהי"ב וז"ל: בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו וכו' עכ"ל, ובהי"ג וז"ל: ועניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצות האלו הם שחכמים הראשונים קוראין אותו פרדס כמו שאמרו ארבעה נכנסו לפרדס, ואע"פ שגדולי ישראל היו וחכמים גדולים היו לא כולם היה בהן

כח לידע ולהשיג כל הדברים על בוריי. ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצות, ואע"פ שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים שהרי אמרו דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוויות דאביי ורבא, אעפ"כ ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה, ועוד שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שידעם הכל קטן וגדול איש ואשה בעל לב רחב ובעל לב קצר, עכ"ל.

הרי שהרמב"ם פ' שעומק חכמת הטבע הוי מעשה בראשית המדובר שם בחגיגה, וסובר שמצוה היא ללמדה כדהבאתי בתחלה הערה, אבל רק אחרי שכבר למד דיני המצוות. נראה שדעת המאירי הנ"ל על מתני' דאבות פרפראות לחכמה הוי כדעת הרמב"ם, שכתב ג"כ שאין ראוי לו שיכנס בחכמות הטבעיות והאלהיות עד שימלא כריסו לחם ובשר ויין, ר"ל חכמת התלמוד. מיהו יש לדייק בדברי הרמב"ם. מצד אחד מיירי כאן בדברים הנקראים יסודי התורה, משמע שהם דברים שבאים קודם התורה, וביאר הרמב"ם קצתם בתחלת חבורו, אבל מצד שני כתב שביאור הדברים הם דברים עמוקים ואין ראוי לעסוק בהם עד שכבר יודע כל התורה. יש לפרש שהסדר הנכון הוא שמילדות צריך ללמוד בקיצור ובלי עומק יסודות האמונה וגם יסודות הטבע כדאיתא בספר חורב מאת רבי שמשון רפאל הירש (פרק פ"ד – חינוך) וז"ל: והנה, התורה מעמידה אותך אל פני השמים והארץ, ואומרת: מהשמים ועד הארץ, מהארץ ועד השמים, כל מה שענין ראות – ה' בראם, כל כוח מכוחות הטבע – עבד ה', כל סדרי הטבע – חוקי ה', ו"מלוא כל הארץ כבודו". התורה מורה לאדם את מקומו ותפקידו לשאת בקרבו את רוח ה' ולהיות המתווך בין ה' והעולם. ובכן, קום והעמד גם את ילדך בין השמים והארץ ולמד אותו להכיר את העולם סביבו, את שדה פעולתו בעתיד. למד אותו להכיר את עצמו; על כוחות החומר והרוח שבו, וילמד לדעת את יצורי הבורא, את עבדי הבורא, את חוקי הבורא, את הבורא. מכאן שיש להביא לפניו ענף-עזר לחכמת התורה: ידיעת הטבע והאדם, עכ"ל, וכן איתא בתשובה מהר"ל בלוח הנ"ל סי' ב' וז"ל: מובן שאינו כדאי לבטל מן התורה ח"ו ולעשות למודים אלו קבע, אלא אפשר ללמוד התחלות הראשונות בימי נעורים טרם שהגיע לזמן שראוי להתמסר לגמ' – בן ט"ו שנים לגמ' – שאז דרוש שיעשה כל מעינו ועתיו לתלמוד, עכ"ל (מיהו כתב הוא ז"ל שאין לעשות למודים אלה חובה כללית כי אם רשות). וכן איתא בתשובה מאת הרב יוסף רוזין וצ"ל מרוגוצוב (שפורסמה בקובץ המעין [ניסן תשל"ו]) דהביא ראיה מהרמב"ם הל' רוצח פ"ה ה"ה וז"ל הרמב"ם: אם יסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת, פטור, עכ"ל, שצריך אב ללמד לבנו גם חכמה שאינה לצורך אומנות [יש לציין שכתב שאין חיוב זה אלא על האב ולא על הציבור]. מיהו פרופ' יהודה לוי מביא בהזקדמתו לתשובה הנ"ל שהקשה ר' יעקב וייס על דבריו מדברי הגמ' במכות ח' ע"ב משמע דלא מיירי בחכמת הטבע אלא ללמדו מוסר דאיתא בגמ' אע"ג דגמירי נמי מצוה קא עביד [במה שהלקהו] דכתיב "יסר בנך ויניחך" דהיינו דמצוה ליסרו כדי ללמדו מדות טובות, וכן פ' הרמב"ם בפה"מ וז"ל: כשהאב מכה את הבן שלא ללמדו תורה ולא מדה טובה ולא פרנסה שיתפרנס בה והרגו הוא גולה, עכ"ל. וכן כתב הרמב"ם (הל' דעות פ"א ה"ד) וז"ל: אדם שדעותיו דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם, עכ"ל, משמע שחכמה היינו מי שיש לו מדות ממוצעות, שזה הענין שהל' דעות עוסקת בו. א"כ מנין שהאב חייב ללמד את בנו חכמת הטבע. אולי יש לישב דהרב רוזין סמך על הרמב"ם בהל' יסודי תורה תחלת פ"ב שהתבוננות בברואים של הקב"ה היא הדרך לאהבתו ויראתו וזה חלק בלתי נפרד של לימוד מוסר, וצ"ל כמו שכתבתי דיסודות הטבע צריך ללמד לילדים. וביאור עומק הדברים זה ענין אחר שלומדים רק אחרי שלמד כבר כל הדיני תורה לפי דעת הרמב"ם והמאירי.

אבל מדברי החתם סופר בדרשות על פרשת בשלח משמע דלא כמו שכתבתי שצריך ללמד לילדים, שכתב על מה נתן הקב"ה לנו ללמוד לא לפי הסדר ההגיוני דהיינו להתחיל בלימוד

מקרא על פי פשוטו וחכמת הטבע ואח"כ לעסוק בדרשות חז"ל וז"ל: גלוי לפניו ית"ש כי א"א להבדיל עם בני ישראל מיתר העמים כ"א בהפרידם מהם ומדרכם לגמרי ולא ללמוד חכמתם במה שהם משתוים עמנו ואפי' לא המקרא ע"ד הפשט כי בזה הם שוים עמנו כי חיש קל מהרה יהפך לב האדם לשוב להמונם אם לא ירחיק בתכלית הריחוק, ואילו הנהיג הקב"ה עם ישראל במנהג דרך ארץ תחלה לא היו זוכים לעולם להגיע לאמיתת התורה והאמונה כי טרם הגיעו לקצה האחרון כבר היו נזורים אחור כי כל הלמודים האלו וסדר הלימוד הנ"ל הוא עודנו קרוב לדעת הגוים ההמה, עכ"ל. אולי יש לומר שכמו שלומדים חומש לפי דרשות חז"ל, כן צריך ללמד לילדים חכמת הטבע רק ע"פ הבנת חז"ל, זאת אומרת לפי הדרך של חובות הלבבות שער הבחינה ושאר ספרי מוסר. וכן יש לישוב כל הני פוסקים דלעיל דאסרו לימוד חכמות חיצוניות.

מש"כ ברבינו בחיי בפרושו על התורה בתחלת מסעי וז"ל: שאם לא למד חכמת התורה תחלה ולא ראה בתורה באור האותות והמופתים והנסים הגדולים והמפורסמים, קרוב הוא להמשך אחר הטבע ולהאמין קדמות העולם, כי לכך נקרא הטבע בשם הזה כי יטבע האדם ביון מצולתו וירד לבאר שחת אם לא יזהר בו, כמי שבא במצולות ים ולא ידע לשוט וטובע, כן האדם קרוב שיסתפק מתוך חכמת הטבע באותות ומופתים שנעשו לישראל על ידי משה רבינו ע"ה ולא יאמין רק הדברים הטבעיים המוחשים לעין, וכו', עכ"ל, משמע ג"כ כדעת הרמב"ם והמאירי במה שהקפיד דוקא על מי שלא למד חכמת התורה תחלה קודם שלמד חכמת הטבע. וגם הרא"ש המובא במנחת קנאות כתב "אסור: כל ימיו בדור הזה", משמע שיתכן שמותר בדור אחר, שיש חכמים יותר גדולים.

מיהו, מש"כ הרמב"ם דהא דמעשה בראשית הנזכר בחגיגה היינו חכמת הטבע אין זה מוסכם על שאר המפרשים, דתוס' בשם ר"ת פי' וז"ל: שם מ"ב אותיות היוצא מבראשית ומפסוק של אחריו, עכ"ל, ואיתא בדרשות הר"ן דרוש הראשון וז"ל: אמנם ענין מעשה בראשית מהו, צריך ביאור רחב, כי הנה הרמב"ם ז"ל אמר שמעשה בראשית היא חכמת הטבע. ויש בזה סתירות גדולות, כי אין בדיבורנו ביסודות ובמורכבים הנמשכים מהם, דבר שיתחייב בו ההסתור וההעלמה. ועוד אם הוא כן היה צריך לידע הגבול שנעמוד בו ולא נפרסמהו להמון, כי אין ספק דכל מה שהוא בענין הטבע וביאורו, אין ראוי שיהיה נסתר ונעלם, אבל ראוי שיתפרסם, שהרי ידוע שחכמת הרפואה וחכמת עבודת האדמה והמרעה נמשכות מחכמת הטבע, והנה אם כן היושבים בערי הפרזות דורשים תמיד במעשה בראשית ויודעים בו. וגם כן לא נוכל לומר שמעשה בראשית לא תהיה חכמת הטבע, שהרי מעשה בראשית נוסד כולו בעולם התחתון לא בעליון, כי זה יהיה מעשה מרכבה, ואם לא יהיה מעשה בראשית ידיעת טבעיו ועניניו אם לא אפוא מהו, וזהו אם כן דבר מחדש מבוכה וצריך ביאור. והתשובה בזה, כי אין ספק כי מעשה בראשית היא חכמת הטבע, אבל לא מאותו צד שהתחכמו בו האנשים מצד מחקרם, אבל מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר, ולא תודע אלא בשפע אלהי. והוא שיש לכל הנמצאים שני פעלים, פעל נמשך אחר חומרם, ופעל נמשך מצד צורתם אשר הוא עצמותם, והפעלים הנמשכים מצד חמרם יודעו מצד החקירה ומצד השגת מקריהם, אבל אשר מצד צורתם, אי אפשר שיוודעו בשום פנים מצד החקירה, אלא מצד מה שהוציאו הנסיון לאור. וגם כי נדע פעליהם מצד הנסיון, לא נדע פעליהם כלל, כי אנחנו נדע בפלפל שהוא מחמם, ונדע סיבת החימום להיות היסוד האשיי גובר עליו, מפני שזה נמשך אחר חומרם, אבל עם היות שנדע שהאדם צותק, ושהאבן השואבת מושכת הברזל, נדע זה מצד שהוציאו הנסיון, אבל לא נדע סיבתו, מפני שהם נמשכים אחר הצורה, כי השער הזה סגור לכל דורש החכמה במחקר אנושי לבד לא יפתח וכו', עכ"ל. לפי מה שכתבנו לעיל בשם רבינו בחיי והחתם סופר אינו קשה קושיית הר"ן מה צריך להסתיר, שהרי יש נזק גדול בלימוד חכמת הטבע שלא על פי הבנת חז"ל. ומה שהקשה מה הגבול ג"כ אינו קשה שיש לומר שאסר ללמוד רק שרשי הענינים, אבל ללמוד כגון איך מרפאים מחלה פלוגית ואיך לעבוד האדמה אין שום איסור.

הרמ"א ביו"ד סי' רמ"ו סעיף ד' הביא דברי הרמב"ם וז"ל: ומ"מ מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות ובלבד שלא יהיו ספרי מינים וזהו נקרא בין החכמים טיול בפרדס, ואין לאדם לטייל בפרדס רק לאחר שמלא כריסו בשר ויין והוא לידע איסור והיתר ודיני המצות, עכ"ל. כתב בביאור הגר"א סקי"ח וז"ל: אבל לא ראו את הפרדס לא הוא ולא הרמב"ם, ולשון הרב [הרמ"א] אינו מתוקן שאם זהו פרדס היאך אמר אבל לא כו' אין לך קבול שכר יותר מזה כמ"ש (סוכה כ"ח ע"א ובב"ב קל"ד ע"א) דבר קטן הוויות דאביי ורבא דבר גדול מעשה מרכבה, עכ"ל. לפי מש"כ הגר"א הא דחגיגה לא מיירי כלל בשאר החכמות אלא בחכמת הקבלה ואין בלימוד שאר החכמות הענין הגדול של לימוד מעשה בראשית אלא רק הענינים הנזכרים לעיל בתחילת הערה.

ב. הערה על סוגיא דהקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא

תנן במסכת סנהדרין (צ' ע"א) ואלו שאין להם חלק לעולם הבא וכו' ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים ואיתא בגמ' שם (ק' ע"ב) על דברי ר"ע תנא בספרי צדוקים ובגירסת דפוס ונציה ספרי מינים וכן מגיה בעל הגהות בשולי דפי הרי"ף וכן מובאת גי' הגמ' בספר באר שבע, ורב יוסף מוסיף בספר בן סירא נמי אסור למיקרי.

יש כמה דעות בראשונים איזה ספרים הבריייתא אסרה לקרות בהם. רש"י כתב וז"ל: צדוקים שכופרין באל חי, עכ"ל, ובספר אחר המצויין בכמה דפוסים של המסכת וז"ל: מינין גלחים, עכ"ל. באנציקלופדיה תלמודית בערך חכמות חיצוניות הערה 109 כתב דהנוסח המקורי של רש"י היה גלחים ושינו את הגירסא אח"כ מחמת הצנזור ומיירי בכומרי נוצרים ומביא דכ"ה בפ"י ר"י אלמאדרי.

כתב שלטי הגבורים בעבודה זרה (ה' ע"ב בדפי הרי"ף) בשם ריא"ז וז"ל: הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא והם ספרי המינים שאדם נמשך בהם למינות ואלו הן ספרי אריסטוטלית ושאר הפילוסופים שהם כופרים בתורה ובמעשה בראשית ואומרים לית דין ולית דיין כמו שכתב הרמב"ם בספרו שדעת אריסטו שהשגחת ה' תכלה ותפסק בגלגל הירח, עכ"ל. וכן השל"ה מאריך בשבועות פרק נר מצוה סי' כ"ט על איסור לימוד פילוסופיא ובתוך דבריו מביא מבעל שביילי אמונה נכד הרא"ש שכתב בנתיב הח' שהקורא בהם אין לו חלק לעוה"ב. וכן כתב הרע"ב בפה"מ המובא לקמן. גם ח"י מאירי על מתני' כתב וז"ל: אין מאמינים אלא במה שהעיון נותן וההקש מחייב, עכ"ל, משמע דמיירי בספרי פילוסופיא.

הרי"ף כתב (לפי הגהות הב"ח) וז"ל: ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים תנא בספרים [ס"א ספרי מינים אותם] שפירשו התורה נביאים וכתובים ע"פ דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים כי יש בדבריהם צד מינות וכ"מ שפקרו המינים אמרו חכמים תשובתן בצידין ואפילו דברי חכמים [נ"א דברים טובים] שבהן אסור לקרותם וכן העתיק הרא"ש את דבריו. גם היד רמה פי' כדעת הרי"ף והרא"ש וכתב בפ"י על סנהדרין ל"ח ע"ב דענין שפקרו בו המינים הוי לשתף מידי אחרינא לקודשא בריך הוא.

צ"ע למה לא פירש הרי"ף כפרש"י דמיירי בספרי כפירה ממש. ונראה מלשונו שבא להצדיק את פירושו, ממה שכתב כי יש בדבריהם צד מינות, ולכן שייך שהבריייתא תקרא להם ספרי מינים. היה עדיף לכאורה לפרש דמיירי בספרי מינים ממש כדפרש"י ואז לא היה צריך להצדיק שהם נקראים ספרי מינים. ועוד צ"ע מה שכתב כ"מ שפקרו מינים וכו', למה צריך להוסיף התיבות האלה לפירושו.

נ"ל לישב הרי"ף דומיא דמש"כ העיון יעקב וז"ל: רב יוסף אמר אף בספר בן סירא אסור למקרי, אבל לא שיהא בכלל ספרי מינים שאין להם חלק לעוה"ב אלא שאסור הואיל שמבטל מת"ת, ועי"ל דזה גרע משאר ביטול תורה דאית לאמשוכי יותר בתרייהו לפי שסובר שזה ג"כ בכלל לימוד כמו שאר ספרי קודש, עכ"ל. כתב הרב נתן דוד רבינוביץ בספרו בינו שנות דור ודור עמ' רע"ו דהטעם שחז"ל הקפידו על ספר בן סירא הוא מפני שספר זה ועוד ספרים דומים לזה נכתבו בין סוף תקופת התנ"ך לתחילת תקופת התנאים ואינם ע"פ רוח הקודש ככ"ד ספרי התנ"ך, והנוצרים רצו להחשיבם כספרי קדש להראות שלא פסקה קדושת הספרים מהתנ"ך עד הברית חדשה, כדי שגם הברית חדשה תתקבל בקרב היהודים, רח"ל. נ"ל לפי דבריו דה"ה ספרים המפרשים את התנ"ך ע"פ דעתם ולא ע"פ מדרש חז"ל טעם איסורם משום דהוי ג"כ מבוא להרגיל אנשים לדרוש פסוקים להביא ראיות לנוצרות, דידוע שכן היה דרכם, ולכן יש לחשוש יותר לאמשוכי בתרייהו מספרי כפירה ממש, דכאן הרי הוא סובר שהוא עוסק בלימוד תורה. ומה

שהכריחו לפרש כן, דהיה קשה לו למה קתני "הקורא אין לו חלק לעוה"ב" ולא קתני "המאמין בהם אין לו חלק לעוה"ב". לכן הבין שאלה מסוכנים אפילו בקריאה לבד שהוא סובר שהוא לומד תורה ולכן אתי לאמשוכי בתרייהו, וה"ק כל מי שמפרש תנ"ך ע"פ דעתו יש בדבריו כבר צד מינות דתני בספרי "ולא תתורו אחרי לבבכם" (במדבר טו:לט) זו מינות, ר"ל מי שהולך אחרי לבבו ולא ע"פ מדרש חכמים יש בזה צד מינות ולכן יש לחשוש לאמשוכי בתרייהו, וא"ת מי יימר שלא יגיע לאמיתה של תורה, לכן כתב כ"מ שפקרו מינים אמרו חכמים תשובתן בצידן, שלא יגיע לאמיתה של תורה.

מיהו לדעת רש"י שהאיסור דוקא על ספרי כפירה ממש, נ"ל דהא דהקפידו כ"כ על קריאה הוי מפני שספרים מצויים אצלנו תמיד כדאיתא במסכת חגיגה ט"ו ע"ב דאחר התקלקל בגלל שזמר יונוני לא פסק מפומיה אמרו עליו על אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו. יש לדייק לשון הגמ' "לא פסק מפומיה" ו"הרבה ספרי מינין נושרין" משמע שסיבת הקלקול היה בגלל התמדת הדבר המקלקל. ועוד כל הסגולות שיש בעסק התורה תמיד נמצא הפכם בעסק בספרים החיצונים תמיד, ר"ל.

עוד צריך לברר מהי שיטת הרמב"ם בזה. בהלכות עבודה זרה פ"ב ה"ב-ג' אחרי שדיבר על איסור הקריאה בספרי עבודה זרה ואיסור מחשבה בדברי מינות, כתב הרמב"ם וז"ל: ועל ענין זה הזהירה תורה ונאמר בה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם", כלומר לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה שמחשבתו משגת האמת, כך אמרו חכמים "אחרי לבבכם" זו מינות "ואחרי עיניכם" זו זנות ולא זו אע"פ שהוא גורם לאדם לטרדו מן העולם הבא אין בו מלקות, עכ"ל. תימה גדולה על חידושי באר שבע סנהדרין ק' ע"ב שכתב שאין הרמב"ם סובר כר"ע. אע"פ שלא כתב הרמב"ם באופן ברור דמיירי בקריאת ספרים אלא הרהור לבד בענינים האלה, מ"מ אפשר לומר דסומך אמה שכתב לעיל באיסור ספרי ע"ז דה"ה הקורא ספרי מינות, וצ"ל דמיירי בהכי ומקורו מר"ע דמתני', דאל"כ מנין דאין לו חלק לעוה"ב. והא דלא מנאו הרמב"ם בפ"ג דהלכות תשובה עם אלו שאין להם חלק לעוה"ב, נ"ל דכאן כתב הרמב"ם רק שהוא גורם שאין לו חלק לעוה"ב, ר"ל דע"י קריאת ספרים החיצונים יבא לידי דעות פסולות וממילא לא יהיה לו חלק לעוה"ב, וכן כתב שו"ת הריב"ש סי' מ"ה וז"ל: ולא אמר ר"ע המאמינים בספרים החיצונים אלא אפילו הקורא אותם פן יטו את לבבו להאמין בדבריהם כמו שקרה לאלישע אחר דאמרינן בפרק אין דורשין אמרו עליו על אלישע אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו, עכ"ל. וכן כתב ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל בקובץ שיעורים ח"ב סי' מ"ז אות י"ב וז"ל: מה שלא הביא הרמב"ם הא דקורא בספרי מינין אין לו חלק לעוה"ב, אפשר שזו היתה קושית באר שבע, י"ל דהא דקורא בספרי מינין אין לו חלק לעוה"ב אין הכונה מפני שעבר על איסור קריאה, אלא הכונה שבא לידי כך שלא יהיה לו חלק לעוה"ב משום כפירה, והכופר אין לו חלק לעוה"ב, וד"ז כבר כתב הרמב"ם. והביא בעל בינו שנות דור ודור (עמ' רפ"ג) דהרמב"ם בעצמו כתב בפה"מ וז"ל: לפי שלא יבוא מעשה מן המעשים האלו, ואע"פ שהם קלים לפי מחשבת החושב, כי אם מנפש חסרה שלא הגיעה לשלמות ואינה ראוייה לחיי העולם הבא, עכ"ל.

בהמשך הגמ' בסנהדרין שם איתא, כאמור, רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למיקרי, ושואל אביי מאי טעמא ומצינת הגמ' הדברי הבל שיש בספר הזה, ואח"כ אמר רב יוסף מילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו. ופרש"י וז"ל: רב יוסף אמר אף בספר בן סירא שיש בו דברי הבאי ובא עליהם לידי ביטול תורה, עכ"ל, ואח"כ כתב וז"ל: דרשינן כלומר אמרינן להו בפרקא ומשמעין להו לכולי עלמא, עכ"ל. נראה דרש"י כתב "כלומר" כדי שלא נפרש שרב יוסף בא להתיר לקרות במילי מעלייתא, דזה נגד מה שאמר לעיל דספר זה אסור למיקרי, אלא משמע שלקרות הספר לא התירו כלל אלא ששמרו במסורת מילי מעלייתא דאית ביה כדי שיוכלו להשמיע

אותם. מזה יש לתמוה על הפלפולא חריפתא על הרא"ש ס"ק ז' וז"ל הרא"ש: רב יוסף אסר נמי למקרי בספר בן סירא לפי שיש בהן דברים של הבל שאין בהן צורך, עכ"ל, וכתב הפלפולא חריפתא וז"ל: לכאורה משמע דמש"ה אפי' בדברים טובים שבהם נמי אסור לקרות, ותמיה לי דבהדיא אי' בגמרא דרב יוסף עצמו אמר דמילי מעליותא דאית ביה דרשינן, וכן צ"ע על הרי"ף, עכ"ל. ותמיה, דנעלם ממנו דברי רש"י שפי' שרב יוסף לא בא להתיר קריאת המילי מעלייתא, אלא רק להשמיע לרבים. אמנם, צ"ע בזה למה מפני ביטול תורה אסרו כל הספר. מיהו מצאתי בהגהות וציונים למהדורת פריעדמאן דבדפוס יד ליתא תיבת "תורה", וכן בראשונים שהעתיקו רש"י, והיינו רבינו יהונתן מלוניל, רבינו יהודה הכהן אלמדארי, תלמיד הרמב"ן, וכן איתא ביד רמה. היד רמה פירש על "רב יוסף אמר בספר בן סירא" וז"ל: כלומר לא מיבעיא סיפרי מינין דודאי אסור, אלא כי אצטריך לאשמועינן בספר בן סירא, אע"פ שאין בו דברים שמביאין את האדם לידי כפירות, כיון שיש בו דברים שמביאין את האדם לידי ביטול שלא להשען על השם אסור לקרות בו, עכ"ל. וכתב עוד וז"ל: מביאין את האדם לידי ביטול, לומר שאין דרכיו של אדם ביד המקום ואין מועיל לו לבקש רחמים עליהן אלא כפי יצירתו, עכ"ל. לפי פירושו ספר בן סירא הוא ספר שיש בו דעות שאינם דעת תורה ומשום הכי אסרו כל הספר. גם לפי רש"י נוכל לפרש כן. ועוד איתא בגי' רש"י בעין יעקב וז"ל: אף בספר בן סירא כלומר קורא בספרים החיצונים היינו נמי בספר בן סירא שיש בו דברי הבאי וכו', עכ"ל, משמע דאינו רק איסור בעלמא לקרות בו, דהיה אפשר להבין כן מגי' הגמ' אסור למיקרי, אלא הוי בכלל אלה שאין להם חלק לעוה"ב, ואין זה יכול להיות אי הוי רק איסור מפני ביטול תורה. אפשר לומר דגם לגירסת העין יעקב אינו ענין ביטול לימוד תורה גרידא אלא ר"ל ביטול יסודי התורה, וא"כ מובן שקריאת הספר תגרום שלא יהיה לו חלק לעוה"ב.

אבל גם לשון הרי"ף תמוה דכתב וז"ל: רב יוסף אמר אף ספר בן סירא נמי כספרי מינים דמי משום דכתיב בו דברים של הבל שאין בהם צורך, עכ"ל. צ"ע למה יהיה כספרי מינים רק בגלל דברים של הבל. גם לגי' הרא"ש שרק כתב אסור, קשה למה אסרו כל הספר מפני דברים של הבל. מיהו א"ש לפי פירוש שני של העיון יעקב הנ"ל דהחמירו מפני שיחשבו שזה לימוד תורה, בגלל שהספר כתוב בסגנון דומה לכתובים.

אבל אי אפשר לתרץ כן לפי מה שכתבו הרמב"ם והרע"ב בפירושם על המשנה שכללו שאר ספרים שאינם ספרי קדש, שכתב הרמב"ם וז"ל: וספרים החיצונים אמרו שהם ספרי תועים וכן ספר בן סירא והוא היה איש שחבר ספרים יש בהם התולים מעניני הכרת פנים אין בהם טעם ולא תועלת אלא אבוד הזמן בהבל כגון אלא הספרים הנמצאים אצל הערב מספור דברי הימים והנהגת המלכים ויחסי הערבים וספרי הנגון וכיוצא בהן מן הספרים שאין בהם חכמה ולא תועלת גופני אלא אבוד הזמן בלבד, עכ"ל. משמע מדבריו שכל אלה הספרים הקורא בהם ג"כ אין לו חלק לעוה"ב. הרע"ב כתב ג"כ כעין זה וז"ל: בספרים החיצונים ספרי מינים כגון ספר אריסטו היוני וחבריו ובכלל זה הקורא בספר דברי הימים של מלכי עובדי ע"ז ובשירים של עגבים ודברי חשק שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא אבוד זמן בלבד, עכ"ל. ואכן, בתפארת ישראל הקשה על הרע"ב וז"ל: ומה שכתב עוד הר"ב שקריאת דברי הימים של עכו"ם וצייטונג נמי בכלל זה, תמוה מאוד דהא מנ"ל, ואינו רק בכלל שיחת חולין ודברים בטלים שעובר בעשה (ביומא די"ט ב') וכו', וכ"כ אדברי בן סירא אמרי' בש"ס דרק אסור לקרות בו (ופשוט דזה נמי דוקא בקבע אסור אבל שלא יהיה להקורא חלעה"ב לא שמענו בשום דוכתא וכו') עכ"ל [תימה דהתפא"י היה צריך להקשות ג"כ על הרמב"ם פה"מ, דג"כ משמע כדברי הרע"ב]. גירסתנו בגמ' רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למיקרי הוי משמע קצת כמו שכתב התפא"י. וכן משמע מגירסת הבאר שבע בירושלמי המובא לקמן, אבל גירסתנו בירושלמי משמע יותר כדברי הרי"ף, הרמב"ם והרע"ב. היה נראה, לכאורה, דהרי"ף, הרמב"ם והרע"ב התכוונו למה שכתב אהל מועד שער ראשית חכמה דרך ה' וז"ל: אין

העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תשב"ר ושכר ת"ת גדול מכל המצות ועונש ביטול תורה גדול מכל העבירות ואמרו רז"ל [ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז] ויתר הקב"ה על ע"ז ועל ש"ד ולא ויתר על ת"ת ואמרו [סנהדרין צ"ט ע"א] "כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר" (במדבר טו:לא) זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ואם יש בספרי היונים קצת דברים מועילים לנו יש ללמוד ולירוא ממה שאמרו על ספר בן סירא שבשביל שיש בו דברים בטלים אסור להגות בו וכ"ש בספרי היונים שגורמים לסור מאת ה', עכ"ל. אבל עדיין קשה למה הקפידו על קריאת ספרים יותר משאר ביטול תורה, וגם קשה למה אסרו כל הספר.

גם בשו"ת הרשב"א סי' תי"ד מוכח לכאורה דלא כעיון יעקב דאסרו ספר בן סירא טפי מפני שדומה לספרי קדש, דהרשב"א מביא ראיה לאסור ספרי יוונים אע"פ שיש בהם דברים טובים מזה שאסרו חכמי תלמוד להגות בספר בן סירא אע"פ שיש בו דברים טובים. ואי סבר כדעת העיון יעקב היה אפשר לומר דאין ראיה לספרי יוונים ממה שאסרו ספר בן סירא דשאני ספר בן סירא שדומה לספרי קדש ואתי לאמשוכי בתריה. אבל הרב דוד ניטו בספרו כוזרי שני תחלת ויכוח רביעי לא כן הבין את הרשב"א, דהרשב"א וחכמי דורו בשו"ת סי' תט"ו אסרו שלא ללמד וללמוד ספרי יוונים לפחות מבן כ"ה שנה והמשך זמן הגזירה היה לחמשים שנה, משמע שאינם הספרים החיצונים שאסר ר"ע דא"כ כיצד אפשר להגביל זמן האיסור ולהתיר למעלה מכ"ה שנה, דאינם יכולים לבטל תקנת ר"ע ובית דינו. ועוד יש לדייק בלשונו בסי' תי"ד דלא הגדיר ספרי יוונים כספרי מינים דהיה משמע שהם בכלל עיקר תקנת ר"ע. לכן נראה דמה שהרשב"א הביא ראיה מספר בן סירא אינו אלא לענין שיש ראיה מכאן לאסור ספר אע"פ שיש בו קצת דברים טובים ולעולם ספר בן סירא אסור מפני שדומה לספרי קדש כדכתב העיון יעקב, והרשב"א רצה לאסור ספרי יוונים מטעם אחר מפני שראה שבדורו הם גרמו קלקול גדול ולכן יש לאסור אע"פ שיש בהם דברים טובים. באמת, כ"ש היא, אם אפילו ספר בן סירא דאין בו אלא דברי הבאי, אסרו אפילו הדברים הטובים בו, כ"ש ספרי יוונים שיש בהם דברי כפירה ממש דודאי אסור לקרות אפילו הדברים הטובים שבהם.

נראה שאפשר לפרש באופן אחר טעם העיון יעקב, שבזה מיושב הרי"ף, הרא"ש, הרשב"א, הרמב"ם, והרע"ב, שעיקר טעם תקנת ר"ע הוא מפני אתי לאמשוכי בתרייהו יהיה מאיזה טעם שיהיה, בזמן המשנה היה שייך לאמשוכי בתרייהו רק בדבר הדומה לספרי קדש, אבל בדור הרשב"א עקב ירידת הדורות היה קלקול אפילו ע"י ספרי יוונים, ולכן אסרו לקרות בהם. לפי זה, בזמנינו ג"כ צריכים לאסור ספרים ואמצעי תקשורת דשייך בהם לאמשוכי בתרייהו מטעם זה, אע"פ שיש בהם גם דברים טובים. וכן צריך לפרש העיון יעקב, דאל"כ קשה דבריו, דבגמ' מפורש שאסרו ספר בן סירא מפני דברי הבל שיש בו, לא מפני שנראה כספר קדש. לכן נראה לפרש דהעיון יעקב בא לתת טעם למה דברי הבל יגרמו לאבד חלקו לעוה"ב, ופירש שזה בגלל שנמשך אחריהם, כעין מה שפירשו סדר יעקב ור' מתתיהו חיים סלומון על טעם איסור מושב לצים דאיתא בברייתא במסכת ע"ז י"ח ע"ב תנו רבנן ההולך לאיצטדינין (מקום שמנגחין את השור - רש"י) ולכרקום (מצור ועושין שם שחוק וליצנות) וראה שם את הנחשים (מנחשים ומכשפים) ואת החברין (לוחשים נחשים) בוקיון ומוקיון ומוליון ולוליון בלורין סלגורין (כולן מיני ליצנים הן) הרי זה מושב ליצנים ועליהם הכתוב אומר "אשרי האיש אשר לא הלך וגו' כי אם בתורת ה' חפצו" הא למדת שדברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול תורה והקשה סדר יעקב דלשון "מביאין את האדם לידי ביטול תורה" קשה, דזה גופא כבר ביטול תורה, אלא ר"ל: דאינו ביטול תורה רק בשעה שהולך לשם דא"כ היה מותר אם ממילא אינו לומד אלא וז"ל: שגם כשיתחיל שוב ללמוד, דעתו עליהם, ויחשוב בהן, וליצנות אחת דוחה מאה תוכחות, ואם יוכיחו אדם שילמוד לא ישמע, וגם נותן לו עי"ז רוח ליצנות, שקשה לפרוש ממנו וכמוש"כ הגר"א דנותן לו רוח, והוא מסיתו שיליץ עוד ועוד וע"כ אין הולכין לשם, עכ"ל [ודומה לזה הביא ג"כ ה"ר פסח אליהו פאלק בספרו לבושה של תורה

(ע"ט:ל"ט) בשם ר' מתתיהו סלומון משגיח דלייקוד וכתב על זה שפתיים ישק]. גם כאן, י"ל שקריאת דברי הבל מביא לידי איבוד חלקו לעוה"ב מהטעם הנ"ל. אח"כ ראיתי פסקי ריא"ז שפירש בסגנון הזה הא דספר בן סירא וז"ל: אלה דברים וכיוצא בהם הם בלי תועלת, וגורמים לבטלה, והקורא בהם כקורא בספרי מינים, שמושכים לבו של אדם ומאבד בהם ימיו, עכ"ל. וטעם זה נראה מיושב מאוד לדעת רש"י, הרי"ף, הרא"ש, הרשב"א והרע"ב.

כאמור, שאר המפרשים לא כתבו אלא שיש בו דברי הבל והבאי אבל היד רמה הפליג לומר שיש בו ג"כ דעות פסולות. לפי דבריו אסור לקרות בו אפילו במילי מעלייתא ואפילו באופן עראי מדגי' בגמ' אי לאו דגנוזה רבנן להאי סיפרא. נראה דחולקין בהא דאיתא בגמ' שאסרו לקרות בספר בן סירא משום מה דכתב שאפשר להבין מידות בני אדם לפי צורת זקנם כדפירש בסוגיא דסנהדרין. היד רמה הבין שמי שקורא בספר בן סירא יבין שהספר דובר אמת ובאמת מידות בני אדם הם לפי צורת זקנם וכיו"ב ואי אפשר לשנות מהמידות שהוא נברא בהם, ושאר המפרשים מבינים שהקורא יידע שהם דברי הבאי שאין בהם צורך.

אבל הריטב"א בפירושו למס' בבא בתרא צ"ח ע"ב מוכיח ממה שהגמ' מביאה מספר זה וז"ל: ופי' ואעפ"י שקראוהו בסנהדרין ספרים החיצונים שמעינן מהכא שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע אבל ראוי להגות בו בעתות ללמוד ממנו חכמה ומוסר משא"כ בספרי מינין ממש, עכ"ל. לא רק שלא אסר הספר כדעת הרי"ף, הרא"ש, הרשב"א והיד רמה, אלא שגם כתב דראוי להגות בו.

מהירושלמי בפ' חלק דסנהדרין לכאורה משמע כפי' הראשונים שאסרו ספר בן סירא לגמרי, וסוברים דזה עיקר כוונת ר"ע והקורא אין לו חלק לעוה"ב, דאיתא התם ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים כגון ספרי בן סירא וסיפרי בן לענה אבל סיפרי המירם וכל ספרים שנכתבו מיכן והילך הקורא בהן כקורא באגרת מאי טעמא "ויותר מהמה בני הזהר" (קהלת יב:יב) להגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו.

הקשה בספר באר שבע (על סנהדרין ק' ע"ב) על הירושלמי מזה שהגמ' (גם בבלי וגם ירושלמי) מביאה בהרבה מקומות מספר בן סירא א"כ ראיה שלמדו מספר בן סירא. ועוד הקשה דספר המירם היה צריך להיות חמיר טפי מספר בן סירא דתנן בפרק בתרא דמסכת ידים דספר המירם הוי ספרי מינים וספר בן סירא אינו אלא דברי הבאי. ועוד הקשה מהא דרב יוסף בסנהדרין דבבלי התיר לדרוש במילי מעלייתא בספר בן סירא. מכח הקושיות האלה כתב בבאר שבע שצריך לגרוס איפכא בירושלמי אף הקורא בספרים החיצונים כגון ספרי המירם וספרי בן לענה אבל ספר בן סירא וכל הספרים וכו' וכן הביא ראיה ממדרש קהלת וז"ל: "ויותר מהמה בני הזהר" וגו' שכל המכניס בתוך ביתו יותר מכ"ד ספרים מהומה הוא מכניס בביתו כגון ספר בן סירא וספר בן תגלא "ולהג הרבה יגיעת בשר" להגות ניתנו ולא ליגיעת בשר ניתנו, עכ"ל. מה שיש להקשות על מדרש קהלת כיצד אפשר להגות בו אם אינו מכניס לביתו מתורץ ע"פ מש"כ חדושי הרד"ל על המדרש וז"ל: וצ"ל דכאן דקאמר להגות ניתנו היינו לדבר דבריהם דרך דבור בע"פ ולא לכתבן ולקראן מתוך הספר ביגיעת בשר, עכ"ל. הבאר שבע הביא עוד ראיה מדברי הריטב"א הנ"ל שהתיר להגות בספר בן סירא. והקשה הבאר שבע על הרי"ף והרא"ש שלא הביאו דמילי מעלייתא דאית ביה בספר בן סירא דרשינן להו, ותירץ דשמא משמע מטעם האיסור דהוי רק משום דברי הבאי, הרי דמילי מעלייתא מותר.

צריך עיון גדול בדברי הבאר שבע דהקשה מזה שמובא מספר בן סירא בהרבה מקומות, דנהי דהריטב"א כתב כן, אבל שו"ת הרשב"א והיד רמה כתבו באופן ברור שאסור לדרוש בספר בן סירא והרשב"א גם הזכיר שזה אע"פ שיש דברים נאים שהביאו בגמ'. וכן משמע מהרי"ף דכתב וז"ל: אף ספר בן סירא נמי כספרי מינים דמי, עכ"ל. לכן נראה לישב דברי הראשונים האלה שאולי

היה לבעלי התלמוד מסורת על דברים הכתובים בספר בן סירא מלפני הזמן שגנזוהו, וכן משמע מרש"י על הבבלי כדכתבתי לעיל. א"נ י"ל שיש שני ספרי בן סירא כדחובא באנציקלופדיה תלמודית בערך חכמות חיצוניות ס"ג קטע מהגניזה הובא בקובץ רס"ג עמ' ק"ד וז"ל: שספר בן סירא אינו משלי בן סירא כי משלי בן סירא יש בהם מוסר מועיל, ומותר לקרות בהם, עכ"ל, אבל א"א לפרש כן ברשב"א שכתב שהביאו מספר בן סירא בגמ'. ומה שהקשה מפרק בתרא דידים, צ"ע איזה ראיה יש משם, דתנן שם: אומרים צדוקים קובלין אנו עליכם פרושים שאתם אומרים כתבי הקדש מטמאין את הידים ספרי המירם אינם מטמאין את הידים וכו' אמר להם אף כתבי הקדש לפי חיבתן היא טומאתן ספרי המירם שאינן חביבין אינן מטמאין את הידים. מניין לו שספרי המירם הם ספרי מינים די"ל דהם איזה ספרים אחרים שהצדוקים תמהו למה אינן מטמאין את הידים או אפילו תימא דהם ספרי מינים אולי לא היה על ידיהם קלקול כל כך גדול כמו ע"י ספר בן סירא, וגם שיש בהם דברי חכמה, ולכן התירו הגיון בהם כמו ספרי יוונים כדכתבתי לעיל דפי' הרב דוד גיטו דעת הרשב"א דאין איסור ע"פ דינא דגמ' לתלמוד ספרי יוונים. מיהו נראה לי דיש קצת ראיה לגירסת הבאר שבע מהתוספתא דמסכת ידים דאיתא התם ספרי מינים אינן מטמאות הידים ספרי בן סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאין את הידים. הרי דבתוספתא קתני ספרי בן סירא ביחד עם הספרים שנכתבו מכאן ואילך, כמו בגירסתו. אח"כ מצאתי שגם הרב רבינוביץ הביא ראיה זו בבינו שנות דור ודור עמ' רפ"ב בהערה. אולי באמת מחלוקת הראשונים שיש בענין זה הוא מחלוקת קדמונית בגירסאות הירושלמי ותוספתא ומדרש קהלת. ומה שהביא ראיה מדברי הריטב"א, כתב בבינו שנות דור ודור עמ' רצ"ט, שהריטב"א סובר כג' הירו' שלפנינו, וי"ל שה"מאי טעמא" שבלשון הירו' חוזר על ספר בן סירא וסיפרי בן לענה לעיל בירושלמי, דלא כפי' הפני משה המובא לקמן. נראה לדייק ג"כ מדכתב הריטב"א "שקראוהו ספרים החיצונים", דלפי ג' הבאר שבע אין ספרים אלה נקראים ספרים החיצונים, אלא הם שייכים לחלוקה השניה שהירושלמי הוסיף. וחילק בינו שנות דור ודור בעמ' רע"ח דספר בן סירא ובן לענה אסורים מפני שהיה חשש שעלולים לספחם לכתבי הקודש, וכדכתב הרד"ל שהתירו רק לומר בע"פ ולא לקרות, משא"כ בסיפרי המירם אין חשש לזה שאין בתוכם דמיון לכתבי הקודש ומותרים לקרותם כאגרת. ומה שהקשה הבאר שבע ממה שהתיר רב יוסף לדרוש במילי מעלייתא, הרי לפנינו גירסת היד רמה שאינו כן, וכן יש לפרש כוונת רש"י במש"כ "כלומר" וכו'. ובבינו שנות דור ודור (עמ' רפ"ב בהערה) הקשה עוד שתי קושיות על פירוש הבאר שבע, וז"ל: א. מדוע צריך לשנות את הגירסא בירושלמי מסברא בלבד בלי הסתמכות על שום מקור או כת"י, כשאפשר ליישב את הסתירה בין הירושלמי ל"קהלת רבה" בכמה אופנים מבלי לשנות את הגירסא? והלא כתב הרמ"א בשו"ע יו"ד (סי' רע"ט סעיף א') וז"ל: אין להגיה שום ספר ע"פ סברא כי אם בראיה ברורה שיש בו טעות, עכ"ל. וכן כתב הרמב"ן במס' ב"ב קל"ד ע"ב וז"ל בתו"ד: הגהת ספרים בסברא עבירה גמורה וראוי לנדות עליה, עכ"ל. וי"ל. ב. שיטת רב יוסף בסנהדרין (ק' ע"ב) שאסור לקרות בספר בן סירא, בנויה היא לכאן, על מקור מסוים שהיה בידו, שספר בן סירא הוא מן הספרים החיצונים. וז"ב שאין הבבלי מקורו שהרי לפי הבבלי ספרים חיצונים הם הספרי מינים וכו"ל. ולדברי ה"באר שבע" יוצא דבר תימה, שלמעשה לא ידוע לנו שום מקור לאיסור ס' בן סירא שהרי גם לפי הירושלמי מותר לקרוא בס' בן סירא. יותר מסתבר שרב יוסף ה"סיני" (ע' הוריות י"ד ע"א, לפי שהיו משניות וברייתות סדורות לו, רש"י שם) הסתמך על גירסתנו בירושלמי, עכ"ל.

לענין ספרים אחרים שיש בהם דברי הבאי, לגירסת הבאר שבע וכדעת הריטב"א מותר לקרותן באופן עראי. אבל לפי הגירסא שלפנינו בירושלמי צריך לחקור אם דומים לספרי בן סירא או לספרי המירם. יש במפרשי הירושלמי כמה טעמים להסביר החילוק בין ספרי בן סירא לספרי המירם. (א) כתב פני משה וז"ל: בן לענה. היה ידוע להם מאיזה דברי הבלים: אבל ספרי המירם.

דברי הדיוטות וכו': כקורא באיגרת. ואין עליהם לא שכר ולא עונש ובלבד בקריאה בעלמא כדמסיק ליגיעה לא ניתנו שלא ישתקע בהן ביותר ולבלות זמנו בדברים כאלו, עכ"ל. לפי דבריו רק ספרים שיש בהם דברי הבאי אסורים אפילו עראי אבל ספרים שאינם הבל מותרים באופן עראי. (ב) כתב קרבן העדה דספרי בן סירא ובן לענה הם דברי רוח אבל ספרי המירם הם ספרים שנכתבו בהן חכמת חיצונית, אבל הפני משה משמע שהתיר חכמת חיצונית לגמרי, דלא שייך לומר עליהם "לבלות זמנו". (ג) כתב שירי קרבן וז"ל: ונראה שספר בן סירא חיברו מקצתם לספרי תנ"ך שגם בו ענינים ופסוקים כמשלי שלמה ואינו דומה לו אלא כקוף בפני אדם שזה נאמר ברוח הקדש וזה נאמר מדעתו ולכך נקראים ספרים חיצונים שאנו אין לנו אלא עשרים וארבע ספרי הקדש וחלילה לחבר עליהם אפי' פסוק אחד חוץ מהם ולכך אין לו חלק לעה"ב שיש בזה בזיון לכתבי הקדש אבל ספרי המירם שהכל מודים שאין בהן קדושה אין איסור בקריאתם אלא משום איבוד הזמן ולפעמים תמצא צורה בקריאתן לעניני העולם או לתשובת החלוקים לכך מותר לקרותן כאיגרת אבל לא בקביעות, עכ"ל. וכתב הרב אברהם יצחק בלוך זצ"ל בתשובה הנדפס בקובץ המעין (ניסן תשל"ו) בסי' א' דומה לזה וז"ל: לפי הירושלמי נראה לי אולי לפרש שספרים חיצוניים היינו אלה שחכמי נוצרים ספאם עם כה"ק כמו ספר בן סירא וכדומה, ואסרום חכמים שלא יחשבו כ"ד ספרים שנאמרו ברוה"ק, ולזה אמר אבל הספרים שנכתבו מכאן ואילך וכו' היינו שאין להם דמיון לכה"ק אין איסור לקרא בהם רק כקורא באיגרת אלא שלא נתנו ליגיעה, עכ"ל, וגם כתב על ספרים שנכתבו מכאן ואילך וז"ל: ודאי שאין זה על ספרי מינות ח"ו אלא על ספרי הדיוטות כמו שירים ומשלים שלא נכתבו ברוח התורה ויר"ש רק דברי חכמה אנושית בעניני העולם והאדם, עכ"ל. לפי דבריהם ספרים שיש בהם דברי הבאי מותרים באופן עראי. לפי מה שפירשתי לעיל בפירוש שני של העיון יעקב, נראה לפרש בירושלמי דספר בן סירא וכדומה אסורים לגמרי דאתי לאמשוכי בתרייהו, אבל ספרי המירם אסורים רק באופן קבע דאינו מושך כ"כ, וגם ספרים אחרים אפשר לחלק בכך.

